

Українське мистецтво у старій листівці
ВИПУСК 4

В а л е р і й К О В Т У Н
І в а н М О Н О Л А Т І Й

КОЛОМИЯ З МИНУЛОГО В СЬОГОДЕННЯ

Видання друге, виправлене і доповнене

м. Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2016

У цьому альбомі із серії «Українське мистецтво у старій листівці» подано дослідження, що відображають розвиток міста в історичній ретроспективі, участь у цих процесах подвижників національної культури і громадсько-політичного життя. Великий масив старих листівок дає можливість по-новому сприйняти нашу історію та культуру, повернути з минулого в сьогодення багатьох забутих діячів.

Для істориків, мистецтвознавців, філокартистів, усіх шанувальників українського мистецтва.

This album contains studies, which cover the history of the development of the city in historical retrospective and contribution made by the prominent leaders of the national culture and community life. A large quantity of old postcards is used to show our history and culture from a new perspective and revisit the memory of the forgotten activists.

Historians, specialists of fine art, postcard collectors, all admirers of Ukrainian art can use the materials contained.

Dieses Album aus der Reihe „Ukrainische Kunst auf alten Postkarten“ stellt die Forschungen vor, die die Entwicklung der Stadt in historischer Perspektive und die Teilnahme von Förderern der Nationalkultur und des öffentlich-politischen Lebens an diesen Prozessen darstellen. Die Menge von genutzten alten Postkarten gibt uns eine Möglichkeit unsere Geschichte und Kultur auf neue Weise zu begreifen und an viele vergessene Persönlichkeiten der Vergangenheit zurückzudenken.

Für Historiker, Kunstwissenschaftler, Philokartisten und alle Verehrer ukrainischer Kunst.

Рекомендують до друку
навчально-методична рада Коломийського педагогічного коледжу Івано-Франківської обласної ради
(директор – Валерій Ковтун),
президія Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України
(голова – Михайло Косило).

Автори текстів, коментарів та приміток –
доктор політичних наук, професор Іван Монолатій;
голова редакційно-видавничого комітету «Енциклопедія Коломийщини» Микола Савчук;
засновник серії «Українське мистецтво у старій листівці» Валерій Ковтун.

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор Сергій Адамович;
доктор мистецтвознавства, професор Олександр Козаренко.

Основний масив поштових листівок – з колекції Валерія Ковтуна (Коломия).

У виданні використано також листівки з колекцій:
Сергія Полегенького, Олександра Поліщука (Київ);
Володимира Гавриленка, Івана Вишиванюка (Коломия).

Професійні поради при підготовці цього видання надали голова редакційно-видавничого комітету «Енциклопедія Коломийщини» Микола Савчук; директор музею історії міста Коломиї Михайло Арсак; коломиезнавець Степан Андрішин; мистецтвознавець Леонід Мельник; магістр державного управління Богдан Волошинський; доктор історичних наук Мирослав Волощук, які сприяли в доступі до фондів матеріалів та рідкісних видань і висловили свої доброзичливі зауваження.

БО СЛОВО «КОЛОМИЯ» ЗВУЧИТЬ ЯК МУЗИКА

Переднє слово

Не знаю, що промовив легендарний мандрівник з Коломиї Іван Богдан, коли 1 жовтня 1608 року ступив на американський берег, але відомо, що, ввійшовши у складі Австрійської армії у березні 1814 року до Парижа, вояки з наших околиць промовили історичну фразу: «Таки, бігме, краша Коломия!» Здається, рідко про яке місто казали саме так. Причому Коломию любили не лише корінні українці, але й представники інших націй, які з власної охоти чи з примусу опинялися у місті над Прутом. Що ж таке має в собі це прадавнє місто, яким не перестають захоплюватися, присвячувати свої вірші й музику, картини й кінострічки?

Я вам скажу: Коломия — дуже давня, і в цьому її головна приваба. Як кожного літописного міста. Археологи знайшли в Коломиї поселення VII–V ст. до Р. Х., історики вказали нам першу писемну згадку про місто — 1241 рік, мовознавці шукають походження самої назви міста ще в санскриті. Новітні дослідження дозволяють припустити, що Коломия була одним з найбільших міст карпатського передгір'я. Тож Коломиї домагалися в усі часи: докнязівські і князівські, польські і молдовські, австрійські і советські. Недаремно ж вона вважається важливим стратегічним і торговельним полісом. Та найперше — духовним. Саме звідси наші славетні коломийки, саме тут не переводилися митці й мислителі. Як писав в одному зі своїх концтабірних листів славної пам'яті В'ячеслав Чорновіл, «для мене й слово “Коломия” звучить, як музика». Тому-то саме в Коломиї 1990 року відбувся перший Світовий Собор Духовної України. На жаль, духовність змаліла, та в Коломиї її ще таки набагато більше, ніж у подібних малих містечках Європи.

З плином сторіч у таких містах, як Коломия, нагромаджується енергія людей, які ходили цими вулицями, торгували на цих площах, купалися в цих річках і потоках, співали під цими вікнами, впускали щоранку прохолоду до своїх помешкань. Гості нашого міста завжди наголошують, що Коломия — особлива, неповторна, хоч іноді й не можуть достеменно пояснити чому. А тому, що вона давня, а тому, що тут живуть корінні мешканці і її вулиці повняться українською мовою. Можливо, це їхні лагідні душі, здатні швидко прощати кривди й образи, творять ту невидиму притягальну красу впереміш зі збереженими архітектурними пам'ятками і новобудовами, писаною історією і розголошеною славою.

Ми можемо легко довести, що Коломия — європейське місто. Про нього вів мову король Данило, йому надав герб і різні привілеї польський король, воно — місто з магдебурзьким правом. Тут ступала нога володарів Польщі і господарів Молдови, австрійського цісаря і кремлівського першого секретаря. Не кажу про всіх українських президентів, патріархатів, багатьох іноземних дипломатів, письменників і митців.

Коломії пощастило, бо в Першу і Другу світові війни вона не так постраждала, як інші міста. Тому теперечки пишається своїм майже класичним середмістям, яке ґрунтовно оновили 2000 року. Крах комуністичної системи дозволив відкрити наше місто багатьом чужоземцям. Тож не дивуйтеся, якщо побачите на коломийських вулицях посланців української діаспори, говірливих поляків і стриманих німців, смаглявих коломийських зятів з Італії, туристів з різних країн. Вони їдуть до Коломії, до славного музею Гуцульщини й Покуття, вони фотографуються перед Музеєм писанки і шукають тут своїх слідів.

Ми не так багато знаємо про Коломию. Якщо їй, припустімо, 15 сторіч, то ми більш-менш уявляємо п'ять з них. А з цих п'ятьох сяк-так вивчили ХІХ—ХХ сторіччя. Ми, коломийські українці, по-своєму пишемо історію нашого міста, в якій багато прикрих для нас сторінок. Представники інших націй, які в різні періоди жили тут, мають свою думку про коломийську давнину. Можливо, ХХІ сторіччя подарує нові факти, свідчення й докази про наш поліс. Зі свого ж боку ми даруємо шанувальникам Коломії перевидання цієї книжки-альбому. Вона власне про ХІХ—ХХ сторіччя. Про те, що збереглося на міні-світлинах, міні-картинах, які зветься листівками. Більшість зафіксованого на цих чорно-білих і кольорових картках ще можна нині помацати, оглянути, дечого вже нема і ніколи не буде. Тож, гадаємо, цей альбом, який виходить завдяки коломийцеві Валерієві Ковтуну та його приятелям, стане прекрасним дарунком і нам, коломийцям, і тим, хто давно покинув Коломию та не розлюбив її, і тим, хто вперше запізнався з містом над Прутом. Якщо ви подаруєте це видання своїм друзям чи рідним, які ще не бачили Коломії, я переконаний, вони неодмінно приїдуть до нашого міста.

Стрімкий наш час. Ми вже бачили Лондон, Париж, Рим і Краків. Та коли мене про них запитують, я відповім: «Таки, бігме, краща Коломия!» Вона краща тим, що спокійніша, тихіша, що ви знаєте, де тут найсмачніша кава, що купите в гуцулів на ринку найсмачніші афини, що тут на кожному кроці дихає на вас давнина. А ось і ратуша вибила дев'яту ранку. Нам пора вдягатися і вирушати на екскурсію Коломиєю. Наразі сторінками цього видання, а згодом — самим містом.

Микола САВЧУК

КОЛОМИЯ ДАВНЯ І НОВА: МІРКУВАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ТА ІСТОРІЮ МІСТА

Спливають години, дні, роки, сторіччя. Час стер із пам'яті людей події, якими жила Коломия. Дедалі менше залишається живих свідків навіть недалекого нашого минулого. Науковці ще й досі не виявили багато історичних документів, чимало з них назавжди втрачено. Тому й не дивно, що молоде покоління не знає історії рідного краю, міста чи села.

*Докл. див.: «Над Прутом у лузі...». Коломия в спогадах. / За ред. З. Книша. Видання комітету покутян. – Торонто: Срібна сурма, 1962; Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія: Комітет коломиян, 1988; *Brykowski R.* Kołomyja. Jej dzieje, zabytki. – Warszawa: Stowarzyszenie Wspólnota Polska; Ośrodek do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju w Warszawie, 1998; *Мельник І.* Коломия // *Ї: Незалежний культурологічний часопис.* – Ч. 36: Галичина – країна міст. – Львів, 2005. – С. 308–313.

**Див.: Коломия // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* – Том 3. – Мюнхен, (б.р.). – С. 1085; *Kolomyia // Encyclopedia of Ukraine.* – Volume II. – Toronto – Buffalo – London (б.р.) – S. 589; *Kołomyja // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Tom IV. – Warszawa, 1883. – S. 283 – 286; *Kolomea or Kolomyja // The National Encyclopedia.* – Volume six. – New York, 1936. – P. 94; *Kolom'ea // Der kleine Brockhaus.* – Erster Band. – Wiesbaden, 1951. – S. 653; *Kolomea // Der Grosse Herder. Nachschagewerk für Wissen und Leben.* – Funfter Band. – Freiburg, 1957. – S. 566; *Kolomea // Grosses Hauslexikon.* – Erster Band. – Wien, 1962. – S. 623; *Kołomyja, Kolomea // Brockhaus Enzyklopädie.* – Zehnter Band. – Wiesbaden, 1970. – S. 363; *Kolomyia // The New Encyclopaedia Britannica.* 15th Edition. – Volume 6. – Chicago (б. р.). – S. 942.

¹ *Монолатій І.* Коломиезнавство. Нариси історії Коломії у контексті взаємовідносин слов'янських народів. – Коломия, 1996. – С. 27.

Історики, коломиєзнавці пробували написати літопис Коломії, але за браком джерел і фактичного матеріалу він виходив неповним, з багатьма пропусками, помилками та перекрученнями*.

Історія давнього європейського міста Коломії** – не виняток серед поселень нашого краю. Я переконаний, що глибоко науково історію міста ще не висвітлено – на це є відомі об'єктивні й суб'єктивні причини. Лише за умови ознайомлення з усіма документами прадавнього походження і славної минувшини Коломії, недоступними для широкого загалу, з'явиться реальна можливість видати правдивий історичний опис нашого міста.

Доісторичне минуле Коломії та її околиць

Територія Коломийщини, як і всієї нинішньої Івано-Франківщини, з давніх-давен була вкрита водою – Галицько-Бессарабським морем. Трохи згодом, 15 млн років тому, внаслідок потепління почали танути південний і карпатський льодовики, води з яких текли вздовж південно-західного боку Волинсько-Подільської височини до Чорного моря. Вони утворили заглибини, що згодом утворили річища Дністра і двох Бистриць.

Важливим чинником у житті перших поселенців цих теренів та найкращим на той час шляхом контактів з широким світом була річка Прут (від грец. *Πορθα* – «брі́д, перехі́д»; «переправа, перевіз, брі́д»). Природно-географічні умови стали своєрідною привабою для людей найдавніших часів. Перші поселенці на теренах Коломії з'явилися в добу раннього залізного віку¹. Про це свідчить археологічна розвідка, яку 1970 р. провів археолог Богдан Томенчук. На півночі від міста, на правому березі потічка Косачівки, в урочищі Косачеві, він виявив поселення VII–V ст. до Р. Х. На території Коломії знайдено й ліпну кераміку празького типу з VI–VII ст. Р. Х.

Разом з цим поселенням наприкінці ХІХ і впродовж ХХ ст. на території сучасної Коломийщини археологи виявили пам'ятки культури карпатських курганів². Поселення і могильники ІV ст. до Р. Х. знайшли в селах Пилипах, Грушеві, Ганеві, Дебеславцях, Товмачику, селищі Печеніжині та ін. Поселення були здебільшого невеликі (до 2–3 га), житла дещо заглиблені, наземні будівлі — з глинобитними стінами. У верхніх шарах ґрунту археологи знайшли рештки металургійного виробництва — ножі, серпи, зубила, ключі, а також уламки керамічного посуду, виготовленого на гончарному крузі, залізні предмети римської доби.

Значно раніше, 1932 р. музейник Володимир Кобринський повідомляв, що під час будівельних робіт на нинішній вулиці О. Довбуша на глибині 2–3 м було знайдено бронзовий ніж вигнутої форми. Це, на його думку, підтверджувало версію про існування людської оселі на території міста приблизно 1000–700 років тому³.

Мабуть, причиною такого пізнього заселення території міста був повноводний Прут, який часто міняв своє річище. Для заселення плем'я вибрало важкодоступний, добре захищений пагорб, що височів над потічком Косачівкою. Поселення займало вигідне для оборони місце і служило надійним притулком під час небезпеки. Про це свідчать сліди липицької культури в урочищі Косачеві⁴, культурний шар яких датується ІІ ст. до Р. Х. — ІІІ ст. Р. Х.

І все ж через відсутність джерел не можна точно визначити, які саме племена жили на території давньої Коломиї. Археологічні пам'ятки дозволяють стверджувати, що племена карпатського ареалу в епоху бронзи перебували на рівні розвитку інших індо-європейських племен Східної і Центральної Європи.

Територія міста в княжу добу

В доісторичний і літописний періоди Коломийщина була густо населена. Про це свідчать численні археологічні розкопки, які проводили в Грушеві, Печеніжині, Пилипах, Великій Кам'янці та ін. Однак писемні джерела фіксують появу міст і сіл на цій території дуже пізно. Малоімовірно, що давні населені пункти з освоєними угіддями, відомі з археологічних досліджень, зникли і з'явилися аж у ХІІ–ХІІІ або ХІV–ХVІ ст. Описуючи Галичину княжих часів, український історик Іван Крип'якевич згадував, що «на Підгір'ю найзначнішою оселею була тоді Коломия»⁵. Однак з історичних джерел не відомо, чи існувало під ту пору поселення на місці теперішньої Коломиї.

² Вакуленко Л.В. Пам'ятки Підгір'я українських Карпат першої половини І тисячоліття н. е. — К., 1977. — С. 97–98, 292, 293; Вакуленко Л., Мельник Л., Приходнюк О. Археологічні розкопки і пам'ятки на К[оломийщи]ні // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 1, літера А / За ред. М. Васильчука, М. Савчука (далі — ЕК). — Коломия, 1996. — С. 24.

³ Кобринський В. Коломия. Рукопис. Б/д. — С. 2; Монолатій І. Старожитності Коломиї // Вісник Коломиї [Коломия]. — 1996. — 3 грудня.

⁴ Грабовецький В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку ХХ ст. — Частина І. — Коломия, 1996. — С. 12.

⁵ Крип'якевич І. З історії Гуцульщини. — Львів, 1929 — С. 4.

⁶Грабовецький В. Історія Коломиї. – С. 12 – 13.

⁷Кушнірчук В. Коломия – серце Галичини // Вісник Коломиї [Коломия]. – 1992. – 21 квітня.

Посад – передмістя, торгово-ремісничча частина давньоруського міста.

⁸Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 32.

*Краєзнавець Степан Андрієшин вважає, що Коломия починалася саме як місто-воїн, як військова фортеця, що охороняла Попрутську оборонну лінію на південному заході Русі. Ця фортеця вже існувала в сер. XII ст., коли кордони Галицької держави сягнули Нижнього Дунаю і основного сухопутного торгового шляху – Берладської дороги, що вела з Галича на Волощину й Дунай. Тоді на берегах Пруту стояли чотири головні військові фортеці – у Коломиї, Олешкові, Снятині й Чернівцях.

⁹Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Думы и думки. – Москва, 1878. – Ч. 1. – С. 617.

¹⁰Б[огдан]. Р[оманенчук]. Про походження назви міста Коломиї // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія, 1988. – С. 53.

Проводячи розкопки 1977 р., Б. Томенчук виявив на території міста речові пам'ятки VI–XIII ст. – свідчення матеріального і духовного життя ранніх слов'ян⁶. В культурному шарі (100 см) знайшли кераміку, обпалене каміння, кістки тварин. Однак це не підтверджує версію краєзнавця Володимира Кушнірчука про «одне з найдавніших слов'янських поселень краю»⁷. До того ж віднайшли залишки східнослов'янського поселення часів єдиної Руської держави і Галицько-Волинського князівства – на підвищеному березі річки Чорний Потік, в урочищі Старий Двір. Городище було розташоване на високому відрозі гори, на якій нині стоїть греко-католицька церква Святого архістратиґа Михаїла. До нього зі сходу тулився торгово-ремісничий посад. Для такого поселення місцевість теперішньої Коломиї була доволі вигідна⁸. Коломийське городище слугувало сторожовим осередком для охорони кордонів краю від вторгнень чужинців – кочівників Пониззя й угрів з південного боку Карпат, оскільки містилося воно поблизу швидкоплинного Пруту та являло собою важливий пункт транзитної торгівлі.

Найімовірніше в той період Коломия була військовим городищем, поблизу якого могли поселятися люди, які під час небезпеки за стінами оборонної споруди знаходили надійний притулок, а також оружники – наймані війська або дружинники*. Однак дотепер ні археологи, ні історики, ні краєзнавці поки що не мають переконливих доказів, які свідчили б про існування у VI–XII ст. поселення на території нинішньої Коломиї. Якщо взяти до уваги те, що перші оселі на Прикарпатті виникали поблизу солеварних промислів у IX–XIII ст.⁹, то можна припустити, що давня Коломия і була тим важливим центром, де зосереджувалися доходи із соляного мита – виняткового джерела скарбниці місцевих князівських і королівських династій.

Походження назви міста

й перша писемна згадка про нього

Коли виникла Коломия, хто був її засновником, звідки походить назва міста? На ці запитання історики й досі не мають одностайної відповіді. «Про дуже просту, але й загадкову назву цього міста ходять різні версії – народні й нібито наукові, але міцної й переконливої думки в них нема, так що й досі походження цієї назви дослідники не знайшли, тому й доводиться приймати версію, яка кому подобається», – писав краєзнавець Богдан Романенчук¹⁰.

Отже, бачимо, що споконвіку люди не були байдужі до назв своїх поселень, адже вони утворювалися

переважно після їхнього заснування і були тісно пов'язані з історією рідного краю. Назви несли закодовану інформацію про час та причини заснування того чи того поселення.

Найбільшого поширення набули гіпотези, які 1990 р. узагальнив коломиєзнавець Степан Андріїшин. Це дослідження¹¹ стало чи не єдиною аргументованою розвідкою з цієї проблеми. Запозичаючи його схему і доповнюючи її новими матеріалами, можна назвати такі версії.

Факт тривалих зв'язків слов'янських земель по Дністру й Пруту з дакійськими й фракійськими племенами на правому пониззі Дунаю в період II–III ст. і пізніші знахідки римських монет на цих теренах активно використали польські історики — М. Балінський і Т. Ліпінський¹². З цього приводу дослідник Є. Геленіуш твердив, що за переказами, Коломия була римською колонією від часу римського панування над Дакією¹³. Автори «Географічного словника королівства Польського та інших країв слов'янських» вважали, що Коломия, напевно, отримала назву від римської осади¹⁴.

Ця версія, поки що не підтверджена жодними джерелами, цікава з двох причин. *По-перше*, вже на поч. II ст. під тиском римських легіонів даки частково покинули свою територію, розселившись на Покутському Підгір'ї. *По-друге*, в 101–106 рр. римський імператор Траян вирушив походом на дунайських даків, що оселилися на північному кордоні імперії, який простягався аж до Пруту. Можливо, тут і було закладено римський форпост, який назвали *Colonia Romana*.

На мою думку, Коломия могла постати набагато раніше, ніж про неї згадується у пізніших джерелах. Не виключено, що вона була звичайним опорним пунктом римської адміністрації*, адже в околицях сучасного міста після неї залишилися латинські гідроніми потічків, приток Пруту — Пістинька (від лат. і рум. — *peete* «рибна»), Лючка (від лат. — *lucsia* «прозора, ясна»), Сопівка (від лат. — *soroh, sorocz* «сморід»)¹⁵. До того ж Коломия як римська колонія фігурує на не відомій нині мапі Європи (1637), яку бачив С. Гаврилюк¹⁶.

Однак львівський історик О. Партицький, який займався вивченням першовитоків Галичини, відстоював дещо інший погляд: «Поширена у нас думка, що ніби покутська Коломия називалася за римських часів колонією, виявляється позбавлена всяких підстав»¹⁷.

Поширену версію, що Коломию було закладено на честь угорського королевича Коломана

¹¹ Андріїшин С. Таємниця віків // Червоний прапор [Коломия]. — 1990. — 29 серпня; 7 вересня; 10, 24 жовтня; 2, 10, 21 листопада.

¹² Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska. — Warszawa, 1844. — Т. 2. — Cz. 2. — S. 740.

¹³ Heleniusz E. Rozmowy o Polskiej Koronie. — Kraków, 1873. — Т. 1. — S. 478.

¹⁴ Kołomyja // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Tom IV. — Warszawa, 1883. — S. 283.

*Відомий австрійський письменник і краєзнавець Леопольд фон Захер-Мазох (1836–1895) ще в сер. XIX ст. радив охочим пізнати внутрішній світ Галичини — «...нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опиниться на форумі давньої римської колонії (курсив мій. — І. М.)» (Захер-Мазох Л. ф. Вибрані твори. / Пер. з нім. — Львів, 1999. — С. 19).

¹⁵ Андріїшин С. Таємниця віків // Червоний прапор. — 1990. — 7 вересня.

¹⁶ Б[огдан]. Р[оманенчук]. Про походження назви міста Коломиї. — С. 54.

¹⁷ Партицький О. Старинна історія Галичини. — Львів, 1894. — Т. 1. — С. 346.

¹⁸Wajgi L. Rys miasta Kołomyi. – Kolomyja, 1877. – S. 1–2; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. IV. – S. 283.

¹⁹Волощук М. Військово-політичні відносини Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівствами (кінець XII – XIII ст.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. / 07.00.02. – Чернівці, 2004. – С. 10, 15.

²⁰Б[огдан]. Р[оманенчук]. Про походження назви міста Коломиї. – С. 56; його ж. Карпатсько-бесарабська ріка Прут // Коломия й Коломийщина. – С. 58.

²¹Гуйтин М. Колонія, Коломан чи Коломий? // Червоний прапор. – 1989. – 6 травня; його ж. Коломия – місто / / Агро [Коломия]. – 1990. – 21 квітня.

²²Кушнірчук В. Коломия – серце Галичини // Вісник Коломиї. – 1992. – 17 квітня.

²³Гумецька Л. П. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. – К., 1958. – С. 39; Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. – М., 1966. – С. 200.

(Кальмана) (1209–1241) 1214 р., вперше висловлено в XIX ст.¹⁸

На основі ретельних досліджень історика Мирославо́ві Волощуку вдалося встановити, що важливою особливістю військово-політичних відносин Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами наприкінці XII–XIII ст. була спроба угорського короля Ендре II і малопольського князя Леешка Білого 1214 р. поділити між собою Руське князівство. Окрім цього, галицька знать була зацікавлена в існуванні на території Галичини системи адміністративного управління Арпадів. Це створювало передумови для укріплення позицій місцевого нобілітету, що, відповідно, суперечило політичним поглядам та практиці, яку впроваджували руські князі¹⁹. Можливо, саме місцевий угорський нобілітет, використовуючи соляні поклади регіону, і заклав 1214 р. на честь малолітнього представника династії Арпадів поселення, розуміючи його статус і включення до складу королівського домену. Значно пізніше місто угорського королевича стало називатися Коломиєю.

У версії про походження назви міста від румунського іменника «culmen» (з рум. – «верх», «горб») знаходять цікаву думку, що первісне поселення виростало на горбку поблизу річки Миї²⁰. Звичайно, це тільки припущення, не підтверджене документальними джерелами.

Найпоширеніші версії щодо походження назви міста побудовані на основі переказів і легенд. Зокрема, це варіанти, що виникли від сполучення іменника «коло» (колесо) і дієслова «миє» (мити, обмивати), від сербсько-хорватського слова «коломи́й'я», власного чоловічого імені Коломи́й²¹.

Найзагадковішою є версія про походження назви міста від двох окремих слів – «коло» і «мия/ї».

Справді, у сучасних слов'янських мовах науковці знаходять слова, які за формою та змістом подібні до слова «мия». Наприклад, у чеській мові «мієті» (протікати, проходити), у польській – «міяць» (проходити повз), у російській і українській – «мить» і «мити». Отже²². Можливо, присутність у VI–VII ст. на цій території племен карпатських хорватів (яких наприкінці X ст. приєднав до Русі князь Володимир Святославович) призвела до поширення сербсько-хорватського діалекту «коломи́й'є», транскрипція якого зафіксована у «Словарі української мови» Б. Грінченка (1907–1909) і означає «глибоку вибоїну, наповнену водою», «колю на болотистому ґрунті від колеса»²³. Можливо, саме тут або ж на березі річки,

переїжджаючи її, після довгої болотистої дороги (Заболотів) із гуцульських солеварень мили в ній колеса.

Цікаво, що в давньоруській мові не зафіксовано прийменника «коло» у значенні «біля», «поруч», хоча цей прийменник широкоживаний у нашому фольклорі. «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» І. Срезневського (1893–1912) не містять цього прийменника, а лише його відповідник — «возлѣ», «близь», «у». У пам'ятках давньоукраїнської літератури, зокрема і руських літописах, прийменника «коло» немає. І лишень у документах XVI ст. цей прийменник з'являється і виражає просторові відношення, вказує на предмет, поблизу якого розташований інший²⁴.

Отже, питання походження назви міста залишається відкритим.

Вказати точну дату заснування Коломиї неможливо, допоки не знайдено відповідні документи, виявити які доволі важко, оскільки багато населених пунктів зазвичай не фіксували в джерелах. Записували туди лишень села і містечка, які становили певну економічну й політичну зацікавленість.

Вперше в писемних джерелах Коломия згадується у другій половині (літо—осінь) 1241 р. в Іпатіївському літописі*. Слова літописця зафіксували незаконність боярського привласнення прибутків із підкарпатських солеварень, які зосереджувалися як соляне мито в Коломиї²⁵.

Традиційним протистоянням між волинськими Романовичами, чернігівськими Ольговичами й угорськими Арпадами за володіння галицькими і волинськими землями в цей час користувалася боярська верхівка. Так, попівський онук Доброслав Суддич, спираючись на свої гради — Бакоту і Коломию на Покутті, всупереч князівським правам побирав значні доходи з місцевих солеварень і роздавав землі чернігівським боярам**, хоча сіль належала тільки князівському двору.

Як свідчить літопис, Данило Галицький (1201–1264), довідавшись про це, надіслав у Коломию стольника Якова Марковича для з'ясування конфлікту, кажучи до бояр: «...князь ваш азъ есмь, повелѣнія моего не творите, землю грабите...» («...князь ваш я есть, [а] ви повеління мойого не сповняете і землю грабуєте...»). Галицький володар вимагав, щоб «коломийську сіль», з продажу якої платили війську, залишили йому.

Учасниками цієї зустрічі літописець згадує Лазара Домажирця та Івора Молибожича, яким Доброслав

²⁴Монолатій І. Коломия у контексті історії взаємовідносин представників слов'янських народів // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1998. — Вип. 7. — С. 174, 175.

*Вказана дата вимагає додаткового уточнення, оскільки Іпатіївський літопис не має датування, а тому це призвело до помилок у хронології подій. На думку М. Волощука, ця історія могла відбутися у проміжку 1238–1245 рр. Поширена в історіографії версія про «літо — осінь 1241 р.» — дискусійна. Цікаво, що і сам редактор та інформатори літопису були волинянами, а отже — галицьке боярство і бюргерство, а також місцеві події тут трактувалися тільки негативно.

²⁵Полное собрание русских летописей издание по Высочайшему повелению Императорскою Археологическою Коммиссією. Том второй. Ипатьевская летопись. Издание второе. — С.-Петербург, 1908. — Ст. 789–791. Український переклад за: Галицько-Волинський літопис / Пер. Л. Махновця. — Львів, 1994. — С. 62–63.

**Як зауважує М. Волощук, це могло бути в 1206–1208, 1209–1211, 1235–1238 рр. — у періоді перебування в Галичині Ігоревичів, Ростислава Михайловича і Михайла Всеволодовича.

ще й самовільно віддав Коломию без згоди Данила. На це князівський стольник зауважив: «...како можеше безъ повелѣнія княжа отдати ю сима, яко велиціи князи держать сію Коломыю на роздаваніе оружьникомъ...» («...як ти можеш без княжого повеління оддати її сим обом, коли великі князі держать сію Коломию, щоб роздавати [сіль] оружникам?...»). Про важливість належності Коломиї Романовичам чи ставленикам чернігівського князя Михайла Всеволодовича – Доброславоу Суддичу і Григорієві Васильовичу свідчив донос Доброслава на останнього.

Літописна оповідь показує, що політична нестабільність другої чверті XIII ст. сприяла боярським претензіям, а тому Данилові доводилося зважати на бояр. Галицьке боярство в цьому сенсі стало справжньою аристократією. Вона приймала до своїх родів збіднілих і дрібних князів, які ставали на службу до них і звалися «служѣбними князьями»²⁶. Оскільки основою економічної сили боярства було велике землеволодіння й високі адміністративні посади, пов'язані з одержанням прибутків з так званих кормлінь, вони засвоювали право роздавати землі. Данилові з Васильком (1203–1269) доводилося боротися з ними навіть за право роздачі своїм дружинникам солеварень у Коломиї*.

Це зайвий раз свідчить, що вирішальним у розвитку нашого міста було його вдале економічне і транспортне розташування на перехресті сухопутних та річкових шляхів. Адже в цей час Коломия, попри міграцію сільських ремісників і городян, що займалися землеробством, була насамперед поселенням купців з постійним ринком. Саме від 40-х рр. XIII ст. місто і коломиїська волость загалом стали основним джерелом прибутків для володаря, якого заступали його ставленики.

У подальші сторіччя ця тенденція не зазнала суттєвих змін, хоча й мала свої об'єктивні відмінності.

В епоху Середньовіччя. Польська експансія

На польському праві

Зміна системи державного управління, запровадження нового судово-адміністративного устрою і шляхетського самоврядування наприкінці XIV – у першій половині XV ст. призвели до чималих змін у повсякденному житті Коломиї. Однак вона і надалі залишалася значним стратегічним пунктом митних доходів, оскільки саме соляні копальні були одним з найбільших джерел прибутків середньовічної польської монархії. Зокрема, Коломия мала так званий вічний

²⁶Дорошенко Д. Нарис історії України. – К., 1992. – Т. 1. – С. 94.

*Сучасні дослідження показують, що підтримка громади, вотчинне право на тримання уряду і волості, заможність роду, вміла політика, наявність власної потужної партії та багато васальних щодо нього бояр надали Доброславоу Суддичу (Судиславичу) можливість «вокняження» у Пониззі, куди ще недавно ходив походом його батько. Одночасно з Пониззям у його руках опинилася Коломиїська волость, яку він, можливо, отримав у тимчасове володіння за перехід 1234 р. на бік князя Данила Романовича впливовість Доброславова була така велика, що боярин міг вільно розпоряджатися землями з князівського фонду та за його допомогою збільшувати число васальних собі бояр. Це у свою чергу ще більше посилювало політичне й економічне становище Доброслава Суддича в тогочасному суспільстві. (Петрик А. Идеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич. 2004. – С. 48, 49).

склад солі – привілей, наданий королем Казимиром IV Ягайлончиком (1427–1492). Відповідно до нього «соляники» не мали права продавати сіль у Коломийському повіті, а тільки в самій Коломії, і нікому, окрім коломийських міщан²⁷.

У другій половині XIV ст. Коломия, можливо, вже отримала статус міста, в якому господарем і найвищою інстанцією для її мешканців був власник, а панським урядником – війт або староста. Згідно з польським правом місто користувалося широкою внутрішньою автономією. Міщани мали право обирати війта й органи місцевого самоврядування*.

Враховуючи те, що більшість населення Коломії становили українці, вони спочатку користувалися такими ж правами, як і поляки. Однак різні форми міської самоуправи почали занепадати в міру того, як зростала влада польської шляхти. Вона відігравала тут провідну роль, оскільки репрезентувала знатні роди і перший міський патриціат. Права ж українців поступово обмежували, оскільки міське самоврядування для шляхти було не вигідне. Власник міста став сам призначати урядовців, війта, а на міщан накладати нові повинності.

Можливо, першими власниками Коломії були магнати Куропатви, яким у 70-х роках XIV ст. васал угорського короля Людовіка I Великого Владислав Опольський (1372–1378) надав привілей на володіння значною частиною Покуття. Відомо, що 1772 р. Коломию придбав у власність каштелян Еварист-Анджей Куропатницький²⁸, можливий нащадок попередніх власників краю (останній представник роду Куропатвів помер 1745 р.). Той факт, що на їхньому родовому гербі, де, крім іншого, було зображено яструба з піднятими до польоту крилами і поверненим вправо від щита, змушує ретельніше підійти до питання існування і процедури надання коломийського герба.

Його рисунок, що являв собою укороновану* голову орла²⁹, затвердив 16 жовтня 1395 р. у Галичі польський король Владислав Ягайло (1386–1433). Цей герб відтоді міг траплятися на грамотах та інших міських документах, однак його первісний вигляд тепер не відомий**. Крім цього, ілюстрація в сучасній «Історії Коломії» академіка В. Грабовецького³⁰ є тільки частиною зображення однієї з багатьох магістратських печаток поч. XX ст., зокрема овальної печатки магістрату 1910 р.

Не виключено, що починаючи від 1395 р., елемент фамільного герба Куропатвів міг використовуватися і як герб Коломії. Однак це лише гіпотези, не підтвержені поки що документально.

²⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. Том VI. Жите економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – Київ – Львів, 1907. – С. 74.

*В період XIV – XVIII ст. коломийські війти були тільки поляками: Піскозуб (XIV ст.), Миколай Фрейстетер (1405), Миколай-Мужило Бучацький (1443), Ян Ходецький з Ходчі (1455), Миколай Сенявський (1549), Петро Корицінський (1616), Анджей Потоцький (1664), Войцех Ценський (1690), Ян Піскозуб (1765), Рафал Холоневський (1771), Мишко-Рафал Холоневський (1789). (Див.: Баранський К. Коломия до 1919 року (з книги Каміля Баранського «Колишні воїни, хлібороби, хасидисти...» (розповіді про землю станіславівсько-коломийсько-стрийську) / Пер. з пол. М. Кочержук // Літопис коломийський [Коломия]. – 1991. – Ч. 3; Монолатій І., Савчук М. Бурмістер (бурмістер, бургомістер) // ЕК. – Зш. 2, літ. Б. – Коломия, 1998. – С. 108–109).

²⁸ Баранський К. Коломия до 1919 року. – С. 7.

*До 1434 р. і далі існувало окреме Руське королівство з властивим йому правом, а тому голова орла на коломийському гербі могла бути увінчана руською короною. Зазвичай середньовічні міста обирали собі власний міський символ, і тільки рідко стикається з наданням герба.

²⁹ Akta grodzkie i ziemski z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardinskiego we Lwówe w skutek fundacyi sp. Alexandra hr. Stadnickiego ... (далі – AGZ). – Lwów, 1872 – Т. III. – S. 110 – 111 (№ LIX).

**Герб 1395 р. міг виглядати і так: «На червоному тлі срібна голова орла, увінчана золотою короною» (Панченко В. Міські та містечкові герби України. – К., 2000. – С. 89).

³⁰ Грабовецький В. Історія Коломії. – С. 24.

Розвиток ремесла. Зародження цехів

Відомо, що засновники або власники (королі, єпископи, князі) міст сприяли їхньому розвитку за допомогою привілеїв. У певний час вони відмовлялися від панування над містами, оскільки сподівалися на високі прибутки.

Так було і у випадку з пізньосередньовічною Коломиєю, для економічного і соціального піднесення якої польські монархи в XIV–XVI ст. надали вісім привілейних грамот (16 жовтня 1395-го, жовтень 1405-го, 4 жовтня 1424-го, 3 липня 1443-го, 20 серпня 1448-го, 16 березня 1456-го, 6 червня 1460-го, 1565 р.)³¹. Для економічного зміцнення міста з'явилися ще нові важливі привілеї, зокрема право на торгівлю, на соляний склад, на власну вагу. Магістрат одержав дозвіл відкрити кілька власних цехів і майстерень, а також збирати на потреби міста податки з кількох навколишніх сіл.

Важливою подією в житті Коломиї стало повторне надання 1405 р. магдебурзького права*, яким уже понад три століття користувалися міста й містечка земель на схід від р. Ельби. Для міста це означало багато, оскільки, *по-перше*, тут пролягав головний торговельний шлях з Львівської землі до Волощини; *по-друге*, поблизу плила річка, яка забезпечувала місто водою і сприяла судноплавству; *по-третє*, Коломия лежала у зручному для оборони місці; *по-четверте*, і найголовніше, нові привілеї давали його власникам значні прибутки з податків і мита, що їх сплачували ремісники, купці й інші мешканці.

У XV ст. Коломия вважалася відомим господарським осередком, а також значним ремісничим центром. Окрему групу міського населення становили ремісники – люди, які не мали землі й заробляли на прожиття своїм ремеслом.

Перша згадка про відкриття у Коломиї ремісничих майстерень датується липнем 1443 р. Саме тоді міщанам дозволялося закладати лазні, торгувати м'ясом, мати підстригальню сукна, а магістратові – воскобійню³². Згідно з люстраціями 1565–1566 рр. у Коломиї існувало 10 ремісничих спеціальностей, за якими працювало 207 ремісників³³. В наступні 1616–1627 рр. тут налічувалося 100 ремісників³⁴.

Великого значення набули ремісники металевих (ковалі, слюсарі, мечники) і дерев'яних (бондарі, гарбарі) виробів, каменярі, гончарі, пекарі й різники, кравці й шевці. Осібно розвивався такий фах, як аптекарі³⁵.

Однак найбільшим ремісничим цехом, який існував уже на поч. XVI ст., був пекарський. 1564 р. в Коломиї

³¹ *Монолатій І.* Коломиезнавство. – С. 60–63.

* Вперше отримати магдебурзьке право Коломия могла 1362 р. (*Мельник Л.* Будівництво в Коломиї // *ЕК.* – Зш. 2, літ. Б. – Коломия, 1998. – С. 102). Отримавши найцінніший привілей – магдебурзьке право, місто мусило у свою чергу дбати про дальші надання, аби фортифікацією забезпечити себе від ворожих нападів, а побудовою й утриманням в належному стані доріг і мостів забезпечити купцям доїзд до торгів, а собі створити найвигідніші умови торгового розвитку. Для створення умов, щоб місто виконало ті важливі для нього постулати, польські королі давали не тільки звільнення від податків і тягарів (напр. чопового), але й дарували міські чинші і дозволяли збирати мостове мито, призначене на облаштування міста й утримування шляхів.

³² *Вайгель Л.* Нарис міста Коломиї / Пер. з пол. *М. Васильчука* // *Народний дім [Коломия].* – 1994. – Кн. 6. – С. 30.

³³ *Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського.* Том I: Люстрації земель Галицької й Перемиської. – Львів, 1895. – С. 44–45.

³⁴ *Hornowa E.* Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Nałickiej w latach 1590–1648. – Opole, 1963. – S. 99.

³⁵ *Монолатій І.* Забуті та невідомі метрики Коломиї 30–60-х рр. XVIII ст. // *Збірник Праць регіонального науково-дослідного центру національних меншин музею історії міста Коломиї.* – Т. I. – Київ – Коломия, 2001. – С. 5–6.

вже було 150 пекарів, 1572-го відповідно – 72, 1572-го – 96, 1616-го – 63, 1627 р. – 20. Зростання кількості пекарів стає зрозумілішим, якщо брати до уваги те, що торговельні валки, які проїжджали через місто, могли мати приблизно 300 возів. Тому в Коломиї на 1565 р. працювало 150 пекарів, тоді як у Белзі – 34, Холмі – 52, Львові – 53, Кам'янці – 63³⁶.

Ремісники об'єднувалися в цехи. Кожен коломиїський цех мав свій статут, який затверджував магістрат. Статут був основним атрибутом організаційного об'єднання, обов'язковим для ремісників однієї професії*.

Так, вступаючи до коломиїського гончарного цеху, гончарі зобов'язані були зробити жбан за два тижні на три п'яді і горщик на три п'яді з однієї глини, а коли цієї роботи не зміг би виконати, повинен був навчатися у майстра впродовж цілого року і сплатити 4 *злотих***.

У цеховій організації провідну роль відігравали майстри, між якими точилася явна боротьба за місце праці. Майстри не дотримувалися суворого виконання регламенту і цим послаблювали цехову організацію. Далі це призвело до розпаду цехів. Щоб стати майстром, треба було довго бути підмайстром й одержати атестат у майстра.

Щоб стати майстром, треба було внести до цехової каси 4 злотих і 3 *фунти**** воску, а також влаштувати обід для всіх майстрів цеху і дати *ахтель***** пива³⁷.

Гончарі не мали права виконувати свою роботу поза цехом – у місті, на передмістях, фільварках панів та їм підлеглих урядів. У противному разі таких осіб заарештовували і кидали до міської в'язниці, а вироблені речі – одну частину продавали до коломиїського замку, а другу – повертали цехові³⁸.

Статут боднарського цеху, разом з тодішніми регламентаціями, виголошував: «[щоб] ...убогі [майстри] від багатих майстрів не мали кривди. Для того, коли що-небудь буде привезене на продаж з їх [майстрів] ремесла і на їх потрібний прожиток, як дерево, так і обручі, а також, якщо через когось буде куплено і заплачено товари – на усіх з рівним поділом має бути поділене. Котрі б свою частину взяли, гроші повинні порохувати і віддати»³⁹.

Згадані статuti коломиїських цехів забороняли підмайстрам і учням самовільно переходити на навчання або на роботу до інших майстрів, а позацеховим ремісникам – виготовляти і продавати свої вироби в місті та на його околицях****.

У місті виділялася група так званих замкових ремісників. Вони були служниками при дворі, церкві,

³⁶Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. – С. 46; *Wajgi L. Rys miasta Kołomyi.* – S. 22; *Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Nałickiej w latach 1590–1648.* – S. 71.

*Фундаторами і цехмайстрами в Коломиї були переважно поляки: Петро Піскозуб (цех гончарів), Ян Піскозуб (цех бондарів). Однак серед засновників згадуються і українські прізвища «братів ремесла і коломиїських міщан», як-от: Микола Юркевич, Ян (Іван?) Бастяк (цех гончарів), Антон Селіян (цех бондарів). (*Wajgi L. Rys miasta Kołomyi.* – S. 29–37).

**Злотий – грошово-лічильна одиниця, дорівнювала 30 грошам.

***Фунт – давня міра ваги; німецький фунт дорівнював 0,5 кг.

****Ахтель (від нім. *Achtel*) – давня міра об'єму пива і вина; восьма частина, 1/8 фунта, восьмушка.

³⁷Привілеї гончарного цеху [20 червня 1666 р.] / Пер. з пол. *I. Монолатія // Monumenta Historia Kolomiya. Збірник документів і матеріалів з історії Коломиї.* / За ред. *I. Монолатія.* – Вип. I. – Коломия, 1996. – С. 7–8.

³⁸Там само. – С. 10.

³⁹Привілеї бондарського цеху [Середина XVII ст.] / Пер. з пол. *I. Монолатія // Там само.* – С. 14.

*Місцеві цехи монополізували всі можливі професії та ремесла, і їхня діяльність поширювалася на приватну та релігійну сферу, освіту, військову справу, оборону і навіть на політичну сферу. Цехові організації ставили собі за мету охороняти права своїх членів, контролювати якість продукції і стежити за продовженням цехової традиції.

*Юридика – земельна власність шляхтича або церкви в межах міста чи передмістя, яка виключалася з міського права.

костелі. До таких ремісників належали кухарі, покойова челядь, конюхи, хурмани, машталіри, службова шляхта, дворові козаки, садівники, городники.

На передмістях Коломиї та не залежних від міської влади *юридиках** проживали ремісники, які не входили до ремісничих цехів і яких називали партачами. В тих умовах міські цехи намагалися заборонити виконувати ремесло партачами, але не завжди судові акції міщан проходили успішно, і позацехове ремесло вільно розвивалося.

Група коломийського купецтва і багатих крамарів, яка не становила окремого цеху, користувалася всіма правами і привілеями, наданими польською королівською адміністрацією. Серед них головними були: право складу товарів і право вільного продажу товарів у Коломиї. Ймовірно, що тільки багаті крамарі могли посідати крамниці, що, мабуть, розташовувалися на пл. Ринок і могли творити окрему вулицю або дільницю.

Найбільшою, а одночасно й найбільш бідною групою купецького прошарку міщан були ятники. Для продажу краму вони користувалися ятками, які встановлювали у відповідний час з дозволу магістрату. З них можна було продавати суворо регламентовані товари, що не становили конкуренції крамарям. За дотриманням правил торгівлі стежив уповноважений міської влади – яткар. Відомо, що впродовж XV–XVII ст. тут були пекарські, різницькі, шевські ятки⁴⁰.

⁴⁰ *Монолатій І.* Забуті та невідомі метрики Коломиї 30–60-х рр. XVIII ст. – С. 7.

Великі прибутки містові давало виробництво солі. Найважливішим заняттям коломийських міщан з найдавніших часів було добування солі з соляних вікон у передгірських селах поблизу Коломиї. 1565 р. в місті налічувалося 50 зваричів солі⁴¹. Особливого розвитку солеваріння досягло наприкінці XVI – на початку XVII ст. після заборони ввозити цей продукт з-за кордону.

⁴¹ Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією *Михайла Грушевського*. Том I: Люстрації земель Галицької й Перемиської. – Львів, 1895. – С. 47.

Як міщани-землероби, так і ремісники зобов'язані були раз на рік сплачувати двору податки й відробляти різні повинності. Всі категорії ремісників, за винятком двірських слуг, сплачували чинш. Мешканці Коломиї зобов'язані були також платити ці податки в грошовій та натуральній формах. Так, у сер. XVI ст. коломийські передміщани на міській оболоні (міщани були звільнені від чиншу на підставі давніх привілеїв) сплачували 23 злоті і 27 *грошів***); кушніри – 2 злоті і 28 грошів; кравці – 56 грошів; боднарі – злотий і 18 грошів; слюсарі, римарі, ковалі, сідлярі – 3 злоті і 14 грошів; шевці – 15 грошів; різники – по 5 каменів лою на рік і кожний по 24 гроші; пекарі – по 8 грошів

**Гріш – срібна монета, карбувалася в XIV–XVIII ст.

⁴² Там само. – С. 44–46.

на рік кожний; за вулики — 50 злотих⁴². Крім того, міщани (за винятком поляків) сплачували поземщину в сумі 16 злотих⁴³.

Торгівля

У XV–XVIII ст. Коломия стає визнаним центром внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Своїм швидким економічним розвитком вона чи не найбільше завдячує торгівлі з Молдовою, Польщею і Волощиною.

Винятковою стає роль міста в економічному житті регіону. Коломийська міщанська громада прагне торговельної монополії, намагається здобути виняткове становище, одержавши право на так званій склад, тобто заборону транзиту із Заходу на Схід і навпаки будь-яким іншим купцям, окрім коломийських.

Завдяки цьому коломийські патриції розбагатіли на посередницькій торгівлі, прибутки від якої зросли після надання містові права складу солі в 1443 і 1456 рр.⁴⁴

Внаслідок цього приплив іноземного капіталу, торговельна кон'юнктура викликають значне торговельне й економічне пожвавлення. Місцева влада бере у свої руки різні промисли, зокрема відроджує занепалий видобуток солі. Її здешевлення стимулює рибні промисли, експорт риби й інших продуктів. Незважаючи на дискримінацію, руські купці дедалі більше набувають економічної потуги, займають високі соціальні шаблі.

Велике значення приділяли внутрішній торгівлі, адже місто мало особливі привілеї, які забороняли купцям під загрозою втрати краму торгувати по селах, а тільки в Коломиї*. Крім того, купцям категорично забороняли обминати Коломию. Подібні привілеї були на торгівлю сіллю, а також на право користування на ярмарку тільки коломийською вагою⁴⁵.

Коломия стала активним учасником європейської торгівлі Пізнього Середньовіччя — посередником і сполучною ланкою у торговельних зв'язках Балкан, Балтики, Німецьких земель і Московської держави. Піднесенню економічного становища міста сприяла експортно-імпортна торгівля зерном, воском, сіллю, селітрою, текстильними виробами, продовольчими товарами, металевими виробами й транзитно-реекспортна — транзит худоби і шкіри**.

Різноманітний товар, який ввозили і вивозили, декілька разів обкладали митом. Тому митниці встановлювали там, де відбувався найбільший торговельний рух. Найважливішими митними постами Руського воєводства цієї доби були Коломия і Снятин. Коломия перебувала в системі важливого економічного

⁴³ Там само. — С. 46, 51.

⁴⁴ Кушнірчук В. Коломийська сіль // Агро [Коломия]. — 1991. — 17 серпня.

*Згідно з королівським привілеєм від 1460 р. жоден купець під загрозою втрати краму не мав права оминати коломийський торг. Купці закупували на дорогу продукти, лагодили вози і вирушали далі. Нині ця дещо видозмінена територія називається Старим ринком; у XVIII–XX ст. вона мала назву Малий ринок на противагу Великому, який існував від середини XVII ст. (Савчук М. Ярмарок // ЕК. — Зш. 14, літ. Щ, Ю, Я. — С. 48).

⁴⁵ Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. — С. 47–49.

**У першій половині XVII ст. у містах Київського та Брацлавського воєводств, а також Білоцерківського, Канівського, Корсунського, Миргородського, Ніжинського та Полтавського полків Війська Запорозького фіксуються численні групи торговців сіллю з Коломиї. Є відомості про те, що Тимоша Хмельницького виряджали з Чигирини до Коломиї за сіллю. (Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Вид. 2-ге, випр. і доповн. — Львів, 1990. — С. 208–209).

⁴⁶Яремчук А. Торговельні зв'язки східних воєводств Речі Посполитої з Молдовським князівством у другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип. 2. – Чернівці, 2000. – С. 91–92; Шиян Р. Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVIII століття // Записки НТШ. – Т. ССХХVIII: Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 123–157, 158–159.

*1565 р. міські ґрунти налічували 100 ланів, зокрема чотири у власності вїята, по одному – у млинаря, римокатолицької плебанії і кляштору. (Описи королівщин в землях руських XVI віку... – С. 45).

**Звичайним вихідним одягом коломийських середньозаможних містян були жупан, поверх якого могли одягати кунтуш, пояс, штани, чоботи, рідше черевики, баранячу шапку. Ознакою належності до міського стану вважалися жовті або червоні чоботи й жупан. Тому ремісник, який хотів стати цеховим підмайстром, мусив справити собі або отримати від майстра жупан, чоботи, іноді також пояс, шапку, пару сорочок з лляного або конопляного полотна. Звичайно, жупани багатіїв дуже відрізнялися від жупанів незаможних ремісників. Якщо жупани багатіїв виготовляли з дорогого сукна, іноді із срібним шитвом, а часом з шовкової тканини, наприклад, з рожевого атласу, то жупани бідноти – з грубого сукна – «паклаку». Основним жіночим одягом у XVIII ст. була юпка – верхній каптаник з рукавами. Під юпку надягали корсет без рукавів, який був також з яскравого сукна, а в бідних – з конопляного «личака». Спідниці в багатьох були з дорогих італійських, французьких, а також східних шовкових матеріалів (табіну, китайки, атласу) або дорогого сукна. У менш заможних – спідниці з дешевих вовняних тканин (камлоту, каламайки, гарасу, крумрасу) або й з личака. Міська біднота і особливо передміщани (якщо вони не були членами цеху) зазвичай носили одяг, дуже близький до селянського: сіряки з грубої вовняної тканини (сірячини) білого, чорного, сірого або коричневого кольорові. В одязі передміщан було

центру, де були добре розвинені торговельні зв'язки, які позитивно впливали на економічний розвиток сусідніх країн⁴⁶.

Оскільки Коломия стояла на основному торговому шляху з Німеччини і Польщі через Галич на Волощину і Дунай, а через місто йшов шлях на Київ, Угорщину і Чехію, її розвиток у першу чергу залежав від торгового транзиту. На Захід «татарським шляхом» через Львів, Коломию, Луцьк, Кам'янець і Київ потягнулися каравани східних товарів.

Господарська діяльність міщан

Коломия, як і переважна більшість тогочасних міст Галичини, впродовж багатьох сторіч була аграрним містечком*. Основна частина населення займалася сільським господарством. Цьому відповідали одяг та побут містян**.

Традиційними видами господарської діяльності коломийців з давніх-давен були землеробство, скотарство, рибальство і бджільництво. Однак найголовнішим завжди залишалося рільництво, яке поділялося на три основні галузі – хліборобство, городництво і садівництво.

Городництвом займалися переважно жінки: готували насіння, зберігали його взимку, пророщували навесні, відтак вирощували розсаду і засаджували нею городи. У місті культивували капусту, цибулю, часник, моркву, буряк, квасолю. Згодом почали садити картоплю і соняшник.

Зерно на борошно та крупи переробляли здебільшого у млинах. У Коломиї в XVI–XVII ст. стояли два водяні млини, до яких привозили воду з Пруту. В XVI ст. млини орендували деякі міщани з Коломиї та Галича за 8 злотих на рік⁴⁷.

Разом із рільництвом розвивалося скотарство. У кожному дворі, якщо дозволяли майнові умови, тримали корів, волів, овець, свиней, коней, різноманітну птицю. Майже в кожного господаря були кури, качки, гуси, індики.

У середмісті й на околицях вабили око сади, де росли різні сорти яблунь, груш, слив, вишень.

Жителі також рибалили у притоках Пруту, які вздовж і впоперек перетинали Коломию. Багато хто з містян любив посидіти на березі Пруту. Рибу ловили вудкою з саморобним гачком та примітивними підсадками.

Впродовж віків коломийці полювали в навколишніх лісах на зайців, лисиць, вепрів, диких кіз.

Дехто з міщан ходив коло бджіл. Мед у натуральному та переробленому вигляді широко

використовували в харчуванні й лікуванні. У XVI ст. місто мало 57 пнів вуликів, тоді як у Снятині їх було 20, а в Галичі – 21⁴⁸.

Більшість міщанських господарств повністю забезпечували себе продуктами харчування і деякими речами домашнього вжитку.

Татарська руїна. Коломийський замок

Друга половина XVI–XVII ст. належить до найважчого періоду в житті населення Галичини. Понад 20 років кримські й буджацькі татари спустошували цей край.

1612 р. татари й волохи тричі нападали на Покуття, 1618-го – чотири рази, у 1621 та 1624 рр. – по два рази. Найбільше терпів Коломийський повіт, через який татари за цей час проходили 24 рази. Коломию тоді тричі спалили і зруйнували*. Польська хроніка за 1621 р. засвідчує: «Місто татарами спалене і люди з нього вибрані», а за 1624 р. є запис, що татарами місто «з ґрунту знесели». Під час чергового нападу 1626 р. в місті вже не було кому і не було чим чинити опір ворогові⁴⁹.

Очевидно, татарського нападу та спустошення зазнав і давній Коломийський замок, який стояв в укріпленому центрі міста – Старому дворі (згадується в документах 1411, 1448 і 1517 рр.).

Після такої руїни Коломию потрібно було відбудувати. Враховуючи незахищеність міста перед нападами ворогів, а також близькість будинків до Пруту, що постійно своїми водами завдавав шкоди мешканцям, місто, за постановою люстраційної комісії 1616 р., перенесли далі на північ, на територію теперішнього центру. Новий Коломийський замок** вибудували на пагорбі, на якому пізніше розмістилося подвір'я міської гімназії. Підступи до нього з південно-східного боку заступав великий став, залишки якого ще й нині помітні в районі вулиці В. Винниченка. В'їзди з боку Снятина та Обертину перекривали звідні мости. Матеріали *інвентарю* Коломиї за 1627 р. містили інформацію, що замок було оточено з трьох боків валом з частоколом, двома малими баштами, воротами, але стрільниць він не мав⁵⁰.

Новозбудований замок став центром управління містом, а одночасно житлом магната й оборонним укріпленням, за мурами якого «під час негоди» знаходила прихисток шляхта. 1648 р., коли повстанські загони Семена Височана діяли на Покутті, саме за стінами Коломийського замку знайшла притулок польська шляхта з навколишніх містечок.

Однак з розвитком військової справи, особливо польової артилерії, оборонне значення Коломийського

також багато елементів народного вбрання – солом'яні брилі, «ходаки» з волової шкіри, плетені личаки. Назагал менш заможні мешканці міста і передміщани своїм одягом були подібні до селян, тоді як багате і середнє міщанство переважно носило одяг майже як у шляхти.

⁴⁷Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. Том I. – С. 49.

⁴⁸Там само. – С. 46.

*Коломию кілька разів спалювали чужинці, горіла вона в 1513, 1520, 1531 і 1594 рр. Цілоком місто спалили 1589 р., а населення або забрали в ясир, або знищили. В 1590–1633 рр. татари спалили місто тричі, незважаючи на те, що 1624 р. Коломия була оточена валами і баштами. В лютому 1621 р. татари і волохи зруйнували місто і цілий повіт, 1620-го – татари спалили Коломию і п'ять містечок повіту, 1626 р. – татари спалили передмістя Корчаків. (*Монолатій І. Коломиєзнавство*. – С. 58–59).

⁴⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. IV. – S. 284.

**Споруди оборонного типу зводили як для захисту від ворожих нападів, так і для оборони від частих взаємних нападів шляхтичів-сусідів. З другої половини XVII ст. на місцях давньоруських городищ або дерев'яних замочків і оборонних дворів будують нові муровані замки бастионного типу. В Коломиї в XIV–XV ст. височів замок або фортеця з військовим гарнізоном, який став опорним пунктом ополячення краю.

Інвентар – тут загальний опис майна міста.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹Баранський К. Коломия до 1919 року. – С. 7, 9.

⁵²Протокол. [19(7) листопада 1862 р.] Пер. з нім. *I. Монолатія // Monumenta Historia Kolomyja*. – Вип. I. – С. 17.

*У складі Молдовського князівства місто перебувало в 1367, 1502–1505 рр. Коломия зазнала руйнувань під час польсько-турецьких війн, у 1505 і 1531 рр.

⁵³*Wajgi L. Rys miasta Kolomyi*. – S. 8.

⁵⁴*Вайгель Л.* Нарис міста Коломій. – С. 29–30.

⁵⁵*Фішер Е. Козмин.* До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року / Пер. з нім. *В. Іванюк*, наук. ред. *М. Чучко і А. Федорук // Зелена Буковина. Науковий і науково-популярний журнал. Серія «Історія та краєзнавство»*. [Чернівці]. – 2003. – №1–2. – С. 7, прим. 3.

⁵⁶Там само.

⁵⁷ *Монолатій І.* Коломиєзнавство. – С. 55; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – S. 283.

**Серед присутніх – Матвій зі Старої Ломни, римо-католицький єпископ Кам'янця і Яків Дембіцький, каштелян і краківський староста. Цю подію докладно описали польський хроніст Мацей Стрийковський і посол московського царя Івана III Васильовича Іван Туркул.

⁵⁸*Фішер Е. Козмин.* До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року. – С. 7.

замку було втрачене. Наприкінці XVIII ст. орендарі з дозволу австрійської влади розібрали його внутрішні мури на будівництво міських споруд, і вже 1778 р. тут залишилися тільки вали. На фундаментах замку заклали першу коломийську гімназію⁵¹. В міських документах 60-х рр. XIX ст. збереглися згадки лише про так званій замковий ґрунт⁵², розташований на північ від Снятинської дороги.

На захисті чужих інтересів

Коломия стояла на пограниччі Польщі, Угорщини та Волощини і постійно була не тільки ареною міждержавних конфліктів і грабіжницьких нападів, але й об'єктом меркантильних інтересів*. 1411 р. місто з усім Покуттям поляки продали на 25 років молдовському господареві Олександрові за 100 рублів срібних грошей з умовою, що останній виступить на боці Польщі проти Угорщини⁵³. З тих міркувань згодом Коломийський замок декілька разів дарували молдовським воєводам на утримання. 1448 р. в замку проживав вигнанець з Молдови, мультянський господар Олександр, якому польський король Казимир IV Ягайлончик надав коломийську землю «під нагляд»⁵⁴.

Неодноразово просив допомогу Польщі або Угорщини молдовський господар Штефан (Стефан) III Великий (1467–1504), вміло використовуючи її у своїх інтересах. Так було і 1484 р., коли турецький султан Баязет з великим військом напав на Бессарабію, у липні відібрав у молдованів фортецю Кілію та готувався підкорити Османській імперії всю Молдову⁵⁵. Тоді Штефан звернувся по допомогу одночасно до Польщі й Угорщини. Проте угорський король Матяш (Маттіас) I Корвін (1458–1490), який у цей час воював з династією Габсбургів, не міг втрутитися й допомогти, зате поляки пообіцяли воєводі підтримку в тому разі, коли він сам особисто прибуде, щоб скласти присягу на вірність⁵⁶.

Штефан був змушений пристати на цю умову, і 15 вересня 1485 р. в Коломійі, в урочищі Косачів⁵⁷, він склав присягу перед Казимиром IV Ягайлончиком в присутності 20-тисячного польського війська, шляхти руської, подільської, польської і литовської, senatorів і високих католицьких ієрархів Польщі**. Підтвержуючи зарозумілу поведінку поляків, польські та молдовські літописці записали, що складаючи присягу, Штефан Великий при цьому осоромився. В ту мить, коли відбувався урочистий акт, намет було зумисно повалено, і всі побачили приниження молдовського воєводи⁵⁸, який стояв на колінах перед польським монархом. Такі образливі дії викликали у

Штефана деякі докори, незважаючи на польсько-молдовське зближення.

Проте ці домовленості, як свідчать джерела, не були дуже міцними, а сам Стефан, незважаючи на номінальну зверхність польського короля, діяв одноосібно. І коли 1492 р. селянин на ім'я Муха на чолі 10 тис. русинів напав на Покуття й спустошив його, то поляки прямо звинуватили Штефана в тому, що він з допомогою молдовських союзників підтримав бунтарів*, які захопили Снятин, Коломию і Галич⁵⁹.

Незважаючи на різні викрутаси своєї історичної долі, Коломия на порозі Нового часу зростала повільно**. Розвивалася торгівля: 1731 р. в Коломиї пшоно було по 44 золоті, а жито — по 30⁶⁰. 1761 р. тут налічувалося 364 будинки, два млини і винниця. Коломийські міщани несли сторожову службу, відбували повинності з укріплення оборонних споруд і гребель⁶¹. З покрайніх записів ірмолоїв відомо, що 1761 р. Коломия «була дуже грошовита»⁶².

В епоху Нової історії.

Під австрійським пануванням

Політичний і адміністративний устрій

Після першого поділу Польщі австрійські війська в червні 1772 р. зайняли Галичину. Згідно з новим адміністративним поділом 1781 р., Коломия увійшла до Станіславського округу Королівства Галичини та Володимирії з центром у Львові. Однак лише на короткий час Коломия частково втратила свої колишні функції повітового центру — 1815 р. було створено окремих Коломийський округ.

Урядовий декрет від 13 травня 1784 р. надавав великого значення колишнім королівським містам, до складу яких було віднесено і Коломию. Коломийських міщан звільняли від панщиняних повинностей, а міський устрій формували подібно до австрійських міст. Польська шляхта за підтримки нових володарів і далі зберігала панівне становище в соціальному й економічному житті міста.

Адміністративна влада, як і раніше, належала магістратові, до якого входили представники патриціїв та середнього міщанства. Вибори до магістрату проводили з дозволу старости і за його присутності. Збіднілі міщани (плебеї) не мали права брати участі в голосуванні. Порядок виборів та судочинства визначав власник міста⁶³ (від 1772-го до 1789 р. — Еварист-Анджей граф Куропатницький, каштелян бузький і белзький, кавалер орденів Білого Орла і Св. Станіслава, академік краківський і замойський; з 1789 р. — Мишко-

*Майже всі документи і хронікальні замітки свідчать, що Муха діяв за наказом або згодою Штефана (Див.: Масап О. Рицарі Німецького ордену на Прикарпатті наприкінці XV ст. ... — С. 58). До того ж виступ Мухи ніколи не був «найбільшим селянським повстанням», як донедавна вважалося.

⁵⁹Там само. — С. 8.

** З другої половини XVII ст. Коломия як місто поступово занепадає. Це було зумовлено тривалими війнами на території Польщі та зміною напрямків головних торгових шляхів. Воєнні дії в середині XVII ст. спричинили значне руйнування економіки, збільшилась кількість необроблюваної землі, а в містах опустіли будинки. У XVIII ст. міста й містечка Речі Посполитої за своїм виглядом радше нагадували села: статус приватного чи королівського міста не змінював картини. Не була винятком зі згаданих правил і Коломия. Власне місто складалося з частини, замкнутої в міських мурах, тобто Ринкової площі з розташованим поруч римокатолицьким костелом, і кількох передмість. Коломийські ремісники мешкали як у центральній частині, так і на передмістях: Снятинському, Надвірнянському, Кутському і на «Міських городах». На сільськогосподарський характер міста вказували численні городи, які лежали відразу за міськими мурами, на передмістях.

⁶⁰Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII століть. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. — Львів, 1996. — С. 255, №355.

⁶¹Монолатій І. Коломиєзнавство. — С. 60.

⁶²Ясиновський Ю. Вказ. пр. — С. 343, №614.

⁶³Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — S. 284.

*Отримання орденів було модним серед тогочасної польської шляхти. Використовували всілякі можливості впливу на короля, щоб тільки здобути ці відзнаки. Мати ордени Білого Орла чи Святого Станіслава стало престижним. Однак давали їх зазвичай через зв'язки і гроші людям, не гідним нагороди. (Див.: *Угорчак Ю.* Під білим орлом. Ордені і відзнаки Польщі // Краєзнавець Прикарпаття. Регіональний науково-методичний альманах. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 20).

⁶⁴*Баранський К.* Коломия до 1919 року. – С. 7.

Камеральне управління – тут державне, скарбове.

⁶⁵*Петрів Р.В.* Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII – першій половині XIX ст. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 24, 56–57.

**Для закріплення нових політичних і адміністративних традицій, внесених у життя Коломиї за австрійського панування, було запроваджено інститут почесних громадян міста, який передбачав формальну процедуру вручення спеціального диплома. В період від 1859-го до 1907 р. включно рада міста надала це звання 36-ти особам польського і німецького походження. Це були, зокрема, земельні магнати і власники нафтових копалень, бурмистри і повітові старости, римо-католицькі достойники і польські гімназійні професори, послали до Галицького сейму, вищі військові чини, намісники й урядники намісництва у Львові, маршалки Галицького сейму і президенти повітової ради. (*Bürgerbuch der Stadt Kolomea. Księga Obywateli miasta Kołomyji. Відділ фондів музею історії міста Коломиї (далі – ВФ МІК), інв. №11350, арк. 1–72.*)

***У другій половині XIX ст. Коломийський повіт охоплював одне місто, п'ять містечок, 69 сільських гмін, 43 двірські обшари, разом 118 адміністративних одиниць. (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – S. 286).

⁶⁶Протокол. [19(7) листопада 1862 р.] // *Monumenta Historia Kolomiya.* – Вип. I. – С. 16–17.

****З переходом Галичини до складу Австрії поживався економічний розвиток Коломиї, а сама вона

Рафал граф Холоневський, дідич і кавалер ордену Св. Станіслава)*. Представників українського населення порівняно з представниками інших національностей в міському управлінні майже не було. На керівні посади обирали переважно поляків та євреїв, а деколи – німців і австрійців. 1773 р. війтом Коломиї був Коречновський, а бурмистром – В. Піскозуб⁶⁴.

1787 р. Коломия разом з прилеглими селами перейшла у власність Австрійської держави. Від 1805 р. в місті почало діяти *камеральне управління*, яке складалося з контролерів, правників, писарів, бухгалтерів, канцеляристів, лікарів. До складу коломийського окружного управління входили староста, протоколіст, бухгалтер, реєстратор, канцеляристи, драгуни. З 1807 р. у Коломиї як місті, що мало значні прибутки, проводили облікову інвентаризацію маєтків⁶⁵.

Основним органом влади була рада, до компетенції якої входили: розпорядження майном міста, управління фінансами, розподіл і збирання податків, нагляд за санітарним станом Коломиї, організація будівництва та ремонту шляхів, мостів, укріплень, надання звання почесних громадян**. Староста тепер очолював тільки міський суд. Між радою і судом точилася постійна боротьба за владу, а це негативно впливало на економічний розвиток міста. Крім того, рада на свій розсуд розпоряджалася підприємствами міста та його земельними угіддями, роздаючи їх в оренду бурмистрам, ксьондзам, купцям і лихварям. Унаслідок такої діяльності міські землі переходили у приватну власність купецько-лихварської верхівки, винятково єврейської.

Для політичного й адміністративного управління 1867 р. створили Коломийський повіт*** на чолі зі старостою і центром у Коломиї. У віданні повітової адміністрації – староства (*Bezirk-Hauptmannschaft*) були всі справи, крім судових.

1858 р. Коломия і території Коломийського округу перейшли у власність дирекції Народного банку у Відні, а від 1 липня 1862 р. – «з усіма правами і обов'язками, особливо з правом пропінацій, млином і патронату»⁶⁶, перейшли у власність громади міста на підставі окремої угоди.

Піднесення Коломиї для австрійського уряду мало насамперед економічне значення****. Нова влада хотіла створити внутрішній ринок для збуту продукції галицького рільництва, а також промислові заклади, вироби яких можна було б експортувати за кордон.

Ремесло

Від другої половини XVIII ст. Коломия перебувала в повному економічному занепаді. Кустарне виробництво, одним із головних видів якого залишалося ремесло, переважало тут ще до середини XIX ст.⁶⁷ Відокремлюватися від землеробства ремесло почало наприкінці XVIII ст., а тому зросло число робітників, не пов'язаних із цехами, відокремилися промисли вузького профілю, з'явилися нові спеціальності. Цехове ремесло вже занепадало, і місцеве населення охоче користувалося послугами позацехових ремісників-партачів, серед яких траплялися люди найрізноманітніших професій.

Найпоширенішими були кравецька, кушнірська, шевська, ткацька, бондарська, гончарська, різницька, хлібопекарська, деревообробна, металообробна, будівельна і побутова галузі. Давні ремісничі промисли і надалі об'єднувалися у цехи. Численні групи становили ткачі, шевці, кушніри. Окрему групу ремісників становили столяри, трачі, дігтярі, ріпники і гонтарі. Група гонтарів була нечисленна і не входила до жодного з цехів.

Значну роль у житті міста відігравали представники побутових ремесел: лікарі, аптекарі, прислуга, цирульники.

У середині XIX ст. в Коломиї працювали 53 шевці, 39 кравців, 27 столярів, 28 різників, 24 гончарі, 22 ковалі, 18 пекарів, 13 колодіїв, 11 бляхарів, 10 бондарів, 10 мулярів, дев'ять кушнірів, сім грабарів, сім поворозників, шість сідлярів, шість склярів, п'ять ткачів, п'ять годинників, п'ять музикантів, п'ять миловарів, чотири токарі, чотири ножники, чотири фарбарі, чотири слюсарі, чотири капелюшники, три ситники, три котлярі, три золотники, три мосяжники, три палітурники, три модельєри, два ліхтарники, два каменярі, по одному фотографу, перукареві й олійникові. Загалом ремісників налічувалося 355 осіб⁶⁸.

Торгівля

За австрійських часів економічне життя Коломиї стало впорядкованішим. Згідно з імператорськими патентами від 1773, 1778 і 1786 рр., спрямованими на одержавлення солі, соляні маєтки перейшли з приватної власності в державну.

З початком XIX ст., а особливо з другої його половини, більшого значення набуває внутрішня і зовнішня торгівля. За таких умов Коломия знову

стала одним з найважливіших адміністративних та промислових центрів краю разом з такими містами, як Львів, Перемишль, Тернопіль і Ярослав. Суттєво збільшилося населення міста внаслідок масової міграції до Коломиї з приміських гмін. Напередодні Першої світової війни Коломия була третім за чисельністю населення містом Східної Галичини – Львів (206 тис. у 1910 р.), Перемишль (54 тис.), Коломия (43 тис.), а далі йшли Дрогобич (35 тис.), Тернопіль (34 тис.), Станіславів (33 тис.) та Стрий (31 тис.).

⁶⁷ *Монолатій І.* Коломиєзнавство. – С. 83–84.

⁶⁸ *Wajgi L.* Rys miasta Kołomyi. – S. 52–54.

*Ще на початку XVIII ст. один з очевидців писав: «Здається, нема більшого міста на Русі, як Коломия над річкою Прутом, де була б така сила торговельного люду з різних сторін і країв. Тут можна побачити волохів, угрів, поляків, греків, московитів, вірменів, жидів, циганів, турків, литовців. Видається, тут вавилонське скопище торгівців з цілого світу – і так день у день, рік у рік». Від 1776 р. і, ймовірно, аж до Першої світової війни (1914) в Коломії ярмарки відбувалися 12 разів на рік: на святих молодців; на Григорія Богослова; на Полікарпа Мученика; у день перед Стрітінням; за три дні до Благовіщення; на Святого Василя Мученика; у Провідний понеділок, на Святого Єремії; третього дня перед Вознесінням, на Святої Теодозії Мучениці; день перед святом Петра, на Святого Давида; день перед Успенням Святої Анни, на Святих Романа й Давида; на свято Пресвятої Богородиці; день перед святом Івана Євангеліста, на Святої Євфросинії Преподобної; за три дні до Святого Дмитрія; на свято Якова Апостола; на свято Варвари Мучениці (*Савчук М. Ярмарок.* – С. 48).

⁶⁹Монолатій І. Забутий світ – коломийські євреї // Хроніка – 2000. – К., 1998. – Вип. 21–22. – С. 147–148; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – S. 285.

⁷⁰Ibidem.

⁷¹Петрів Р.В. Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII – першій половині XIX ст. – С. 198.

⁷²Wajgi L. Rys miasta Kołomyi. – S. 52, 54.

Ринський (рейнський, золотий рейнський) – назва австрійської золотої, згодом срібної монети – гульдена в Галичині.

⁷³Грабовецький В. Історія Коломій. – С. 100.

⁷⁴Грабовецький В. Вказ. пр. – С. 97.

⁷⁵Баранський К. Коломия до 1919 року. – С. 11; Szajnocha W. Górnictwo naftowe w Galicji wobec ustawodawstwa górniczego. – Kraków, 1881. – S. 3.

⁷⁶Грабовецький В. Вказ. пр. – С. 97.

завойовує статус торговельного центру*. Як повідомляли тогочасні джерела, експортно-імпортна торгівля перебувала тільки у руках місцевих єврейських купців та лихварів⁶⁹.

Поширеною стає практика експорту збіжжя та горілки в Городенківський, Чортківський, Заліщицький, Снятинський і частину Станіславського повітів; м'яса – до Відня; яєць – до Пруссії; перцю – до Львова. Натомість до Коломій, на потреби міста і повіту з Одеси імпортували різноманітні «колоніальні» товари, а також сушену рибу⁷⁰.

Торгівля деревом і будівельними матеріалами (гонтами, латами) дозволяла забезпечити потреби міста і повіту, а також іноземних замовників. У лютому 1844 р. коломийський купець Й. Геккер переправив Дністром до Одеси 826 дерев'яних коліс, 465 готових дерев'яних будинків, які було виготовлено в Коломії за спеціально заготовленими болгарськими ескізами. Туди ж направили карпатського дерева на 52 судна, 3984 ц вовни, 9450 штук мила, 3865 бочок фарби, 948 бочок поташу, 1100 ц паперу, 2500 ц солі, 10 парових машин⁷¹.

У другій половині XIX ст. місто стало важливим центром експорту харчових товарів. Так, з Коломій вивозили борошно до Чернівців, Сучави, Ясс; скло і сірку – у Чернівці і Сучаву; пшеницю – до Єзуполя; жито – у Краків та Прагу; квасолю, боби, горох – у Краків, Відень, Гамбург і Берлін⁷². Лишень за червень – грудень 1876 р. з Коломій транспортували залізницею збіжжя, борошна, насіння, овочів, м'яса, яєць, худоби, шкір, меду, вина та глиняного посуду на мільйони фунтів та золотих ринських⁷³.

Промисловий розвиток

У другій половині XIX ст. велика фабрично-заводська промисловість повністю витіснила цехове виробництво.

Від середини XIX сторіччя держава розпочала промислову експлуатацію нафтових родовищ у с. Слободі-Рунгурській (перша свердловина з'явилася 1711 р.⁷⁴, хоча першу ропу свердловина дала 1879-го⁷⁵) неподалік Коломій. Цим займалися дрібні підприємства, власниками яких були переважно євреї, а пізніше поляки. Видобували нафту на відносно невеликій глибині, у легкодоступних шарах земної поверхні. З місць добування сировину до Сопова, Коломій та Печеніжина перевозили дерев'яними підводами. Для її обробки було побудовано кустарні дистилярні (у Коломій – дві, у Сопові й Печеніжині – по одній)⁷⁶, в яких способом перегонки з нафти одержували гас – світільну олію, яка користувалася великим попитом на ринку.

Дистилярні були ще доволі примітивні й недосконалі, а тому трохи згодом, зі збільшенням обсягів виробництва, відкриттям нових родовищ та розвитком техніки і використанням двигунів внутрішнього згорання головну увагу приділяли виробництву бензину. Через це виникла потреба спорудити досконаліший, ніж дистилярня, нафтоперегонний завод, який звели 1899 р. 1912-го на ньому працювало 75 осіб⁷⁷.

Розвивалися й інші підприємства. 1870 р. в Коломиї налічувалося п'ять невеликих шкіряних фабрик, вісім винокурень, лісопильні. Цегельні заводи повіту виробили 1750 тис. штук цегли, черепиці й кахель, а 24 гончарі – 100 тис. штук глиняних горщиків. Разом з повітом у Коломиї працювало 150 ткацьких верстатів, які виробляли грубе сукно з вовни, полотно з льону і конопель. Найбільшим (до поч. ХХ ст.) серед підприємств текстильної промисловості в галицькій провінції була коломиїська фабрика єврея Геллера і синів, на якій 1912 р. працювало 150 осіб⁷⁸.

Крім названих підприємств, наприк. ХІХ – на поч. ХХ ст. в місті діяли водяні млини: два «американські» і кілька звичайних, продукція яких щороку становила 60 000 ц⁷⁹. До початку Першої світової війни найбільшими за обсягами та технічним устаткуванням були млини євреїв Мойсея Гартенберга (на нинішній вул. Староміській) і Якоба Байдафа (у районі теперішнього залізничного вокзалу)⁸⁰.

Крім цього, рівень життя робітників, більшість з яких становили українці, був дуже низький. У гонитві за прибутками підприємці намагалися витратити якнайменше коштів на утримання робітників – на їхнє харчування, створення житлових умов, безпеку праці. Заробітна платня кваліфікованого робітника в той час не перевищувала 100 корон на місяць, а мінімальні місячні витрати на утримання сім'ї з чотирьох осіб становили: харчування – 50 корон, квартплата – 35, інші витрати – 25⁸¹.

Транспорт

У нових політико-адміністративних умовах уряд Австрії, для якого економічна доцільність східних провінцій була одним із першочергових державних завдань, розпочав упорядковувати старі і будувати нові шосейні дороги та прокладати поштовий зв'язок. Для цього в 1790–1815 рр. збудували дорогу з твердим покриттям від Стрия до Станіслава, Коломиї, Кутів, Снятина, Чернівців; пошта до міста потрапляла зі Львова через Галич і Станіслав, а також з Чернівців через Снятин⁸².

Однак швидкість транспортних сполучень гальмував гужовий транспорт, який до кінця ХІХ ст. залишався

⁷⁷ *Монолатій І.* Коломиєзнавство. – С. 85; *Skorowidz przemyslowo-handlowy Krolewstwa Galicji.* – Lwów, 1912. – S. 763, 775.

⁷⁸ *Кочержук М.* Економічний фактор у розвитку Коломиї другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. // Збірник Праць регіонального науково-дослідного центру національних меншин музею історії міста Коломиї. – Т. І. – С. 50.

⁷⁹ *Słownik geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – S. 285.

⁸⁰ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 605, оп. 1, спр. 27, арк. 1–27.

⁸¹ Див.: *Гандзюк Р.* Надвірна. Історичний нарис. Від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 55.

⁸² *Петрів Р.В.* Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. – С. 167, 169.

⁸³Грабовацький В. Історія Коломиї. – С. 97, 100.

*Тогочасна Коломия була поділена на дві частини – чотирикутне місто, оточене валами, й передмістя. Земляний вал був настільки широким, що на ньому стояли хати, мешканців яких називали «валянами». Посередині міста була ринкова площа, в центрі якої стояла кам'яна ратуша, навколо – дерев'яні ятки (одночасно майстерні й крамниці) шевців та різників. Чотири ряди будинків, які оточували ринкову площу, називалися «періями» (так називали також протилежні боки вулиць). Ринкові будинки будували з цегли або з дерева; в останньому випадку мурованими були тільки «верхні й нижні склепи» на фасадному боці будинків. Від рогів ринку під прямим кутом розходилися головні вулиці міста. Інші вулиці перетинали їх також, найчастіше в перпендикулярному напрямі. Переважали дерев'яні будинки. У більшості втрачених нині міських актових книг при записі угод про продаж і заставу будинків чітко розрізняються хати («халупи»), середні доми («доми») і «великі будинки» з різними господарськими прибудовами («домівства»). Хати передміщан стояли на огорожених плотах «загородах», відведених під городи й садки.

⁸⁴О'Коннор Бернارد. Історія Польщі (фрагменти, що стосуються України) // Український історичний журнал [Київ]. – 1995. – №3. – С. 133.

⁸⁵Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. Том I. – С. 44–45.

**Після відбудови міста в XVII ст. назви вулиць були вже нові: Староміська, Старогончарна, Старолазнична, Старозаконна, Стара дорога. В XVI–XVII ст. в місті існували ще такі вулиці, назви яких свідчили про перевагу ремісничого населення: Гарбарська, Цегельняна, Фірманська, Боднарська, Фарбярська, Кравецька, Млинська, Ткацька, Мулярська, Шклярська, Рибачька, Шевська, Пекарська, Різняна, Столярська. Далі в місті у XVIII – 40–х рр. XX ст. могло бути приблизно 74 вулиці. (Див.: Андрійшин С. Вулиці коломийські // ЕК. – 3ш. 3, літ. В. – Коломия, 2000. – С. 234–235).

⁸⁶Грабовацький В. Історія Коломиї. – С. 41.

⁸⁷Wajgi L. Rys miasta Kołomyi. – S. 23.

⁸⁸Ibidem. – S. 22.

єдиним засобом пересування. Всі переїзди та перевезення здійснювали верхи на конях і на возах, запряжених волами або кіньми. Із зародженням промисловості (друга половина XIX – поч. XX ст.) в місті з'являються поодинокі автомобілі, власниками яких були великі іноземні підприємці й місцеві землевласники.

Новий етап у економічному розвитку Коломиї почався після вступу в дію 1866 р. залізниці Львів – Чернівці, а 1866-го – Львів – Бухарест. Розробки нафти в Слободі-Рунгурській, а в Мишині, Стопчатові і Джурові – бурого вугілля спричинили прокладання 1886 р. в напрямку Печеніжина й Слободи залізничної вітки⁸³. Від часу побудови залізничних шляхів у Коломиї та навколишніх селах зазвичай побільшало дрібних підприємств, цехів, майстерень, зросло лісопилне й цегельне виробництво, нових висот досягла торгівля.

Будівництво

Як відомо, Коломия до поч. XIX ст. була населеним пунктом тільки з дерев'яними будівлями*. Виняток могли становити лишень деякі споруди оборонного і сакрального призначення (ратуша (після 1616 р.), будинок в'їта (?), коломийський мурований замок XVII ст., монастир отців-домініканців (після 1650 р.), парафіяльний римокатолицький костел Панни Марії (1788) і т. п.). Ще наприкінці XVII ст. місто, яке відвідав ірландський вчений Бернارد О'Коннор, зафіксовано як «побудоване на пагорбі над річкою Прут... дерев'яне...»⁸⁴ Житлові споруди в тогочасній Коломиї, яка стояла на протилежному правому березі р. Чорний Потік, можливо, будували паралельно до Пруту, вікнами до річки та запрутянських лісів. Такий тип забудови сприяв формуванню вулиць, адже з люстрації 1565–1566 рр. знаємо про принаймні три основні вулиці**: Лелову, Снятинську та «За Ринком»⁸⁵ (дехто вважає останню «Заринком»⁸⁶).

Враховуючи, що на поч. XVII ст. напади чужинців на Покуття, зокрема і Коломию, стали прикрою буденністю, будівлі часто згоряли дотла, або ж їх затоплювали води Пруту й потічків, люстраційна комісія 1616 р. визначила для міста нове місце. Його було вирішено перенести із заходу на північ, визначити площу для ратуші, римо-католицького парафіяльного костелу, міського двору, будинку в'їта і місця для старостинських судів⁸⁷. У цей час відомі такі вулиці, як Шпитальна, Снятинська, Рин (можливо, Ринок?), Козя, Глинська, Двірська, Руський Кут⁸⁸.

Наприкінці XVIII ст. нова австрійська влада на- штовхнулася у Коломиї на вже поруйновані залишки замку, окремі оборонні вали, невпорядковані вулиці середмістя з дерев'яними будинками, великою незабудованою площею з ратушею посередині. Мапа Коломиї від 1815 р. свідчить, що від кін. XVIII ст. місто почало розбудовуватися за радіально-кільцевою композицією⁸⁹.

Інтенсивна реалізація ідеї «культуризації» слов'янських народів імперії Габсбургів, стратегічні військові й політичні плани щодо майбутньої Коломиї змушували вдосконалювати архітектурний ландшафт міста. Адміністративне управління також долучилося до формування образу міста. Ці заходи збіглися у часі із загальним зростанням міст імперії, адже скасування 1848 р. панщини «розірвало останній ланцюжок, що прикріплював селян до землі», і «селянські потоки прямували до міст...»⁹⁰ Щоправда, наше місто і далі залишалося здебільшого аграрним.

1865 р. пожежа* знищила давню ратушу і велику частину навколишніх будинків на пл. Ринок. Для місцевої влади це означало не тільки додаткову можливість навести порядок у місті, але й зайвий раз наголосити на серйозних намірах привести його архітектуру в загальноімперські рамки. Тому 1877 р. на розі площі звели нову ратушу, а посеред ринку «місто збудувало блок домів для погорільців»⁹¹. Відтоді в Коломиї почали з'являтися муровані кам'яниці, поступово витісняючи старі дерев'яні будівлі**.

Не зашкодить зайвий раз нагадати, що саме за австрійського періоду, надзвичайно багатого і продуктивного на нові ідеї й мистецькі витвори, у нашому місті було зведено такі монументальні споруди, які й нині визначають спільне і відмінне в європейському розвитку Коломиї: ратушу та магістрат (1877) (тепер Коломийська міська рада), староство (1860-ті рр.) (тепер Коломийське територіальне медичне об'єднання), Український народний дім (1902) (тепер Коломийський національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського), Щадничу касу (1891–1892) (тепер Народний дім), повітову раду (1890-ті рр.) (тепер музей історії міста Коломиї), окружну фінансову дирекцію (1897) (тепер ЗОШ №9), гімназію (1875) (тепер ЗОШ №1 ім. В. Стефаника), руську церкву Святого архістратига Михаїла (1855–1873) (тепер греко-католицька парафіяльна церква Святого архістратига Михаїла), костел отців-єзуїтів (1897–1898) (тепер римо-католицький парафіяльний костел), школу сестер урсулянок (1899)

⁸⁹Монолатій І. Коломиєзнавство. – С. 174; Мельник Л. Будівництво у Коломиї // ЕК. – Зш. 2, літ. Б. – Коломия, 1998. – С. 103.

⁹⁰Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809 – 1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. / Пер. з англ. – Львів, 2002. – С. 31.

*Пожежі постійно руйнували коло- мийські будівлі – у 1871, 1880, 1886, 1888 рр., тим самим прискорюючи роз- будову й перебудову міста. Л. Мельник зазначає, що, наприклад, 1871 р. за ніч в єврейському кварталі згоріло 27 будинків, на Снятинському передмісті – чотири будинки; 1880 р. – 40 єврейських будинків в околиці синагоги за ніч; 1886 р. – 11 будинків; 1888 р. – на Надвірнянському передмісті – 16 будівель. (Мельник Л. Вказ. ст. – С. 103).

⁹¹Кочержук М. Monumenta Architecturae Kolomyia. Історико- коломиєзнавче обстеження будинків центральної частини Коломиї / Нотатки історико-архітектурної експедиції музею історії міста Коломиї «Будинки Коломиї» (1999–2000 рр.) // Збірник Праць регіонального науково- дослідного центру національних меншин музею історії міста Коломиї. – Т. І. – С. 116; Мельник Л. Архітектура Коломиї // ЕК. – Зш. 1, літ. А. – Коломия, 1996. – С. 28–29.

**Першою кам'яною спорудою цивільного призначення Нового часу став будинок на сучасній вул. Геть- мана Івана Мазепи, 4. Його збудували 1789 р., дещо змінивши 1811 р. В ньому містилася так звана «Головна окружна польсько-німецька школа», дирек- тором якої в 1824–1856 рр. був меценат «Русалки Дністрової» Микола Верещинський (Кочержук М. Вказ. пр. – С. 121). За іншими джерелами, на поч. XIX ст. лише три будинки на пл. Ринок були муровані. (Мельник Л. Вказ. ст. – С. 103).

(тепер Коломийська гімназія ім. М. Грушевського), залізничний двірець (1866, 1898, 1902) (тепер залізничний вокзал), міську бурсу (після 1870-х рр.?) (тепер прокуратура Коломийського району), міську лікарню — «великий шпиталь» (1903), (тепер Коломийська ЦРЛ), школу барона Гірша (1896) (тепер ЗОШ №8 ім. О. Пушкіна), каварню «Центральну» (1896) (тепер ресторан «Карпати»), готель «Галіція» (1870-ті рр.) (тепер ТзОВ «Гастроном “Коломиянка”»), численні житлові квартали середмістя (сучасні проспекти Михайла Грушевського, В'ячеслава Чорновола; площі Відродження, Тараса Шевченка; Вічовий майдан; вулиці Валова, Театральна, Гетьмана Івана Мазепи, Романа Шухевича, Січових стрільців, Михайла Драгоманова, Адама Міцкевича; бульвар Лесі Українки), військові казарми⁹².

⁹²Мельник Л. Архітектура Коломиї. — С. 28–29; Кочержук М. Monumenta Architecturae Kolomyia. Историко-коломиєзнавче обстеження будинків центральної частини Коломиї. — С. 116–123.

Духовна і матеріальна культура коломийців від заснування міста до початку ХХ сторіччя

До ХІ ст., як відомо, Коломия була дуже мала й незначна як у господарському, так і в соціальному плані. Розвиток економіки та зростання людності змінили цю ситуацію. Місто поволі ставало центром торгівлі й промисловості, де започатковувалося нове виробництво і накопичувалося багатство. В старій Коломиї склалися нові соціальні класи, що виникли внаслідок розвитку економіки, зокрема купецька еліта, ремісники та майстрові люди, міський пролетаріат. Паралельно з цими процесами, значного поширення набували органічні складники духовної і матеріальної культури.

Церква і релігійні спільноти

⁹³Монолатій І. Духовна Коломия. Причинки до історії християнства в Коломиї. — Коломия, 1998. — С. 5.

Першорядне значення в житті давніх коломийців посідала християнська Церква⁹³ — громада християн, яка мала звичай називати себе католицькою (всесвітньою) і запроваджувати інституції, покликані оберігати тут достовірність Ісусового вчення. Християнство наших предків відзначалося своєю рідною євангельською глибиною, було одним із найкращих способів втілення Христової науки. Однак майже до початку Нового часу християнські церкви* й монастирі в Коломиї розвивалися повільно і з перервами, бо християни жили незалежними одна від одної спільнотами, розкиданими територією міста та його околиць.

*Фактично до 1596 р. в Україні існувала церква візантійського обряду, яка не підпорядковувалася папському престолові. З ухваленням Берестейської унії (1596) подекуди її стали називати уніатською. Львівська єпархія, до складу якої тоді входила і Коломиїщина, приєдналася до унії лише 1700 р. за єпископа Йосипа Шумлянського. 24 лютого 1807 р. папа Пій VII видав буллу про відновлення Галицької митрополії. Відтоді уніатську церкву в Галичині стали називати греко-католицькою.

У надзвичайно складних взаємовідносинах двох типів європейської цивілізації — західної (католицько-протестантської) і східної (греко-православної) наше місто (принаймні до поч. ХХ ст.) прагнуло до поєднання обох традицій у живу соціально-політичну і культурну синтезу.

Міське суспільство попри всі перепони часу залишалося відкритим, здатним толерувати й органічно інтегрувати, здавалося, неприйнятні для православ'я соціально-культурні явища. Навіть у кульмінаційні миті боротьби з місцевими поляками русини-українці демонстрували, що вони протистоять не західній (латинській) цивілізації, а агресивним намаганням поневолення з боку найближчих сусідів. У місцевої української людності залишалося два шляхи: зберігати вірність традиціям православної Церкви, налагоджуючи співжиття католицької і православної громади, як це було в Коломиї, чи асимілюватися або бути витіснені новою релігійною громадою, як це було у Львові⁹⁴.

Наскільки відомо авторові цього дослідження, вперше католицький храм фігурує в документах як монастир Діви Марії отців-домініканців*, які разом з католицизмом ширили полонізацію. Його було засновано 1246 р., а 1413-го на місці старого храму, польський король Владислав Ягайло заклав нову чернечу обитель (в південно-західній частині міста, над Прутом)⁹⁵. Вона, на думку Л. Вайгеля, була своєрідним форпостом поширення польського впливу на Угорщину⁹⁶. 1589 р. монастир разом з Коломиєю спалили татари. Однак уже 1595 р. на генеральній капітулі ордену у Валенсії вирішено, що коломийський монастир разом з іншими переходить до компетенції Руської провінції Святого Яцка⁹⁷. Новий домініканський монастир збудували приблизно 1627 р.

Рештки цієї обители виявили 1875 р. під час будівництва сучасної ратуші й магістрату⁹⁸. Її основні приміщення стояли там, де нині церква Святого Михаїла. На сході було монастирське кладовище. Згодом, після ліквідації ордену домініканців 1788 р., монастир закрили, а його приміщення передали магістратові. 1855 р. на місці монастиря збудували церкву Святого Михаїла.

Надзвичайно мало відомо і про францисканців, які активно поселялися у Галичині і вже 1345 р. мали окремих вікаріат Русі. До його юрисдикції належав і чернечий дім отців-францисканців у Коломиї⁹⁹.

Осібне місце в церковній історії міста посідала римокатолицька парафія Діви Марії, центром якої був посвячений перед 1353 р. костел¹⁰⁰.

Коли спорудили перший храм візантійського обряду в Коломиї, поки що встановити не вдалося. Відомо, що рівнозначним з відновленням Галицької

⁹⁴Ульяновський В.І. Історія Церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник. – У 3-х кн. – Кн. 2: Сер. XV–XVI ст. – К., 1994. – С. 124.

*Домініканці (*Ordo praedicatorum*) – члени чернечого ордену в римокатолицькій церкві, який заснував Домінік де Гусманом (бл. 1170–1221 рр.), чорний канонік із Кастилії в Іспанії. Формально його затвердив папа Гонорій III 1216 р. Головні завдання – проповіді мандрівників, а з 1231 р. ордену доручають інквізицію. В Галичині перший домініканський монастир засновано 1238 р.

⁹⁵Мельник Л. Архітектура Коломиї. – С. 28; *Madey J. Kirche zwischen Ost und West. Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weißbruthenischen Kirche.* – München, 1969. – S. 9–10.

⁹⁶Wajgi L. Rys miasta Kołomyi. – S. 28.

⁹⁷Ульяновський В.І. Історія Церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 2. – С. 112.

⁹⁸Мельник Л. Вказ. ст. – С. 28.

**Францисканці (або мінорити *Ordo fratrum minorum* – OFM) – члени католицького чернечого ордену (спочатку братства), який заснував Франциск Ассизький (1182–1226 рр.) в Італії у 1207–1209 рр. Францисканці жили не в монастирях, а серед мирян, займалися благодійністю. У 1223 р. орден затверджує папа Гонорій III. Завдання: пробудження народної побожності й наукова праця, вимога абсолютної бідності.

⁹⁹Монолатій І. З церковного життя Коломиї в українській та польській історичній літературі // *Нова зоря* [Івано-Франківськ]. – 1995. – №20 (172).

¹⁰⁰Ульяновський В. І. Вказ. пр. – С. 117.

¹⁰¹Грушевський М. С. Історія України-Руси. Том IV. XIV–XVI віки – відносини політичні. – Видання друге, розширене. – Київ–Львів, 1907. – С. 434.

¹⁰²Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 75.

¹⁰³Мельник Л. Архітектура Коломій. – С. 28.

*Благовіщенська церква пережила реставрації 1648 і 1767 рр., перебудову 1845 р., однак і сьогодні зберігає первісний стан. Насправді дерев'яну українську церкву Благовіщення Пречистої Діви (є цвинтар поблизу неї) було збудовано 1751 р., і містилася вона на території, де тепер міський кіно-театр ім. М. Ірчана. Після того, як церква у 1830-х рр. згоріла, цвинтар і навколишні ґрунти стали поступово занепадати, і згодом, як наголошує сучасник, «через неухагу русинів нехристи цілком обсіли цей ґрунт». З цих причин, стараючись привернути увагу коломийців до того місця, «де наші праотці стільки добра від Бога випросили», «де колись Богові Русь славу віддавала, а нині в XIX столітті, бур'яни ростуть», як писала коломийська газета «Руская Рада», 1909 р. там поставили кам'яний хрест, на якому зберігся напис: «Сей хрест поставлено на місці старої церкви (з 1751 р.) Благовіщення Пр[ечистої] Діви в серпни 1909», але згодом його перенесли на цвинтар на нинішню вул. Карпатську. (Андрішин С. Вічевий майдан // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 201). Правдоподібно, що, починаючи від 1818 р., монастирська церква на т. зв. Монастирку (на місці колишнього монастиря на нинішній вул. Карпатській) має назву Благовіщення Пресвятої Діви. (Андрішин С. Знову про Монастирок. Рукопис. [липень 2005 р.]. – Арк. 1–5).

¹⁰⁴Білінкевич І. Трохи історії [Чи є ще в Коломій церква Благовіщення?] // Вісник Коломій [Коломия]. – 1991. – 9 серпня; Мельник Л. Вона – унікальна [Чи є ще в Коломій церква Благовіщення?] // Там само.

**Монастир 1744 р. ліквідували. (Грабовецький В. Історія Коломій. – С. 81).

¹⁰⁵Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 267–268.

¹⁰⁶Грабовецький В. Вказ. пр. – С. 79.

¹⁰⁷Монолатій І. Забуті та невідомі метрики Коломій 30–60-х рр. XVIII ст. – С. 8.

***Метрика – назва історичного документа, свідцтво про народження.

****В 1565–1566 рр. у Коломій було чотири українські священники, які сплачували щороку чинш по 30 грошів

православної єпископії М. Грушевський вважав призначення намісником львівських, галицьких, кам'янецьких, снятинських і коломийських округів Я. Гдашинського з правом візитації церков і створення архимандритства. Вже 1530 р. православні міщани отримали дозвіл заснувати монастир¹⁰¹. Можливо, про цей монастир ішлося у покрайніх записах «Тріоді Цвітної», які засвідчували передачу цієї богослужбової книги до Коломій: «Сію книгу глаголемную Тріодь Цвітную, предал до монастиря коломийського Благовіщення Пресвятої Богородиці до храму отцу Венедикту Ступницькій ігумен богословский львовский за своє отпущеніє гріхов 1687 року»¹⁰². Коломийський монастир (заснований 1610 р.) належав до відомої обителі православ'я – Манявського скиту, а поруч нього стояла зведена 1587 р. Благовіщенська (помилкова назва – Спаська) церква з дзвіницею¹⁰³, яка збереглася до наших днів*. В українській архітектурі немає, за визначеннями Л. Мельника й І. Білінкевича, іншого такого храму, де «ритм присадкуватих пропорціональних членувань був би проведений так послідовно і майстерно», де б «розтеленість» об'ємів по землі знайшла таке високохудожнє втілення¹⁰⁴.

Коломийський Благовіщенський монастир** згадується і в реєстрі православних ігуменів від 1724 р.¹⁰⁵

Давню історію має парафія та церква Святого архістратига Михаїла. Можливо, храм було збудовано в XVI–XVII ст., однак відомостей про це нема¹⁰⁶. Знаємо, що принаймні напровесні 1730 р. він був головною руською церквою в Коломій¹⁰⁷. Прихід церкви становили здебільшого коломийські міщани та мешканці довколишніх сіл. Парафіяльні метричні книги*** засвідчують, що парохом був Павло Филипович, його співслужителями – українські священники**** Іван Чернятинський (можливо, з с. Чернятина), Григорій Сопівський (мабуть, із с. Сопова); а парафіянами – коломийці з прізвищами Шепетюк, Лехник, Шаманович, Яремчук, Залуцький, Кичак, Левицький, Зозуляк, Хом'як, Дашкевич, Гринюк, Кукурба, Слободян, Стадниченко, Пазюк, Абрам'юк; прізвишками – Пастух, Старець, Міняйлук, Мельник, Тесля, Тихий, Ходак, Коваль, Винник, Римар, Маляр, Ткач, Пахолок; чужинці – Циган, Словен, Москаль; селяни – з Воскресінців, Ключева, Сопова, Перерова, Чернятина, Балинців; містяни – з Коломій, Калуша, Хотимира, Самбора, Винників (?)

та ін.¹⁰⁸ Ці відомості заперечують поширене твердження, що коломийську парафію Святого Михаїла в 40-х рр. XVIII ст. становила тільки 20 осіб¹⁰⁹. Пізніше на місці давнього домініканського монастиря постала нова Святомихайлівська церква*, будівництво якої завершилося 1855 р. Зображення цієї церкви зафіксовано на старих поштових листівках кінця XIX – початку XX ст.

Що ж до побуту галицького духівництва у XVIII ст., то священник «своєю інтелігентністю і положенням товарицьким дуже мало різнився від селян... Разом працював з ними в полі, разом увечері йшов до корчми, разом пив і бився, разом гуляв на весіллях, разом сумував на похоронах...», через що «чоловік, себе шануючий, вважав для себе за приниження стати священником»¹¹⁰.

Така тенденція очевидна і для Коломиї, адже чи не вся знать і міщани були римо-католиками або міщанами-євреями. І все ж галичанам були ближчі традиційні західноєвропейські цінності, а тому, як стверджують, «українець з Коломиї міг легше порозумітися з поляком з Ряшева, ніж із росіянином з Воронежа»¹¹¹. Образно кажучи, греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу¹¹².

На сторожі батьківської віри та національної культури в коломийських українців завжди стояли церковні братства і товариства¹¹³. Перші з них, можливо, існували при церквах Преображення Господнього і Святого архистратига Михаїла ще в XVI–XVIII ст. Тільки за часів австрійського панування діяльність чоловічого братства Святого архистратига Михаїла (засн. 1864 р.), жіночого братства Пресвятої Родини, присвяченого святій Назаретській родині (засн. 1900 р.), священничого братства Святого апостола Петра (засн. 1910 р.) стала ефективнішою й упорядкованішою з юридичного погляду**.

Зокрема в статуті братства Святого Михаїла зазначалося: «Братство св. Арх. Михаила есть церковным стоваришеніємъ парохіянъ рускихъ мѣста Коломыи имѣющее на цѣли: а) наблюдать норовственность въ обще – б) поддерживать и скрѣпляти обрядъ греческой каф. заведеніємъ хорального пѣнія, в) имѣти старанность о порядку и оукрешенію церкви, г) допомагати оучающей молодежи оубогой оумѣщенной въ здѣшнемъ заведеніи певцевъ церковныхъ, складками и всякими возможными дозволенными средствами»¹¹⁴. Для

кожний. (Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією *Михайла Грушевського*. Том I. – С. 46).

¹⁰⁸*Liber nator copulator et mortuor Ecclesiae S. Michaelis Kolomiae ab A.D. 1730–1777 // ВФ МІК, інв. №Р–1420. – Арк. 1–39 (зв.).*

¹⁰⁹*Грабовецький В.* Історія Коломиї. – С. 79.

*Будівництво розпочалося 1854 р. стараннями громадсько-культурного діяча, коломийського пароха Івана Озаркевича; іконостас та образи малювали угорський художник Мікльош і український – Корнило Устиянович. Від 1885-го до 1892 р. на вимогу громадськості міста церкву оформлював митець Валеріан Крицінський (1852–1929).

¹¹⁰*Крижанівський О.П., Плохій С. М.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник. – У 3-х кн. – Кн. 3: Кінець XVIII – середина XIX ст. – К., 1994. – С. 250.

¹¹¹*Химка І.-П.* Греко-католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // *Ковчег: Збірник статей з церковної історії.* – Ч. I. – Львів, 1993. – С. 74.

¹¹²Там само. – С. 78.

¹¹³*Монолатій І.* Братства (Братства) // *ЕК.* – Зш. 2, літ. Б. – С. 92–93; його ж. *Духовна Коломия.* – С. 18–19; *Арсак М., Монолатій І.* Товариство «Братство святого архистратига Михаїла при греко-католицькій церкві парохіальній в Коломиї». – Коломия, 1993. – С. 1–32.

**Цікаво, що для релігійного, культурного й економічного розвитку Коломиї особливе значення мало мати відкриття єпископства 1885 р., підкреслюючи цим давні духовні й культурні традиції нашого міста. Однак, врешті, центром нової греко-католицької єпархії було вирішено проголосити Станіслав. (Див.: *Полек В.* Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. – Львів, 1994. – С. 10). Аж 31 жовтня 1993 р. відбулася інтронізація владики кир Павла Василика (1926–2004) на новоутворену Коломийсько-Чернівецьку єпархію УГКЦ.

¹¹⁴Уставъ братства св. Архистратига Михаила при русской парохіальной церкви въ Коломыи. – Коломыя, 1867. – С. 3.

¹¹⁵ Уставъ воспиталища для учащагося юношества при русской парохіальной церквѣ в Коломьи // Там само. – С. 10; Книга протоколов Братства св. арх. Михаїла в Коломїї. – Т. 2. // ВФ МІК, інв. № Р–11353. – Арк. 1–72 (зв.); *Біланюк І.* Бурси // ЕК. – Зш. 2, літ. Б. – С. 109.

*Братство було тільки міщанське. У 1905–1955 рр. воно, за нашими підрахунками, гуртувало 720 осіб, зокрема 718 жінок, двоє чоловіків; 717 з них були українками, одна – росіянкою; по одній жінці з сіл Княждвора і Дятківців; п'ятеро жінок пізніше виїхали до Америки.

¹¹⁶Книга Братства Пресвятої Родины в Коломѣ. [1900, 1905–1955]. // ВФ МІК. Н/д. – Арк. 9–52 (зв.).

¹¹⁷*Мельник Л.* Архітектура Коломїї. – С. 28.

**1830 р. костел частково згорів, майже повністю було знищено його зовнішній вигляд; відбудова тривала з перервами до 1895 р. На поч. ХХ ст. до костелу належало 600–800 міщан. До Коломийської парафії римо-католиків належали 22 села з приблизно 11-ма тис. вірних.

***Єзуїти (Товариство Ісусове) (*Societas Jesu* – SJ) – чоловічий чернечий орден римо-католицької церкви. Його заснував 1534 р. баскський аристократ Ігнатій Лойолою (1491–1556), який бажав провадити місіонерську діяльність і без будь-яких умов бути в розпорядженні папи. 1540 р. орден затвердив папа Павло III.

¹¹⁸*Sprawa budowy kościoła* // *Gazeta Kołomyjska*. «O Własnych Siiach», tygodnik społeczno-ekonomiczny [Kołomyja]. – 1891. – 25 lipca, 8 sierpnia, 26 wrzesnia; *Монолатій І.* Єзуїти в Коломїї // *Людина і світ* [Київ]. – 1995. – №11–12. – С. 44–47.

****Урсулянки – черниці ордену Святої Урсули (*Ordo Sanctae Ursulae* – OSU). Засновницею ордену є св. Анжела Медічі (1447–1540). Її нетлінні мощі зберігаються у Бреші (Італія), де вона й заснувала орден 1535 р. За патронку вона дала сестрам св. Урсулу, діву і мученицю (21 жовтня).

¹¹⁹*Монолатій І.* Коломїєзнавство. – С. 118.

¹²⁰ДАІФО. – Ф. 594, оп. 1, спр. 89, арк. 1–3, 10, 12–14; спр. 89, арк. 1–4, 6; *Монолатій І.* Коломїєзнавство. – С. 118.

*****Кірха, кірка (від нім. *die Kirche*) – лютеранський храм, для якого харак-терні строгі форми і скромний інтер'єр.

¹²¹*Мельник Л.* Архітектура Коломїї. – С. 28.

найбідніших верств учнівської молоді братство утримувало бурсу (з фонду пароха приміського села Корнича Маркелія Кульчицького). Її приміщення збудували, мабуть, після 1867 р.¹¹⁵

Однак найпомітніший слід в історії братств Коломїї залишило братство Пресвятої Родини*, яке становили переважно коломийські жінки – парафіянки церкви Святого Михаїла. Воно проіснувало включно до 9 вересня 1955 р.¹¹⁶.

Помітний слід у церковному житті міста кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст. залишила і римо-католицька церква, яка об'єднувала віруючих поляків, а подекуди – німців та українців. Для їхніх потреб 1775 р. в бароковому стилі звели величезний як на ті часи парафіяльний костел¹¹⁷ (нині греко-католицька парафіяльна церква Святого Йосафата Кунцевича)**.

Другим костелом нового періоду Коломїї став костел отців-єзуїтів***, зведений у 1896–1897 рр. в псевдоготичному стилі на нинішній вулиці Івана Франка. Резиденція єзуїтів вважалася не лише важливим осередком катехізації та освіти, але й латинізації та ополячення коломийців¹¹⁸.

Значною популярністю серед міського населення користувався жіночий виховний заклад сестер-урсулянок****, збудований 1899 р. на протилежному боці вулиці від костелу отців-єзуїтів. У ньому, окрім черниць, навчалися коломийські панни¹¹⁹.

До 1895 р. духовну працю серед католиків західного обряду виконували священники окремого коломийського деканату (від 1880 р.), а згодом їх доповнили ченці ордену єзуїтів. При парафіяльному костелі існували братство капличне (засн. 1861 р.) і Товариство взаємної допомоги мешканців Коломїї «Jutrzenka» («Ранкова зоря») (засн. 1875р.). У костелі отців-єзуїтів на поч. ХХ ст. діяли товариства «Святої вервиці», «Найсвятішого серця Ісуса і Марії», Товариство під опікою Святого Йосифа для працівників фабрик у Коломїї та ін.¹²⁰

Осібнo від коломийських католицьких парафій стояли організовані релігійні общини німецьких поселенців, які виникли тут, мабуть, ще в середньовіччі, а наприкінці ХVІІ ст. фіксуються їхні муровані *кірхи*¹²¹.

Переконливим свідомством їхньої присутності в релігійному житті регіону було існування на ґрунтах колишньої монастирської юрисдикції Мечиківка, в колонії Багінсберг (1818–1940 рр.) євангельського

реформованого пасторату¹²². До нього належали протестанти Августдорфа, Костянтинівки, Мількусдорфа, Нойдорфа, Ситанерівки, Бредтгайма. Для духовних потреб місцевих протестантів у 1873–1875 рр. багінсберці звели цегляно-кам'яний молитовний будинок¹²³ (тепер греко-католицька церква і парафія Святого Миколи Чудотворця на вул. С. Петлюри).

З найдавніших часів наше місто було й своєрідним місцем перетину християнського та юдейського світів, а коломийці – свідками колоритної поліфонії взаємин християн та іновірів¹²⁴.

Життя місцевої єврейської спільноти було замкнуте. Юдеї примусово поселялися у спеціальних, відокремлених від міста внутрішніми мурами кварталах, так званих гетто, або на закритих єврейських вулицях (Judengassen). За тяжкого економічного й соціального тиску, якому піддавала євреїв польська королівська адміністрація, їхні храми ставали осередками духовного поступу.

Найдавніші коломийські *синагоги** будували з дерева чи мурували**. Хоча, як свідчать джерела, синагоги в близьких від Коломиї Печеніжині та Гвіздці були дерев'яні, оскільки саме так зберігався їхній зв'язок з місцевим християнським дерев'яним будівництвом¹²⁵. Люстраційна комісія 1616 р., визнаючи терени під міську забудову, вказала й місце синагоги (тепер інкубаторна станція на вул. Я. Оренштайна). Наприкінці XVIII ст. було перебудовано й так звану Велику синагогу¹²⁶, зображення якої, на жаль, збереглося лише на старих поштівках.

У XVIII ст. коломийська юдейська громада відіграла значну роль у поширенні хасидизму – ідей свободи вибору, відповідальності перед Богом і сумлінням¹²⁷. Засновник *хасидизму**** приблизно в 1730-х рр. відвідав місцевого рабина Месгляма бен Ешея¹²⁸. Крім цього, у Коломиї в 1756–1759 рр. міг проповідувати Якуб Франк – лідер сабатіанства в Галичині та на Поділлі – наймасовішого єврейського месіанського руху другої половини XVIII ст.¹²⁹

Що ж стосується нетрадиційних контактів місцевих євреїв з католиками або уніатами, то цікавий епізод описує лауреат Нобелівської премії, письменник Шмуель-Йосеф Агнон (1888–1970). Художній переказ стосується взаємин ватажка карпатських опришків Олекси Довбуша з коломийським рабином Ар'є. У Коломиї О. Довбуш з'явився «однієї суботи»: «Рабі Ар'є сидів у кріслі і руки омив і відпив, і над хлібом благословив Того, що дає хліб, і дав Довбушу, і їв сам.

¹²²*Alabrudziska El. Kościoły ewangelickie na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej.* – Toruń, 1999. – S. 27; *Середжук П.* Багінсберг (Baginsberg) / / ЕК. – Зш. 2, літ. Б. – С. 14.

¹²³*Середжук П.* Багінсберг (Baginsberg). – С. 14.

¹²⁴*Монолатій І.* Єврейська спадщина Покуття і Гуцульщини XVI–XX ст. // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX сторіччя. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 513–516; *Jewish Communities in Red Rus' (Rus' Czerwona) on the Basis of Polish Sources* // *Jewish History.* – Vol. 17, No. 2. – Haifa University Kluwer Academic Publishers, 2003. – P. 109.

*Синагога (від грец. *σηναγογή* – місце зібрання) – молитовний будинок і громада в юдаїзмі.

**Взірцем для кам'яних синагог мурованого типу XI–XVIII ст. були шляхетський замок, ратуша, гостинний двір. В архітектурі мурованих синагог виявлявся світський характер – їхній загальний вигляд нагадував прямокутний об'єм, основу якого становила велика зала. Згоду на будівництво синагоги видавали з умовою, що її буде пристосовано до оборони.

¹²⁵*Бернштейн-Вишницер Р.* Искусство у евреев в Польше и на Литве // *История еврейского народа.* – Т.1. – Москва, 1914. – С. 396–397; *Павлуцкий Г.* Старинные деревянные синагоги в Малороссии // *История русского зодчества.* (Б. м.), 1910. – Вып. 8. – С. 390.

¹²⁶*Мельник Л.* Архітектура Коломиї. – С. 28; його ж. Будівництво в Коломиї. – С. 103.

***Хасидизм (від давньоєвр. *חסיד* – благо-честивий) – релігійно-містичний рух, що виник серед німецького єврейства в 1150–1250 рр. під впливом хрестових походів, переслідувань, які сформували постійну готовність до страждань і мучеництва за віру. У специфічній соціально-економічній, політичній і духовній ситуації України XVIII ст. хасидизм виник як релігійно-містичний рух, що поєднував єврейську містику і релігійну філософію. Засновником течії вважають Бешта (Ізраїля Баал Шем Това) (1700–1760).

¹²⁷*Феллер М.* Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і

ставлення до них. – Дрогобич, 1994. – С. 47, 48; Туров І. Евреи и христиане в Восточной Речи Посполитой. Проблема контактов в контексте истории становления учения хасидов // *Judaica Rossica*. – Вып. 2. – Москва, 2002. – С. 95–96.

¹²⁸ Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 72–73.

¹²⁹ Туров І. Евреи и христиане в Восточной Речи Посполитой. – С. 93–94.

¹³⁰ Гарцман Ш.М. Українсько-єврейські мистецькі зв'язки у XVI–XVIII століттях // Пам'ятати заради життя. Матеріали «круглого столу» з приводу 40-річчя загибелі членів Єврейського антифашистського комітету. Київ, серпень 1992 р. – К., 1993. – С. 124.

¹³¹ Бойцан В. Шкільництво // ЕК. – Зш. 13, літ. Ш. – Коломия, 2003. – С. 45, 46.

¹³² Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. – С. 36.

*Тривіальна школа – один із різновидів шкіл, які закладали в селах і містах відповідно до спеціального австрійського закону від 11 серпня 1805 р., широко відомого під назвою «Політична устава шкільна». Школу належало закладати в місцевостях, де «велися книги метричні парафіяльні або інші потреби того вимагали»; мала три курси: підготовчий, перший і другий.

**Головна школа – один із різновидів шкіл, які закладали в містах, переважно центрах адміністративно-політичних округів. Школа налічувала чотири класи, у ній молодь готувалася до «штук» (мистецтв) і ремесел, дрібної торгівлі, у разі потреби – до вступу у школу реальну або гімназію.

¹³³ Савчук М. Школа окружна головна // ЕК. – Зш. 13, літ. Ш. – С. 68; Бойцан В. Вказ. ст. – С. 47.

І Довбуша благословив рабі Ар'є. Після їди і пиття повернувся він зі своїми молодцями в гору. І в руці Довбуша клинок, що дав ангел смерті Довбушу. Ні вдень, ні вночі не спочине клинок. Лише із суботи в суботу в день сьомий, коли спочив Господь, як освітиться суботній вечір, покоїться клинок у руці Довбуша, тому що пролилося на нього освячене вино, коли прийшов Довбуш з суботнього вечора до рабі Ар'є, і не ворухнеться клинок, поки не мине субота»¹³⁰.

Відомі випадки, коли героями були й негативні особи, які прославилися у так званому соціальному бандитизмі. Хоча не потрібно заперечувати і можливості зближення людей інших віросповідань (українців і євреїв), вимушених боротися проти спільного ворога – свавілля польської шляхти та королівських урядників.

Освіта

Історичні факти стверджують, що розвиток освіти коломиїців своїм корінням сягає у глибоку давнину. Активізація освітньої діяльності в середньовіччі пов'язувалася з прийняттям християнства, яке вимагало знання грамоти. Найдавнішими освітніми закладами Коломиї, де навчали грамоти та книжкової мудрості, мабуть, були церковноприходські школи при католицьких та православних церквах і монастирях, а пізніше – церковні братства. Завдяки цьому коломиїці мали змогу отримувати елементарні поняття грамоти і долучитися до здобутків європейської цивілізації – граматики, риторики, діалектики, арифметики, астрономії, геометрії та музики¹³¹.

І все ж середня і вища освіта для багатьох наших предків залишалася цілковитою *terra incognita*. Знаємо лише, що коломиєць Іван Григорович згадується у списках Ягайлонського університету в Кракові під 1424 роком¹³². До того ж у XVI–XVIII ст. у Коломиї, як і в усій Галичині, більшість населення була неписьменна.

Перша офіційна згадка про існування в Коломиї школи, як стверджує В. Бойцан, належить до 1778 р., коли тут заснували початкову німецько-єврейську школу. Відомо, що лишень за дев'ять років – 1787 р. заснували школи при костелі та синагозі, а німецьку *тривіальну* школу зав'язали аж 1790 р. Так звану «Головну» окружну польсько-німецьку школу для дітей шляхти й багатих містян заклали 1811 р.¹³³ В коломиїському шкільництві того часу фактично панували польська і німецька мови, хоча греко-католицька церква і високе духівництво вимагало від священників забезпечити у своїх парафіях навчання дітей рідною мовою. Щоб виправити становище, 25

травня 1818 р. в коломийських школах запровадили вивчення релігії українською мовою¹³⁴.

Найвагомішою подією 1860-х рр. в нашому краї стало відкриття 1861 р. в Коломиї чотирикласної гімназії з німецькою мовою навчання*. І лише українську граматику та релігію викладали рідною мовою. Пізніше, 1867 р., місцевим полякам вдалося домогтися переходу гімназії на польську мову навчання¹³⁵. Згідно з даними щорічних звітів учнями гімназії були переважно поляки, українці та євреї, а деколи – вірмени. Відвідування навчального закладу було дуже погане. Багатьох учнів батьки не пускали вчитися, а деякі школярі самі цього не хотіли. Та й місцева влада не зобов'язувала батьків посилати дітей на навчання. Це спричинило кризу в гімназії, яку вона пережила в середині 1880-х рр. Так, за даними крайової шкільної ради в Коломийському шкільному окрузі** тільки один з 1329 учнів відвідував гімназію¹³⁶. Нерідко учні-українці були дуже бідні: відомий факт, коли 1871 р. до гімназії записалося троє українців «в сірачках, ходачках і з торбиною на плечах»¹³⁷.

Зростання числа учнів-українців і сприятлива для українців політика «нової ери» в 1890-х рр. порушили питання про відкриття окремої української гімназії у Коломиї***. Відкриття наразі лише паралельних класів з «руською мовою навчання» (у межах державної польської гімназії) відбулося 21 вересня 1892 р.**** Перші два роки українські класи були під керівництвом дирекції польської гімназії. 4 вересня 1894 р. управителем цих класів призначили вчителя класичних мов Станиславівської польської гімназії Софрона Недільського, герба «Прус» (1857–1917)¹³⁸.

У березні 1900 р. українські паралельні класи відділено від польської гімназії і утворено самостійний навчальний заклад – «Ц. к. (цісарсько-королівську) гімназію з руским викладовим язиком в Коломиї». Її урочисте відкриття відбулося 3 вересня 1900 р. Звертаючись того дня до шкільної молоді, крайовий шкільний інспектор і візитатор Іван Левицький «заохочував єї до щирої і совісної праці коло присвоювання собі розширювання правдивого знання і завзивав, щоби памятала о сім, які обовязки єї чекають в будучім житю, коли стане в ряді робітників-горожан сеї землі, а при сім старала ся все в згоді жити і працювати з членами другої народности краю»¹³⁹. У 1900–1901 н. р. тут уже навчалось 389 учнів, зокрема 31 – з Коломиї¹⁴⁰.

Відтоді Коломийська українська гімназія стала справжнім центром національно-культурного й

¹³⁴Там само.

*На прохання громадської ради в кін. 1870 – на поч. 1871 рр. гімназію перетворили на вищу, восьмикласну.

¹³⁵Бойцан В. Вказ. ст. – С. 48; Монолатій І. Коломиєзнавство. – С. 89.

**Від 1871 р. до Коломийського шкільного округу входили Коломийський повіт, а також значна частина теперішніх Косівського, Снятинського і Товмачицького районів сучасної Івано-Франківської області.

¹³⁶Бойцан В. Вказ. ст. – С. 49.

¹³⁷Монолатій І. Коломиєзнавство. – С. 89.

***Заснувати українську гімназію в Коломиї ухвалив Галицький сейм постановою від 30 лютого 1892 р., а імператор Австро-Угорщини Франц-Йосиф I підтвердив її 7 вересня 1892 р.

****У літературі натрапляємо на помилкове твердження, що українську гімназію в Коломиї відкрили 1892 р. і призначили директором С. Недільського. (Бойцан В. Шкільництво. – С. 50).

¹³⁸Угорчак Ю. Перші державні українські гімназії на Прикарпатті та їхні директори // Краєзнавець Прикарпаття. – №3. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 49.

¹³⁹Звіт Дирекції ц[ісарсько]. к[оролівської]. П[і] гімназії в Коломиї за рік шкільний 1900/01 // Коломия й Коломийщина. – Філядельфія, 1988. – С. 99.

¹⁴⁰Кобринська М. Українське шкільництво в Коломиї // Коломия й Коломийщина. – С. 89.

¹⁴¹Див.: *Андрійшин С.* Світло крізь сторіччя: Коломийська гімназія в контексті розвитку української культури // *Агро.* – 1991. – 5, 12 жовтня; *Монолатій І.* Самостійна робота учнів Коломийської української гімназії з історіознавчих проблем (1907–1914 роки) // *Джерела. Науково-методичний вісник.* [Івано-Франківськ]. – 2000. – №1–2 (21–22). – С. 18–23; *його ж.* Історія видання коломийських українських гімназійних часописів // *Українська періодика: історія і сучасність.* Доповіді і повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 17–18 травня 2002 р. – Львів, 2002. – С. 103–106.

¹⁴²*Угорчак Ю.* Вказ. ст. – С. 49.

¹⁴³*Кочержук М., Нагірний В.* Школи коломийські. Загальноосвітні українські // *ЕК.* – Зш. 13, літ. Ш. – С. 62–64.

¹⁴⁴*Монолатій І.* Коломиєзнавство. – С. 91.

¹⁴⁵*Савчук М.* Фахові школи // *ЕК.* – Зш. 13, літ. Ш. – С. 70.

¹⁴⁶*Мельник Л.* Школа гончарна // *ЕК.* – Зш. 13, літ. Ш. – С. 70–71; *його ж.* Школа деревного промислу // *Там само.* – С. 72–74; *Вишиванюк І.* Школа шевська // *Там само.* – С. 77.

¹⁴⁷*Савчук М.* Гуцульської промислової спілки науковий варстат // *Там само.* – С. 71–72; *Гнатюк М.* Школа деревного промислу в Коломиї // *Галичина.* – №3. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 174–175.

науково-просвітницького життя краю і однією з найкращих у Галичині¹⁴¹. У різні роки тут працювали педагоги, відомі українські громадсько-культурні діячі, вчені, письменники: Дмитро Николишин, Володимир Павлусевич, Микола Матіїв-Мельник, Ярослав Гординський, Петро Франко, Орест Кузьма, Богдан Левицький, Роман Рубінгер, Григорій Тимошук, Никифор Даниш, Роман Шипайло, Олекса Ковбуз та багато інших.

Коломийська гімназія наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. підготувала цілу плеяду відомих політичних і громадських діячів. Тут навчалися письменники Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Василь Костащук, Юрій Шкрумеляк, Мирослав Ірчан, Олекса Гринюк, Іван Ткачук, Роман Іваничук, Дмитро Павличко, літературознавець Дмитро Рудик, філолог-германіст Богдан Задорожний, фізик Василь Міліянчук, композитор Ярослав Барнич, співак Михайло Голинський, громадсько-політичні діячі Василь Іваницький, Лев Бачинський, Михайло Павлик і Василь Верига¹⁴².

Крім коломийських гімназій, у цей період українське шкільництво становили: школа імені княгині Ольги (1910–1937 рр.), школа імені Тараса Шевченка (1900–1944 рр.), школа імені святого Володимира (1873–1939 рр.) на Надвірнянському передмісті, школа Святого Миколая (1873–1939, 1941–1944 рр.) на Кутському передмісті, приватна жіноча учительська семінарія імені Святої Броніслави (відкрита 1907 р.)¹⁴³. За даними шематизмів, 1906 р. в Коломиї діяло 15 народних шкіл¹⁴⁴.

Розширювалася і мережа фахових шкіл. Коломийські москвофіли 1879 р. заснували пасічнянську, кравецьку та городничу школи¹⁴⁵. На початок ХХ ст. у місті активно працювали: гончарна школа (відкрита 1875 р.), школа деревного промислу (відкрита 1894 р.), шевська школа (відкрита 1903 р.), які мали статус крайових¹⁴⁶. Ці освітньо-професійні заклади готували фахівців різних національностей для ремісничих підприємств і приватних майстерень. Однак національною за змістом і формою була коломийська фахова спілка «Науковий варстат Гуцульської промислової спілки» (1892–1894) – перша школа національної різьби в Україні, яка й стала передвісником школи деревного промислу¹⁴⁷.

Діяльність коломийських фахових шкіл засвідчувала, що наш край має багатий домашній промисел, який зародився і розвивається у глибоких шарах художньо-матеріальної культури українців. Це підтвердили

етнографічні та мистецькі виставки в Коломиї (1880 р.), Львові (1890 р.) і Парижі (1900 р.), де широка громадськість побачила вироби цих шкіл, які часто осідали в столичних салонах, ставали надбанням численних музеїв і власністю високих посадових осіб¹⁴⁸.

Оцінюючи соціальний аспект народного вчителства та майстрів фахових шкіл, сучасники писали, що «... бути учителем таким, як сего вимагає школа у нас Русинів, то не досить просвічувати народ, ту треба боротись без упину не тільки о кавалок хліба, але з такою силою ворожих елементів, що справді сказати можна, се не йти жити, але терпіти муки. Се значить немов вступити в покутні мури монастиря, зза котрих не сьміє бачити ся нічого, лиш науку і дітий»¹⁴⁹.

Тому повсякденне життя вимагало великої роботи щодо виховання населення міста та активізації боротьби за свою школу. Але громадські організації, і зокрема найпопулярніше в Галичині Товариство «Просвіта», не могли розв'язати багатьох важливих питань¹⁵⁰. Це призвело до початку діяльності в Коломиї на зламі ХІХ–ХХ ст. осередків українських педагогічних товариств – «Шкільна поміч» (засноване 28 червня 1892 р.), «Руське педагогічне товариство» (12 березня 1899 р.), «Взаїмна поміч українського вчителства» (27 жовтня 1905 р.), «Рідна школа» (3 січня 1912 р.). Їхня праця була свідченням того, як у свідомості коломийців утвердилася думка, що без освіти і школи неможливе національно-культурне відродження, що саме через розвиток шкільництва лежить шлях до національної свободи¹⁵¹.

Іноземна присутність в коломийському шкільництві простежувалася в діяльності єврейських, німецьких і польських закладів освіти, різних за статусом і громадським звучанням. Специфіка їхньої роботи полягала зокрема й у пропаганді відомих політичних і культурних постулатів, зазвичай завжди ворожих українцям.

Найвідомішою з коломийських єврейських шкіл кін. ХІХ – поч. ХХ ст. була чотирикласна чоловіча школа «Шкільного фонду на організацію та утримання шкіл для бідних дітей в Галичині, Буковині і Туреччині» родини відомих німецьких євреїв-меценатів і благодійників Йосифа Гірша (1805–1885) і Моріца Гірша (1831–1896). Школу відкрили 1896 р. у спеціально збудованому приміщенні (тепер ЗОШ №8 ім. О. С. Пушкіна)¹⁵².

Певне значення мали школи в коломийських німецьких колоніях Багінсберг (від 1820 р.), Маріягільф (від 1825 р.), Флеберг (від 1893 р.) і Розенгек (кінець 1890-х рр.)¹⁵³.

¹⁴⁸Кречковський Л. Школа деревного промислу в Коломиї // Животоки: статті, есе, розвідки. [Коломия]. – 1994. – С. 2–9; Туркавський М. Етнографічна виставка Покуття в Коломиї / Пер. з пол. А. Ємчук. – Коломия, 2004. – С. 19.

¹⁴⁹О.Г. Народне учительство а суспільність. – Коломия, 1912. – С. 5.

¹⁵⁰Монолатій І. «Просвіта» на Коломийщині: Слово без діла є мертве // «Просвіта»: історія та сучасність (1868–1998). Збірник документів і матеріалів. / Упор. В. Герман. – К., 1998. – С. 292–294.

¹⁵¹Монолатій І. Педагогічна думка Коломиї (1899–1912 роки) // Вертикаль. Додаток до часопису «Обрії» [Івано-Франківськ]. – 2000. – №1(8). – С. 35–36; Шологон Л.І. Громадсько-політична діяльність українських педагогічних організацій Галичини і Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. VI. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 59.

¹⁵²Хонигсман Я. Благотворительность евреев Восточной Галиции. – К., 2002. – С. 56; ДАІФО. – Ф. 605, оп. 1, спр. 27. – арк. 1, 1 (зв).

¹⁵³Монолатій І. Питання освіти німецького населення Галичини (сер. ХІХ–поч. ХХ ст.) // Проблеми освіти. Науково-методичний збірник МОН України. – Вип. 24. – К., 2001. – С. 210–220.

¹⁵⁴ Кочержук М. Школи коломийські. Загальноосвітні чужомовні. Школи польські // ЕК. – Зш. 13, літ. Ш. – С. 68.

¹⁵⁵ ДАІФО. – Ф. 571, оп. 1, спр. 85, 86, 89; Dmytrow E. Gimnazjum Państwowe im. Kazimierza Jagiellonczyka w Kolomyi // Semper Fidelis. Pismo Towarzystwa miłośników Lwowa i Kresow Południowo-Wschodnich [Вроцлав]. – 1994. – № 2 (19). – С. 28–31.

*Є згадки, що перша коломийська (так звана мандрівна) друкарня могла існувати вже 1615 р. (Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 100).

¹⁵⁶ Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї (друга половина XIX–XX ст.). – Коломия, 2003. – С. 3; Монолатій І. Коломия як видавничий центр західноукраїнської провінції (друга половина XIX–перша чверть XX ст.) // Бібліотечний вісник. – № 6. – К., 1996. – С. 24–26.

¹⁵⁷ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – К., 2002. – С. 4; Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Друге, перероблене видання. / Пер. з англ. В. Морозова. – К., 2001. – С. 52–53.

¹⁵⁸ Савчук М. Видавництво // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – Коломия, 2000. – С. 103–105; його ж. Видання // Там само. – С. 105–113; його ж. Білоус Михайло, син Івана // ЕК. – Зш. 2, літ. Б. – Коломия, 1998. – С. 66–67; його ж. Білоус Теодор (Федір), син Івана // Там само. – С. 67–68.

**Першим і єдиним до 1882 р. містом у галицькій провінції, де вперше вийшов український часопис, була Коломия. Впродовж 1905–1917 рр. найбільшу групу джерел становили коломийські часописи. (Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.): Іст.-бібліограф. дослідж. – Львів, 1996. – С. 10). Впродовж лишень 1864–1941 рр., за нашими підрахунками (de visu), у Коломиї побачили світ 890 книжок і брошур українською мовою. (Друковане слово Коломиї. Коломийські книжкові видання 1864–1941 рр. / Укл. І. Монолатій. // Літопис коломийський [Коломия]. – 1994. – № 1. – С. 1–32).

¹⁵⁹ Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї (друга половина XIX–XX ст.). – С. 3; Друковане слово Коломиї. Коломийські книжкові видання 1864–1941 рр. – С. 1–32; Савчук М. Видання. – С. 105–113.

¹⁶⁰ Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї (Друга половина XIX–XX ст.) // Українська видавнича

Організаційно й матеріально найрозвиненішим було польське шкільництво. Його розвиток спрямували на збереження домінуючого становища польського елемента. Зокрема польськомовними були чотирикласна Головна школа (1875–? р.), дівоча школа і вища дівоча школа (1873–1890-ті рр.), дві школи філії в Коломиї на Надвірнянському і Кутському передмістях (від 1873 р.). На поч. XX ст. поляки мали в Коломиї 14 навчальних закладів – від так званих виділових до мішаних і приватних шкіл¹⁵⁴. Помітну роль в полонізації місцевого населення відіграла польська державна гімназія імені короля Казимира Ягайлончика (заснована 1861 р., ім'я надано 1920 р.)¹⁵⁵. Впродовж цього періоду найхарактернішою рисою розвитку польського шкільництва в Коломиї була гостра конфронтація між польськими та українськими педагогами, учнівською молоддю.

Видавнича справа

Переломною подією в історії Коломиї другої половини XIX ст. була поява українського друкарства*. Відтоді місто стає, без перебільшення, своєрідною метрополією національного духу¹⁵⁶. Адже друковане слово, попри всю складність і суперечливість умов його розвитку, відіграло істотну роль у самовизначенні нації, формуванні її політичної культури й духовності¹⁵⁷.

Витоки коломийського друкарства сягають 1864 р. – часу, коли тут брати Михайло (1838–1913) і Теодор (Федір) (1827–1892) Білоуси започаткували світське українське книгодрукування, а 1865 р. – газетярство¹⁵⁸. Впродовж другої половини XIX–XX ст. тут діяли 32 українські друкарні, які стали базою для українського книговидання (за підрахунками сучасних дослідників – понад 3 тис. назв книжок і брошур) та періодики** (понад 140 назв українських періодичних видань)¹⁵⁹.

Від 1864 р. і до початку Першої світової війни (1860–1890-ті рр. називають становленням української видавничої справи в Коломиї¹⁶⁰) тут працювали друкарні: Михайла Білоуса і спілки печатня (1864–1867); друкарня Михайла Білоуса (1867–1913), Яна Брука (Бруха) і спілки (1891–1899), Вільгельма Бравнера (Браунера) (від 1901 р.), А. В. Кисілевського і спілки (1903–1914), А. Й. Мізевича друкарня і літографія (1903–1909), А. Й. Мізевича друкарня під управою Фелікса Долінського (від 1909 р.), Симона (Шимона) Тайхера (від 1912 р.), Якова Оренштайна (1914); видавництва: «Галицька накладня» Якова Оренштайна (1903–1914), «Видавнича спілка українського вчительства філії Товариства “вчительська

група» (від 1909 р.), «Жіноча бібліотека» (від 1912 р.), «Мужицьке видавництво» Кирила Трильовського (1913), «Загальна книгозбірня» Дмитра Николишина (засноване 1914 р.); видавали книжкові серії: «Библиотека новых драматических сочинений» (1878–1894), «Библиотека для русской молодежи» (1894–1913) Юліана Насальського та інших¹⁶¹.

Кількісно і якісно збагатив, а фактично – вдало монополізував коломийське друкарство єврейський видавець, громадський діяч і прихильник міжетнічного діалогу в Галичині Яків Оренштайн (1875–1942)¹⁶². Оригінальні і перекладні твори української й світової літератур, підручники і посібники, поштові листівки, які він видав у 1903–1914 рр., стали загальноновизнаним внеском у національну видавничу спадщину¹⁶³.

І все ж багато коломийських часописів, книжкової продукції забезпечували спеціалізовані видавничі підприємства. Вони були власністю не лише москвофілів, радикалів, жіночих та педагогічних товариств, окремих осіб, але й місцевих поляків та євреїв. Як свідчать факти, неукраїнські видавництва, крім культурного взаємовпливу, були чинником потужного впливу на масову свідомість коломийців. Чужинецькі видання визначали їхню національну ідентифікацію й національні почуття. Однак у масі своїй ці друки не становили серйозної загрози процесам відродження української нації¹⁶⁴.

Завдяки активній участі в книговидаванні й журналістиці не тільки Галичини чи Наддніпрянщини, а й тогочасної Європи друквані в Коломиї українські книжки й періодика стали загальнонаціональними за своїм значенням, сприяючи таким чином перетворенню Галичини на «український П'ємонт» – осередок політичних, культурно-національних ініціатив для всієї України.

Чисельність і етнічний склад населення.

Коломийські національні спільноти

Коломия завжди була важливим осередком контактів між українцями та представниками інших національностей і народностей на всіх етапах її історичного розвитку. Національні спільноти Коломиї пройшли тривалий шлях надзвичайно складних і суперечливих історичних взаємин. Їхній зміст позначений як плідною співпрацею, міжнаціональною і релігійною толеранцією, так і жорстким протистоянням, яке виливалося у збройну боротьбу, невиправдане пролиття крові мирного населення.

справа в Коломиї (Друга половина XIX–XX ст.): Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 140-річчя видавничої справи в Коломиї. Коломия, 25 лютого 2004 р. – Коломия, 2004. – С. 3–6.

¹⁶¹ *Васильчук М.* Українська видавнича справа в Коломиї (друга половина XIX–XX ст.). – Коломия, 2003. – С. 187–197; *Монолатій І.* Коломиєзнавство. – С. 100–103; *Савчук М.* Видавнича спілка українського вчителства (ВСУВ) // *ЕК.* – Зш. 3, літ. В. – С. 105; його ж. «Библиотека для русской молодежи» // Там само. – Зш. 2, літ. Б. – С. 53; його ж. «Библиотека новых драматических сочинений» // Там само. – С. 53.

¹⁶² *Монолатій І.* Видавець Яків Оренштайн і проблема міжнаціональних відносин у Галичині. – Коломия, 2003. – С. 5–6, 34–35; Україна у поштової листівці видавництва Якова Орештайна / Упоряд. *В. Ковтун, С. Полегенький*; передм. *М. Васильчука*. – Коломия, 2004. – 232 с. (Сер. «Українське мистецтво у старій листівці»; Вип. 2).

¹⁶³ *Монолатій І.* Яків Оренштайн і видавництво «Галицька накладня» у лихоліттях Першої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки // Доля єврейських громад Центральної і Східної Європи в першій половині XX сторіччя. Зб. наук. пр. / Матеріали конференції. Київ, 26–28 серпня 2003 р. – К., 2004. – С. 369–392.

¹⁶⁴ *Монолатій І.* Українські періодичні та книжкові видання як джерело до історії етнонаціональних спільнот у Галичині (середина XIX – початок XX ст.) // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді і повідомлення восьмої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 24–26 жовтня 2002р. – Львів, 2003. – С. 231–237.

*Зокрема, незбалансованість між

землею й населенням виникає ще у XIII ст., але частішими й суворішими стали голодомори приблизно в 1300-х рр. Наприкінці XIII – на початку XIV ст. тогочасна людність, наштовхуючись на бар'єр, поставлений тодішньою технологією та продуктивністю сільського господарства, перебувала у стані стагнації й далі не зростала. Періодична нестача продуктів харчування побільшувала смертність серед бідноти, хоча населення зокрема, мабуть, не зменшувалося з огляду на високий рівень народжуваності. (*Лінч Дж. Г. Середньовічна церква. Коротка історія.* / Пер. з англ. *В. Шовкуна.* – К., 1994. – С. 395, 396).

¹⁶⁵ *Сиреджук П. С.* Історія заселення Галицької землі в XIV–XVIII вв. Автореф. дис. ...канд. ист. наук / 07.00.02 – Львов, 1989. – С. 9.

¹⁶⁶ *Крип'якевич І. П.* Зв'язки Західної України з Росією до XVI ст. – К., 1953. – С. 242.

¹⁶⁷ *Копчак С. І.* Населення Українського Прикарпаття. Докапіталістичний період. – К., 1974. – С. 79.

¹⁶⁸ *Монолатій І.* Коломиезнавство. – С. 59.

¹⁶⁹ *Монолатій І.* Джерела до історії етнонаціональних спільнот у Галичині (XVIII–поч. XX ст.) // *Nad Wisła i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość.* – Toruń–Kijów, 2002. – №1. – S. 241–248; *Жерноклеєв О. С.* Національні меншини на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорщини (1900–1914 рр.) // *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* – Вип. II. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 74–84.

Історія заселення та етнічного складу населення Коломиї надзвичайно складна і своєрідна. Зміна суспільних відносин, перехід міста у володіння від однієї до другої держави істотно вплинули на особливості формування, відтворення і структуру населення та демографічні процеси*.

Визначити чисельність і етнічний склад населення у XVI–XVII сторіччях дуже важко, оскільки переписи проводили рідко. Майже до кінця XVIII ст. статистичні відомості про число населення не відповідали дійсності, а тому вони доволі умовні.

На заселення Коломиї загалом впливали сприятливі природні умови, близькість торговельних шляхів, сприятливе стратегічне положення, ініціатива власників міста в його заселенні. На 1500 р. у Галицькій землі, за підрахунками П. Сиреджука, налічувалося 27 міст і 548 сіл, зокрема в Коломийському повіті – сім і 124¹⁶⁵.

1595 р. в місті могла проживати 281 родина (приблизно 1700–2000 осіб, якщо врахувати, що тодішня сім'я могла складатися переважно з шістьох осіб)¹⁶⁶. Інші джерела вказують на число 1900 осіб, які могли тут мешкати в 1578–1579 рр.¹⁶⁷ У реєстрі ревізії 1670 р. про сплату подимного податку разом з 30-ма звичайними будинками в середмісті 32 згадуються як «вбогі», і вказується, що населення становить приблизно 1000 осіб¹⁶⁸.

Більшість населення Коломиї, як і решти міст Галичини, до середини XVII ст. становили українці, чия питома вага відтепер у міському управлінні суттєво зменшувалася. Незважаючи на традиційну поліетнічність та поліконфесійність регіону (яка простежується ще з середніх віків), одні національні меншини (євреї, поляки; у певний час – німці) стають панівними більшістю, інші – асимілюються з місцевим населенням чи з панівною нацією (чехи, болгари, вірмени) або зберігають окремі елементи національної ідентичності (німці). Такий національний уклад спостерігається відтоді переважно до початку і в перші десятиліття XX сторіччя¹⁶⁹.

Недаремно австрійський письменник та краєзнавець Леопольд фон Захер-Мазох відзначав: «... якщо комусь захочеться намалювати невеличку картину Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опиниться на форумі давньої римської колонії. Серед штовханини гендлярів, що пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здаватиметься, що він то на багдадському базарі,

то на церковній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою у кутику уст, відчуття алегорії проймає його, і він бачить, як *Схід та Захід простягають один одному руки. Жоден край багатонаціональної монархії не запропонує йому такої картини — ані Угорщина, ані Далмація, жоден — такої повноти протилежностей ...*¹⁷⁰. (курсив мій. — І. М.).

Значними національними спільнотами Коломиї з найдавніших часів і до початку ХХ сторіччя були євреї, поляки, німці, вірмени.

Євреї

Досить численну національну спільноту в Коломиї становили євреї, яких тут до вересня 1939 р. називали *жидами*. У Коломиї єврейські гетто завжди були іноетнічними анклавом стосовно українських, польських, вірменських і німецьких дільниць. Соціальні, етнокультурні та конфесійні відмінності сприяли виникненню певних конфліктів між християнами-містянами та юдеями.

Корпоративізм середньовічної Коломиї, тенденції до уособлення окремих груп та особистостей неминуче вели до відлучення євреїв від нормального життя, змушуючи їх, з одного боку, згуртовуватися довкола національно-релігійної ідеї, а з другого — перетворюватися на один з найбільш життєстійких та гнучких елементів середньовічного міста.

Перше єврейське поселення у Коломиї відоме вже у XIII ст. — добу, коли євреїв час від часу виганяли з окремих міст або регіонів, а їхнє майно конфісковували. Як і іншим, йому надали привілеї польського короля Казимира III Великого від 1364 і 1367 рр., які повторювали привілей 1264 р. польського короля Болеслава Благочестивого. Коломийські євреї вважалися власністю польського короля, зобов'язувалися сплачувати різні податки на користь монарха і ради міста, виконувати низку повинностей*. Згідно з привілеями Люблінського коронного сейму 1569 р. в місті на окремій дільниці, поблизу пл. Ринок, поселялися львівські євреї¹⁷¹. Відтоді компактне розселення євреїв у міському центрі сприяло виникненню уявлення про переважання єврейського населення в загальній етнічній структурі міста. Це уявлення, спочатку неправильне, не тільки відображало тенденцію до збільшення частки євреїв серед містян, але й само формувало картину розселення євреїв у місті: прагнення єврейських купців і ремісників жити в торговому центрі не суперечило потребам єврейської

¹⁷⁰ Леопольд фон Захер-Мазох. Жіночі образки з Галичини // Захер-Мазох Л. ф. Вибрані твори. / Пер. з нім. І. Герасим. — Львів, 1999. — С. 19.

*Люстрація 1616 р. зазначала, що євреї повинні вносити в старостівський двір 20 талерів, а євреї-різники — 40 каменів сала щороку. Після татарських нападів 1629 р. міська влада виклопотала підтверджувальну грамоту, якою «за євреями повинні бути збережені їх повинності і права». За оренду коломийського млина євреї щороку сплачували до королівської скарбниці 3 тис. золотих. Коли ж євреї перестали бути економічно потрібними, правителі позбавляли їх своєї протекції (*Монолатій І. Коломиезнавство*. — С. 71; його ж. *Забутий світ — коломийські євреї // Хроніка — 2000*. — К., 1998. — Вип. 21–22. — С. 145–146).

¹⁷¹ *Wajgi L. Rys miasta Kolomyi*. — S. 21–23.

общини в організації відособленого життєвого простору.

Зазвичай коломиїським євреям належав значний відсоток земельних ділянок. У їхніх руках були вся торгівля і великі грошові капітали. Відомо, що 1765 р. в Коломиї проживали 1072 євреї¹⁷²: здебільшого купці, крамарі, посередники-фактори й орендарі різних промислів, переважно солеварень. У другій половині XIX ст. вони вже становили найчисельнішу групу серед коломиїців, а 1882 р. — 41,4% всього населення міста*. На початок XX ст. число євреїв і далі зростало. Так, 1911 р. в Коломиї разом з приміськими селами Дятьківцями і Шепарівцями налічувалося 7850 греко-католиків, 8244 римо-католики, 16 750 юдеїв (51% населення)¹⁷³. Для забезпечення духовних потреб такої кількості євреїв на поч. XX ст. у місті діяло 16 публічних божниць і 35 молитовних будинків. Залежно від роду занять і соціального стану віруючі ходили до тієї чи тієї синагоги.

Поляки

Найчисленнішою етнічною спільнотою після євреїв були поляки. Їхній вплив до Коломиї і розселення в межах тогочасного міста були пов'язані з хвилею польської колонізації після загарбання у XIV ст. Галичини. Польську середньовічну міграцію до міст Руського воєводства санкціонували Едлинський (1433 р.) та Новокоричинський (1456 р.) привілеї¹⁷⁴. Згідно з ними «для відродження рільництва» Коломию цілеспрямовано заселяли селяни і шляхта із Силезії та Помор'я. Від середини XVI ст. посилення феодального гноблення супроводжувалося новим переселенням селян і міської бідноти зі східних воєводств Речі Посполитої — Жешувського, Келецького, Краківського й особливо Люблінського.

Коломиїські поляки в соціальному плані були неоднорідні. Частину з них становили нащадки дрібної шляхти, які прийшли разом з великими магнатами до Коломиї, щоб нести військову службу й охороняти місцевий замок. Іншу частину становили так звані мазури — бідні селяни, переселенці з Мазовії. Поступово нові містяни, переважно римо-католики, витіснили місцеве українське населення з центральних ділянок на передмістя¹⁷⁵.

Без перебільшення, польська мова зокрема і польська культура взагалі мали істотний вплив на коломиїське життя XIV—XIX ст. Посідаючи важливе місце серед низки вузлових пунктів польського світу¹⁷⁶, Коломия, включно до 1848 року, не була осередком українського відродження.

¹⁷²Монолатій І. Коломиєзнавство. — С. 73.

*Чисельність коломиїських євреїв зростала: 8052 (1869 р.), 9019 (1876 р.), 10 209 (1882 р.). (*Wajgi L.* Op. cit. — S. 46; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* — S. 284; *Монолатій І.* Коломиєзнавство. — С. 86).

¹⁷³Підраховано за: Шематизм все-го Клира греко-католицької Епархії Станиславської на рокъ Божий 1911. — Станиславовъ, 1911. — С. 105—106.

¹⁷⁴Монолатій І. Коломиєзнавство. — С. 53—54; *Грабовецький В.* Історія Коломиї. — С. 105, 107.

¹⁷⁵Див.: *Мельник Л.* Архітектура Коломиї. — С. 28; його ж. Будівництво в Коломиї. — С. 102; *Монолатій І.* Шляхта. — С. 93.

¹⁷⁶*Баранський К.* Коломия до 1919 року ... — С. 2, 8; *Монолатій І.* Баранський (Baranski) Каміль // ЕК. — Зш. 2, літ. Б. — С. 29.

Польські магнати і шляхта, великі землевласники домінували в усьому політико-економічному житті міста ХІХ — поч. ХХ ст.¹⁷⁷ Органи державної виконавчої влади і самоврядування, правосуддя, управління освітою тощо перебували в руках поляків, а фактично — під контролем місцевої польської земельної аристократії. Поступово під тиском місцевих поляків відступали старі закони, а чиновники, поставлені дбати про використання в адміністрації німецької мови, само собою, переходили на польську. Відповідно і частина українського населення, а подекуди й євреї, особливо шкільна молодь, студенти, службовці й навіть робітники із суто практичних міркувань розмовляли польською мовою.

За австрійських часів поляки і далі переважали в усіх професійних групах і галузях міської економіки, крім сільського господарства.

Серед місцевих поляків спостерігався великий відсоток чиновників, які вірою і правдою служили Габсбурзькій монархії, однак мали власний запал державотворення, політичні поривання й культурні ініціативи. В 1862—1907 рр. почесними громадянами міста стали 11 коломиєських поляків: перший асесор Коломиї Стефан Камінський (1862 р.), член Коломиєської повітової ради, посол до Галицького сейму, власник земель у Джуркові Криштоф Богданович (1874 р.), директор реальної гімназії Амброзій Чайковський (1871 р.), коломиєський староста Євгеній Кучковський (1876 р.), президент Коломиєської повітової ради, власник земель у Загайполі Францішек Ясінський (1876 р.), комісар Коломиєського староства Юзеф Янікевич (1882 р.), власник копалень і рафінерій нафти в Печеніжині Станіслав Щепановський (1885 р.), професор гімназії Леопольд Вайгель (1886 р.), радник Коломиєського староства Северин Беньковський (1897 р.), римо-католицький декан і канонік Жигмонд Павловський (1907 р.) і громадський діяч Фердинанд Павліковський (1907 р.)¹⁷⁸.

Впродовж ХІХ — поч. ХХ ст. чисельність поляків в етнічній структурі Коломиї стала назагал стабільною, однак суттєво не збільшилася. Якщо ідентифікувати римо-католиків тільки з поляками (відповідно до їхнього віросповідання), можна твердити, що 1911 р. римо-католики становили лишень 25% (8244 осіб) (у той час як євреї — 51%, а українці — 24% населення міста із селами Дятьківцями та Шепарівцями)¹⁷⁹.

¹⁷⁷Монолатій І. Коломиєзнавство. — С. 116.

¹⁷⁸Bürgerbuch der Stadt Kolomea. Księga Obywateli miasta Kolomyji. — Арк. 1–72.

¹⁷⁹Підраховано за: Шематизмъ всего Клира греко-католицкои Епархіи Станиславовскои на рокъ Божий 1911. — Станиславовъ, 1911. — С. 105–106.

Німці

Найскладніше визначити точну чисельність і суспільне становище етнічних німців. Уперше вони могли з'явитися в Коломиї в потоці середньовічної міграції німецьких селян та містян на схід у IX, X і XI сторіччях – так званому «Drang nach Osten» («Похід на Схід»). Оскільки місто, як і решта тогочасних міст Галицького та Галицько-Волинського князівств, було малозаселеним й перебувало на економічно низькому рівні, руські князі, а згодом польські королі вітали германомовних мігрантів. Вони потребували їхніх знань та вміння обробляти землю, торгувати та розробляти корисні копалини й соляні копальні для того, щоб швидко «модернізуватися»¹⁸⁰.

Місцеві правителі приманювали німецьких поселенців низькою орендною платою, обіцянкою персональної волі та можливістю експлуатувати невичерпні природні багатства земель. Економічні переми, які принесли мігранти, збагачували автохтонне слов'янське населення краю¹⁸¹.

Протягом XIV–XVI ст. становище німців у Коломиї залишалось доволі міцним, і цьому сприяло магдебурзьке право¹⁸², яке Коломия вперше могла отримати ще 1362 р. (повторне надання – 1405 р.), та різні пільги німецькій громаді від польських королів*. Під управлінням місцевого *forma*** Коломия стає економічним, культурним і релігійним центром та вузловим пунктом міжнародної торгівлі.

Відтоді німці починають відігравати певну роль у повсякденному житті міста. Так, за свою працю локатора (засновника) спадкову посаду коломийського старости отримав львівський патрицій, німець Миколай (Nicolaus) Фрейстетер (від 1405 р.)¹⁸³. В документах початку XV ст. згадується і спольщений німецький колоніст Гунтер Горетович¹⁸⁴.

Німецькі купці мали право на складські приміщення в Коломиї, німецькі найманці-рейтари несли охоронну службу в Коломийському замку, виконували пушкарські обов'язки і працювали майстрами – зброярами, брали участь у спорудженні фортифікаційних споруд, магнатських палаців.

На початку XVI ст., і особливо після Люблінської унії 1596 р., під тиском польського і єврейського елементів позиції коломийських німців послабшали. Частина з них переселилася до міст Західної Галичини, де економічні умови існування були набагато сприятливіші.

¹⁸⁰ Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dvt-Atlas. / Пер. з нім. О. Ф. Савчука. – К., 2001. – С. 171; Лінч Дж. Г. Середньовічна Церква. Коротка історія. – С. 209–210.

¹⁸¹ Osadczuk B. Niemcy w Galicji Wschodniej // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze 15–16. Spotkania polsko-ukrainkie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 2003. – S. 52–57; Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940). Частина I: Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772–1923). – Коломия, 2002. – С. 29–32, 162.

¹⁸² Падох Я. Міські суди в Україні після 1648 р. – Мюнхен, 1948. – С. 10–12; Владимірський-Буданов В. Німецьке право в Польщі і Литві // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Ч. I–II. – Львів, 1904.

*Відтоді в Коломиї почала існувати строго прямокутна система вулиць з ринковим майданом у центрі.

**Form – (від нім. *der Vogt*) – управитель, інспектор, опікун.

¹⁸³ Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 61.

¹⁸⁴ Грабовецький В. Історія Коломиї. – С. 108.

Епізодичний характер для міста носили спроби організованого переселення в Галичину* німців з Австрії, Чехії та Моравії і німецьких держав-князівств наприкінці XVIII ст.

Нову сторінку в історії коломийських німців відкрило XIX сторіччя – період масової німецької колонізації околиць тогочасного міста та навколишніх територій**. Довкола Коломиї заклали колонії Маріягільф (1811), Багінсберг (1818), Славіц (Славці) (1833), Вінцентівка (1833 р.), Розенгек (1866), Флеберг (1892)¹⁸⁵. На поч. XX ст. на коломийських передмістях проживало 2295 німців¹⁸⁶.

Коломийські німці-високопосадовці нерідко отримували звання почесних громадян міста: бурмистр Рудольф Курцвайль (1859 р., повторно в 1862 р.), керівник Коломийського повітового уряду Адольф Пауль (1863 р.), президент Коломийського окружного суду Ян Райнер (1876р.), директор Коломийської польсько-німецької гімназії Емануїл Вольф (1891 р.)¹⁸⁷.

Попри невелику кількість людності, коломийська німецька спільнота (насамперед містяни і державні службовці) в XIX – на поч. XX ст. залишалася привілейованою і політично впливовою як представник державної нації. Німецькомовне населення Коломиї та околиць (зокрема австрійці) було здебільшого зайшло, виявляло тенденцію до постійних міграцій у пошуках ліпшого застосування капіталу, високої професійної кваліфікації.

Вірмени

Тепер мало відомо про коломийських вірмен¹⁸⁸, які могли бути ремісниками та купцями. Вони переважно торгували привізним крамом на місцевому ринку. Вірмени могли з'явитися у Коломиї ще 1367 р., коли тут поселилося вісім вірменських родин і було створено вірменську релігійну громаду східного обряду. Після 1374 р. тут оселяється ще одна значна група вірмен, яка займалася торгівлею і ремеслом¹⁸⁹.

У XV–XVII ст. коломийські вірмени постійно відчували тиск з боку релігійних громад, оскільки власної церкви не мали.

Можливо, від XVIII ст. під впливом колонізаторської політики польської влади, яка надавала заможним вірменам дворянські титули (шляхетство), відбувалося швидке злиття вірмен з поляками¹⁹⁰. До кінця XIX ст. вони вже могли повністю асимілюватися. Відомо, що в 40-х рр. XIX ст. найбільше вірмен у Східній і Західній Галичині було саме в Коломийській окрузі. Тут їх

*Процес державної колонізації Галичини активно проходив у 1782–1814 рр. Так, 1786 р. на 3087 родин поселенців налічувалося 1445 лютеранських (46,8%), 1216 католицьких (39,9%), 398 реформованих (12,8%) і 28 менонітських (0,9%) родин. До 1814 р. число німецьких колоній збільшилося до 184-х і налічувало приблизно 20 тис. осіб, з них – 12 тис. євангелістів. У наступні роки тривала приватна колонізація: наприкінці 40-х рр. XIX ст. тут було 30 тис. євангелістів, а 1880 р. – 40 919 осіб. (*Lepucki H. Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Jozefa II w Galicji 1772–1790. – Lwów, 1938. – S. 103; Lempp W. Die evangelische Kirche Ausburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Kleinpolen (Galizien). – Berlin, b.r. – S. 4–6; Німецькі колонії Галичини в таблицях. Довідник / Передм., упор. І. Монолатія. – Коломия, 2000. – С. 15–23).*

**Як свідчать джерела, на початку колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація німецькомовних переселенців. Іншим потужним шаром, що зумовлював самоідентифікацію колоністів, була релігійна належність. З часом у середовищі німецькомовних колоністів формується нова ідентичність, яка ґрунтувалася на спільному проживанні в межах однієї колонії або округу. Рівно як німці-колоністи практично не бачили різниці між сусідами українцями і поляками, які мали виразно відмінні життєві практики, так і в очах українських і польських селян католики, лютерани, реформати, меноніти, шваби і гессенці були «німцями».

¹⁸⁵Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 160.

¹⁸⁶Там само. – С. 161.

¹⁸⁷Bürgerbuch der Stadt Kolomea. Księga Obywateli miasta Kołomyji. – Арк. 1–72.

¹⁸⁸Грабовецький В. Історія Коломиї. – С. 110; Мельник Л., Савчук М. Вірмени // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 182–183.

¹⁸⁹Мельник Л., Савчук М. Вірмени. – С. 182.

¹⁹⁰Монолатій І. Шляхта // ЕК. – Зш. 13, літ. Ш. – С. 92–93.

¹⁹¹Кисілевський В. Ю. Статистичний опис Галичини у 1840 році // Український історик [Мюнхен]. – 1965. – №1–2. – С. 46–48; Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 175.

¹⁹²Мельник Л., Савчук М. Вказ. ст. – С. 183.

¹⁹³Туркавський М. Етнографічна виставка Покуття в Коломії. – С. 20.

¹⁹⁴Мельник Л.Б., Савчук М. Вказ. ст. – С. 183; Bürgerbuch der Stadt Kolomea. Księga Obywateli miasta Kołomyji. – Арк. 69, 72.

¹⁹⁵Савчук М. Війни світові. Перша світова війна (1914–18) // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 157–160.

¹⁹⁶Монолатій І. Яків Оренштайн і видавництво «Галицька накладня» у лихоліттях Першої світової війни ... – С. 374.

¹⁹⁷Савчук М. Військовий відбуток // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 164.

налічувалося 5793 особи (щоправда, вже 1858 р. в цій окрузі було 2087 вірмен)¹⁹¹. 1866 р. на 15 909 мешканців Коломії припадало лишень 15 вірменів католицького віросповідання¹⁹².

На етнографічній виставці 1880 р. місцеві вірмени презентували свої вироби, яких, щоправда, як повідомляв Маркелій Туркавський, «небагато, до того так порозкидано по різних місцях виставки, що їх своєрідна типовість загубилася серед загальної маси», однак «своїми виробами закидають все Покуття»¹⁹³.

Економічне становище вірмен було задовільне. В другій половині ХІХ – на поч. ХХ ст. вони мали лишень кілька крамниць продовольчих і промислових товарів, кравецькі і шевські майстерні. До початку Першої світової війни вірмени остаточно асимілювалися. Свого часу відомими коломиїськими вірменами були: різник Аксентович (1900-ті рр.), дідич Якуб Гассо-Агупсович (1845–1917), командор ордену Франца-Йосифа, посол до Галицького сейму і Рейхсрату, президент Коломиїської повітової ради Стефан Мойша-Росохацький (1907 р.)¹⁹⁴.

Коломия у першій половині ХХ сторіччя

Перша світова війна

Розвиток Коломії завжди супроводжувався війнами та збройними зіткненнями різних народів, одними з наслідків яких були захоплення міста та його окупація протиборчими силами. Особливого драматизму воєнна окупація Коломії набула під час Першої світової війни, коли землі Галичини стали полігоном найбільшого збройного конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією¹⁹⁵.

Наприкінці літа 1914 р. російські війська перейшли кордон Галичини. Їхні передові загони наближалися до Станіслава, Надвірної і Коломії. У місті австрійська поліція розпочала арештовувати «підозрілих» і «політично неблагонадійних» осіб. Переважно заарештовували членів москвофільського Товариства ім. Михаїла Качковського та «симпатиків» Росії. Нерідко жертвами цієї акції ставали далекі від політики містяни й селяни. Арештантів вивозили до концтаборів Гмінда й Талергофа. Одночасно евакуювали державні установи, виїздили німецькі колоністи, втікали польські урядовці та єврейські багатії¹⁹⁶.

Всіх чоловіків віком від 21 до 45 років, які годилися до військової служби, мобілізували до імперського війська¹⁹⁷. У серпні почали записувати охотників до легіону Українських січових стрільців (УСС). Національно свідомі коломиїці створили громадський

комітет, який мав провести серед населення агітацію, зібрати кошти, білизну та харчі для добровольців. У цій акції значну роль відігравали учні Коломийської української гімназії. За кілька днів до міста з'їхалося багато охочих воювати в лавах УСС. До бойових відділів Першого полку УСС записалося чимало вихідців з тогочасної Коломийщини. Декілька днів вони відбували військовий вишкіл у Коломиї, а відтак виїхали на збірний пункт до Львова. За матеріалами поіменних списків УСС, в легіоні воювало сім коломиїців: Ігор Федів, Олександр Перфецький, Павло Гуцуляк, Микола Турянський, Антін Павловський, Михайло Серганюк і д-р Омелян Левицький¹⁹⁸.

15 вересня 1914 р. Коломию захопили російські війська*. Як свідчать документи, першими на вулицях міста з'явилися поодинокі кавалерійські патрулі в чорних баранячих шапках, широких, що звисали з плечей, накидках, з крісами через плече та з довгими гострими списами в руках¹⁹⁹. Слідом за ними в'їхали основні частини — кавалерія, піхота, артилерія, підводи з амуніцією та харчами. Почалася нова хвиля обшуків і арештів, але вже тих, хто підтримував австрійську владу. «Сейчас по занятю Коломиї, вже тиждень перед тим напав страх на населенє. Люди старали ся заховати безпечно свій маєток. Ніхто не відважив ся виглянути на вулицю зі страху перед Москалями», — згадував невідомий дописувач львівської газети «Свобода»²⁰⁰.

Українське національне життя в місті завмерло. Російські окупанти закрили культурно-освітні заклади, вилучили українські книжки, знищили цілі бібліотеки, що належали різним товариствам і приватним особам, видавництвам, зруйнували пам'ятник Тарасові Шевченку²⁰¹.

З боку російських військ цивільне населення піддавалося грабункам і контрибуціям, фізичному насильству, звинуваченням у шпигунстві. Християнські церкви та синагоги міста було пограбовано й сплюндровано. Всі такі акції санкціонувала окупаційна адміністрація**, яку репрезентував начальник Коломийського повіту Чернівецької губернії князь Лобанов-Ростовський²⁰².

У вихорі війни коломиїських євреїв насильно депортували до Полтавської, Могилівської, Чернігівської і Таврійської губерній в Україні, а також до Пензенської і Єнісейської — у Росії. Втікачами стали німецькі колоністи, які рятувалися, їдучи до міст Альтнойдорфа, Кройцдорфа, Луттенберга (Нижній Штайермарк), села Гебольцкірхена біля Гааги (Горішня Австрія)²⁰³.

¹⁹⁸Українські Січові Стрільці, 1914–1920. / За ред. В. Гнаткевича. — Львів, 1935. — С. 155.

*В історії Коломиї періоду Першої світової війни було три російські окупації: 1) 15 вересня 1914 — 17 лютого (за іншими даними 12 лютого) 1915 рр.; 2) 12 травня — 10 червня 1915 р.; 3) 13 червня (за іншими даними 30 червня) 1916 — 27 липня 1917 р. (Савчук М. Війни світові. Перша світова війна (1914–18). — С. 158, 159, 160).

¹⁹⁹Кольмер З. Маріагільф — поселення бемервальдців в Галичині / Пер. з нім. І. Монолатія // Збірник Праць регіонального науково-дослідного центру національних меншин музею історії міста Коломиї. — Т. I. — С. 38.

²⁰⁰З Коломийщини // Свобода [Львів]. — 1915. — 2 березня.

²⁰¹ДАІФО. — Ф. 607, оп. 1, спр. 28, арк. 3, 3 (зв)—10 (зв); Ф. 603, оп. 1, спр. 25, арк. 1—15; Ф. 605, оп. 1, спр. 60, арк. 34; Савчук М. Вказ. ст. — С. 158.

**Діяльність інститутів російської окупаційної влади на зайнятих територіях Австро-Угорської імперії за часів Великої війни 1914–1918 рр. мала три періоди: перший (кінець серпня 1914 — червень 1915 рр., фактично липень 1916 р.) — «Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини»; другий (липень 1916 — лютий 1917 рр.) — «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни»; третій (березень 1917 — серпень 1917 рр., фактично до квітня 1918 рр.) — «Обласний комісаріат Галичини та Буковини». (Решет О.П. Україна в імперську добу (XIX — початок XX ст.). — К., 2003. — С. 267–268).

²⁰²Ogłoszenie Naczelnika Kołomyjskiego powiatu Czernowieckiej Gubernji S. D. Ewreinowa. — 1914. — 2 grudnia. // ВФ МІК, інв. № НД–5900. — Арк. 1.

²⁰³Монолатій І. Яків Оренштайн і видавництво «Галицька накладня» у лихоліттях Першої світової війни ... — С. 386, прим. 35; його ж. Від контактів до співпраці. — Т. 1. — С. 108; Кучера І. Біженський рух у Східній Галичині в 1914–1916 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. — Вип. 10. — Ужгород, 2004. — С. 42–51.

Нормалізувалося життя в Коломиї тільки наприкінці 1916 р., коли в Галичині остаточно закріпилися австрійські війська. Знову відкрилися школи й гімназії, відновили роботу культурно-освітні заклади, було розпочато багаторічну відбудову зруйнованого міста, особливо його передмість.

Впродовж 1914–1916 рр. місто залишалося важливим адміністративним і стратегічним пунктом, транспортним вузлом, за оволодіння яким точилася напружена боротьба. Німими свідками тих подій тепер залишаються військовий меморіал на польському кладовищі (який встановив магістрат міста 1916 р.) в пам'ять воїнів австро-угорської армії, які полягли в боях за Коломийщину, а також багато безіменних до останнього часу могил на так званому військовому цвинтарі²⁰⁴.

²⁰⁴ Білинкевич І. Чи є такий знімок? (про пам'ятник – меморіал на польському цвинтарі в Коломиї) // Вісник Коломиї [Коломия]. – 1992. – 30 грудня; *Monolatiј I. Beziemne mogiły polskie na cmentarzu kołomyjskim // Semper Fidelis* [Вроцлав]. – 1995. – № 5 (28). – С. 26–27.

Приблизно з липня 1917 р. поразка Австро-Угорщини у світовій війні ставала очевидною. До листопада 1918 р. в місті дислокувалися військові частини конаючої монархії з різних фронтів. Коломия ставала очевидцем державницьких прагнень поляків, румунів, чехів, словаків і австрійців*. У той же час у колах коломиїської інтелігенції визрівали ідеї створення в Галичині самостійної держави.

Західноукраїнська Народна Республіка

За нелегкими роками Першої світової війни, політичними маневрами і планами 1918 р. витворилася сприятлива можливість створення національної держави для галицьких українців.

Передвісниками таких прагнень були багатотисячні мітинги і віча, які відбувалися навесні 1918 р. в містах краю. В Коломиї «Свято миру державности» організували 3 березня. Тут зібралось понад 32 тис. осіб – містян і селян з гірських сіл Коломийщини. Учасники віча вимагали об'єднання всіх українських земель в український коронний край з окремим сеймом, намісником і українською адміністрацією, ратифікації від Австро-Угорщини Берестейського мирного договору²⁰⁵.

У наступні місяці велелюдні зібрання коломиїців маніфестували вимоги ліквідації імперії і монархічної влади, повалення багатовікового гніту і створення народної республіки з республіканським ладом, здобуття демократичних свобод. У червні «читальна секція» місцевого Товариства «Родина» приступила до реалізації майбутнього збройного повстання. Остаточно захоплення влади в Коломиї було погоджено 19 жовтня в с. Березові-Вижньому, нині Косівського району Івано-Франківської області, на таємному засіданні військового комітету²⁰⁶.

*Австрійське командування навмисно відсилало українські підрозділи поза межі Галичини 1918 р. Так, 24-й (Коломиїський) піхотний полк воював на Сербському фронті (у ньому було 79% українців і 21% чужинців), 36-й стрілецький полк (мобілізований з Чорткова, Станіслава і Коломиї) – на Італійському фронті під Ізонцо (відповідно – 70% і 30%), а Запасна (Коломиїська) сотня драгунів 9-го кінного полку – у Сербії (29% і 71%). (*Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – С. 87–93*). В роки війни коломиїці воювали на Італійському фронті: під Кустоццою, Сольферино, Манджентою, Арсієро, Асіяго, на Венецьких Полях, р. П'яве. (До всіх Українців і Українок Покуття // ВФ МІК, інв. № НД–15021. – Арк. 1).

²⁰⁵ *Монолатій І. Коломия в часи Західноукраїнської Народної Республіки. – Коломия, 2000. – С. 12.*

²⁰⁶ Там само. – С. 13; його ж. Військовий комітет // ЕК. – 3ш. 3, літ. В. – С. 166–167.

31 жовтня, до одержання наказу зі Львова, діячі цього комітету винесли ухвалу, в якій відзначали успіхи революційної хвилі в цілій Австро-Угорській імперії, і закликали Українську генеральну команду у Львові, щоб та «найдовше до п'яти днів дала наказ про проведення перевороту», а якщо вона цього не зробить «таємний комітет сам докладе зусиль, щоб у Покутті на власну руку зробилося (повстання. — І. М.) на всій території краю»²⁰⁷. Це був неприхований заклик до самостійних революційних дій.

У ніч проти 1 листопада 1918 р. за почином таємного Центрального військового комітету у Львові і за безпосередньої участі Коломийського окружного таємного військового комітету на території Покуття відбулося перебрання влади в українські руки і проголошення Української держави*. Вперше більш як за 530 років (від часу 1387 р., коли Польща остаточно захопила галицькі землі) вдалося реалізувати ідею української державності взагалі і в Галичині зокрема.

«Подолистий переворот» у Коломиї став несподіваною акцією як для цивільної, так і для військової влади. «Серед українців, — згадував В. Бемко, — безгранична радість, серед жидів — вичікування, та все ж помітне вдоволення з порядку і спокою на вулицях»²⁰⁸. Революційні події сколихнули містян, які, незважаючи на обставини військового часу і загальний ажіотаж, виходили цілими групами на вулиці. Сучасник писав: «... вулиці прямо роїли ся від людей. Вулиця з двірця до міста була забита автами і підводами ... Хоч був ще будний день, то головні вулиці і площі були переповнені цікавим цивільним населенням. Десь пропав той страх, що ще день перед тим бачило ся на лиці у кожного прохожого, скільки разів стрічало ся довгі похоронні гуртки неначе з соромом перекрадали ся через головні вулиці, а прохожі неначе питали себе: “Невжеж є ще такі, що можуть умирати сьогодні, де *ми тішимо ся новою волею?* (курсив мій. — І. М.)”»²⁰⁹.

Формально зміна влади в Коломиї відбулася вже 1 листопада, а наступного дня повноваження було передано українській повітовій владі. Її органи очолили: повітовий комісар д-р Іван Стрийський, бурмистр Захар Скварко, маршалок Коломийської повітової ради о. Олександр Русин, начальник скарбничого уряду д-р Гвоздецький, президент Коломийського окружного суду д-р Іван Чернявський, керівник Коломийської повітової лічниці д-р Зеновій Левицький і головний санітарний лікар округи д-р Петро Петрушевич. Військовим комендантом міста призначено поручника Степана Галібея²¹⁰.

²⁰⁷ *Монолатій І.* Коломия в часи ЗУНР. — С. 13.

*Повстання в Коломиї розпочалося о 3-й годині ночі. Погодні умови не сприяли: цілу ніч падав дощ, температура повітря була низькою, вологість — високою. До полудня 1 листопада надійшли повідомлення з усіх містечок Покуття про захоплення влади на місцях. (*Монолатій І.* Вказ. пр. — С. 14–15; *Воробець В.* Перші дні української державности в Коломиї // *Український скиталець [Ліберець]*. — 1921. — Ч. 4. — С. 9–10). Назву нової держави — Західноукраїнська Народна Республіка офіційно проголосили 9 листопада 1918 р.

²⁰⁸ *Бемко В.* Листопадові події в Коломиї // *Над Прутом у лузі. Коломия в споминах.* — Торонто, 1962. — С. 121–122.

²⁰⁹ *Воробець В.* Перші дні української державности в Коломиї. — С. 9–10.

²¹⁰ *Андрієшин С.* Листопадові дні 1918 року в Коломиї // *Вісник Коломиї.* — 1991. — 1 листопада; *Монолатій І.* Коломия в часи ЗУНР. — С. 61, прим. 48.

Перші після революції збори коломиїської громади відбулися 17 листопада. У резолюції віча зазначалася одностайна вимога «здійснення національного ідеалу всього українського народу», — «поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу»²¹¹. Для полегшення державних справ до складу Української Національної Ради від Коломиї було делеговано адвоката Івана Чернявського і селянина Гриця Тимошука²¹².

У швидкоплинний період українського державотворення та польсько-української війни 1918–1919 рр. коломиїські євреї так і не зробили категоричної ставки на користь ЗУНР чи Польщі²¹³. Взаємини українців і поляків у Коломиї ввійшли в нову фазу протистояння, яка ускладнилася внаслідок невдалих спроб їхніх провідників досягти двостороннього порозуміння. Німецькі колоністи висловили свою лояльність до української державності і делегували до Німецької Народної Ради в Західно-українській Народній Республіці свого представника²¹⁴.

З перших днів існування ЗУНР українські державні структури в Коломиї взялися за надання широких можливостей розвитку освіти і культури, а коломиїська інтелігенція позитивно сприйняла ідеї державного будівництва. Такі зміни в поглядах на соціальні і національні пріоритети мали безпосередній вплив на формування підвалин національного відродження. Найпомітніший вияв цих зрушень — зростання національної свідомості різних прошарків міського і сільського населення, поглиблений інтерес до подій політичного характеру, закономірні вияви громадянської активності в галузях освіти, видавничої справи, літератури й театру²¹⁵.

У листопаді 1918 — травні 1919 рр. місто з різними державними дорученнями та місіями відвідали: державний секретар військових справ ЗУНР Дмитро Вітовський (15 листопада 1918 р.), Головний отаман армії УНР Симон Петлюра (не пізніше від грудня 1918 р.), Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) (наприкінці січня 1919 р.), представник американської дипломатичної місії Чарльз Блументаль (на початку березня 1919 р.), представники Швейцарської місії Міжнародного Червоного Хреста (20 березня 1919 р.), Начальний вождь УГА, генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко (наприкінці квітня 1919 р.), французький військовий журналіст Дебіше (4 травня 1919 р.)²¹⁶.

Коломиїці боронили українську державність в 1918–1919 рр. у складі Гуцульського куреня УГА, Третього

²¹¹ За з'єдинення українських земель // Покутський вісник [Коломия]. — 1918. — 17 листопада.

²¹² Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 87.

²¹³ Монолатій І.С. «...Тяжко впасти у кайдани, умирать в неволі — а ще гірше спати, спати і спати на волі». До початків українсько-єврейського діалогу на Покутті у контексті становлення Західноукраїнської Народної Республіки // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 2000. — Вип. XII. — С. 50–68.

²¹⁴ Монолатій І. Коломия в часи ЗУНР. — С. 31–33; його ж. Від кон- тактів до співпраці. — Т. 1. — С. 127.

²¹⁵ Монолатій І. Покуття у контексті боротьби галицьких українців за державну незалежність (1918–1919 рр.): соціальне та індивідуальне як модель пошуку національно-історичної свідомості // Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej — przeszłość i teraźniejszość. — Toruń—Kijów, 2003–2004. — №2–3. — S. 104, 106.

²¹⁶ Монолатій І. Коломия в часи ЗУНР. — С. 23–24, 25, 26–27.

куруня імені гетьмана Петра Дорошенка 24-го піхотного полку, Другої (Коломийської) бригади УГА, полку імені гетьмана Івана Мазепи²¹⁷.

Румунська окупація

Як свідчить історія, доба новітньої національної держави для Покуття загалом і Коломиї зокрема виявилася дуже короткою. Ворожі українській державності зовнішні й внутрішні обставини призвели до встановлення у травні 1919 р. нової, румунсько-польської окупації*. Від 24 травня до середини липня в Коломиї запанувала об'єднана румунсько-польська адміністрація, вірними помічниками якої стали коломийські поляки й окремі євреї.

Було закрито всі українські установи, проводили обшуки в помешканнях свідомих коломийців, відомих громадських і військових діячів. Незважаючи на посилення репресій, коломийці засвідчували свою належність до «нації в поході» тим, що носили українські національні відзнаки, одягали їх до церкви та на громадські сходи, що відбувалися нелегально²¹⁸. Розпочиналася чергова, майже двадцятирічна польська окупація, яка для більшості мешканців міста закінчилася трагічно.

Під польською займанщиною

Незважаючи на патріотизм галичан, під натиском польських військ генерала Й. Галлера уряд ЗУНР 15 травня 1919 р. залишив Станиславів і відійшов разом з УГА за р. Збруч. 24 травня Коломию окупували румунські, а відтак — польські війська.

Із перших днів займанщини** окупаційний режим спрямував свій політичний курс на цілковиту уніфікацію українського суспільного життя міста з польським середовищем. Одним із проявів такої політики була нова муніципальна влада. Коломия, як і за Австрії й північного існування Української держави, залишалася центром повіту, адміністрацію якого очолював староста²¹⁹. Коломийський повіт входив до Станиславівського воєводства. Така структура в умовах реакції зв'язувала будь-яку ініціативу знизу і найкраще відповідала цілям нової влади. У 20–30-х рр. ХХ ст. коломийськими бурмістерами були тільки поляки: С. Заремба, К. Баліцький, І. Патковський, Ю. Санойца та М. Кольбушевський, старостою — Ч. Павліковський²²⁰.

Крім староства й міської влади, у Коломиї діяли повітовий суд, повітова комендатура поліції, каса державної скарбниці, шкільний інспекторат тощо. В органах державної влади запанувало польське засилля.

Першим одностайним виявом масового протесту коломийців проти нової влади став бойкот виборів до

²¹⁷Там само. — С. 19, 47–55.

*В суботу 3 травня 1919 р. румунський розвідувальний літак розкинув над містом провокаційні листівки українською, польською і німецькою мовами. 15 травня більш як 100-тисячна польська армія прорвала український фронт. 23 травня на адресу Коломийського окружного військового комітету надійшла нота румунської військової влади про заплановане захоплення всієї території Покуття. Румунські війська разом з дивізією польського генерала Желіговського мали перейти покуцько-буковинський кордон і встановити окупаційну адміністрацію. Українське військо вирішило відступити, евакуювати бойові відділи та державне майно. 16 липня УГА змушена була перейти річку Збруч. (*Монолатій І. Коломия в часи ЗУНР.* — С. 27, 28).

²¹⁸Кривава книга. — Передрук видань 1919 і 1921 рр. — Дрогобич, 1994. — Ч. 1. — С. 81.

**У 1918–1920 рр. державно-правовий статус Східної Галичини залишався нерозв'язаною загальноєвропейською проблемою. За міжнародними договорами Східна Галичина не входила в етнічні й політичні кордони Польської держави. Польща отримала статус тимчасового військового окупанта краю, на територію якого поширювався суверенітет країн Антанти. Західноукраїнську державність польський політичний провід розцінював як заперечення цілісності Польської держави. У боротьбу проти ЗУНР вступили всі політичні сили, всі прошарки польського суспільства. Рішенням польського уряду від 7 червня 1920 р. українські землі Галичини було оголошено польською територією, на яку поширювалася дія польських законів. 30 січня 1920 р. уряд скасував Галицький крайовий сейм і крайовий виділ; 3 грудня 1920 р. польський сейм ліквідував територіальну окремішність Галичини, а з 1 вересня 1921 р. запровадив єдиний адміністративно-територіальний поділ на воєводства, повіти і гміни. (*Галицька-Дідух Т. В. Східна Галичина і Ризька мирна конференція (1920–1921 рр.).* Автореф. дис. ... канд. істор. наук. / 07.00.01. — Львів, 2001. — С. 12).

²¹⁹*Монолатій І. Коломиезнавство.* — С. 142; *Савчук М. Війт // ЕК.* — Зш. 3, літ. В. — С. 170–171.

²²⁰*Монолатій І., Савчук М. Бурмістер (бурмістер, бургомістер) // ЕК.* — Зш. 2, літ. Б. — С. 109.

²²¹ Мельник Л. Віче // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 199–200.

²²² Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 142.

*Чільними діячами товариства в 1920–1930-ті рр. були Зенон Кирилович, Микола Арсенич, Андрій Баб'юк, Микола Мельник, Микола Березовський, Зенон Глинський, Микола Скрипнюк, Лесь Ясінський, Антін Кузьмич, Мирослава Витвицька, Оріся Шипайло, Ярослав Кобринський, Роман Козакевич, Роман Клапошак, Володимир Оробець та інші.

²²³ ДАІФО. – Ф. 8–сч, оп. 1, спр. 11 с., арк. 2–91.

²²⁴ Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 143–147.

²²⁵ Там само. – С. 146–147; Монолатій І. Сіоністичний рух на території Коломийського повіту в 1930х роках: причини виникнення, умови розвитку, характерні риси // Краєзнавець Прикарпаття. – №4. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 52–55; Сіреджук П. Діяльність «Спілки німців-католиків Малопольщі» на теренах Галичини у 1925–1939 рр. // Український історичний збірник. – Вип. 7. – К., 2004. – С. 293, 294.

²²⁶ Монолатій І. Коломиезнавство. – С. 149.

польського сейму. З цього приводу у вересні 1922 р. відбулося віче української громади. Нехтування різними польськими заходами тривало і після виборів: у листопаді 1922 р. та квітні 1923 р.²²¹ Надалі коломиїці брали участь у суспільно-політичному житті міста, а їхнє невдоволення політикою польської влади набирало чіткіших форм організованого спротиву – 25 жовтня 1925 р. збори громадськості міста рішуче протестували проти польської колонізації Західної України²²². У своїх вимогах місцеві українці спиралися на досвід політичних партій та організацій.

Однією з найвпливовіших і найчисельніших організацій міста і повіту було Товариство «Громада» (1906–1914, 1921–1923, 1931–?), яке постійно переслідувала польська поліція. В його лавах перебували свідомі діячі* «Українського громадянського комітету в Коломиї», Українського студентського союзу (УСС), Української військової організації (УВО), «Жіночого кружка»²²³.

В 1920–1930-х рр. у Коломиї активно діяли філії та осередки УВО, а відтак ОУН, Української соціалістичної радикальної партії (УСРП), Української партії незалежних соціалістів (УПНС), Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), «Пласту», товариств «Просвіта», «Луг», «Сокіл», «Камеляри», «Українська католицька спілка» (УКС), «Сельроб-єдність»²²⁴. Їхня активна позиція свідчила про різну політичну організованість та певну єдність всіх українців міста.

Нечисленними і такими, що не відігравали особливої ролі в житті міжвоєнної Коломиї, були польські, єврейські та німецькі політичні партії й організації. Серед них – польські «Стрілецький зв'язок», «Безпартійний блок взаємодії з урядом», «Коло приятелів гарцерства», «Легіон молодих», «Молода Польща», «Коло покутян», Польська соціалістична партія (ПСП), Християнсько-Демократична партія (ХДП), Народно-Демократична партія; єврейські, переважно сіоністські, – «Агавас Хесед», «Гатхія», «Гірахтуд», «Гехалуц», «Гордон А.Д.», «Гордонія», Бунд, Агудат-Ізраель, Поалей-Ціон; німецькі – «Спілка німців-католиків Малопольщі» та інші²²⁵.

Внаслідок зміни політичної кон'юнктури значні зміни відбулися в економічному секторі Коломиї. Торгівля в ті часи зосереджувалася здебільшого в руках євреїв, які мешкали в центральній частині міста і тут же тримали свої крамниці²²⁶. В них продавали практично все – від харчових продуктів до будівельних матеріалів.

Розвивалася й українська торгівля. У міжвоєнний період тут діяли установи — «Народна торгівля», «Покутський господар», «Гуцульщина», «Де-Ко», «Жіночий базар», «М'ясозбут» і найвпливовіша — «Окружний союз кооператив». Виняткова заслуга в економічному піднесенні Коломийщини належала Товариству «Сільський господар»²²⁷. Популярністю у місті користувалася продукція українських друкарень А. Кисілевського (1920–1939), М. Бойчука (1921–1939), «СО-ВА» (1931–1935), «Джерело» (1937–1939) та інших²²⁸.

Разом із великими та середніми підприємствами в місті діяли приватні ремісничі майстерні, власниками яких були переважно євреї й поляки. Відомим підприємством сільськогосподарських машин була фабрика коломиєцьких поляків Любіна, згодом Болеслава і Кароля Біскупських (останні збори акціонерів 19 грудня 1939 р. так і не було проведено)²²⁹. Як і до світової війни, млинами володіли євреї. Інтереси як перших, так і других стерегли Товариство єврейських купців, «Зв'язок купців польських» та «Зв'язок заводських гірників».

На початку 1930-х рр. економічний стан Коломиї значно погіршився* — далися взнаки повільна політична модернізація в Західній Україні й економічна криза 1929–1933 рр.

Українські містяни та селяни з приміських сіл займалися переважно боднарством, бляхарством, теслярством, ковальством, мулярством, шевством, слюсарством, копанням криниць. Кравецтво, годинникарство і перукарство монополізували євреї. Коломиєцький міжвоєнний період був доволі бідний і на нові міські будови. Мешканці освітлювали будинки гасовими лампами, а кімнати опалювали дровами. Першу «електровню» збудували в середині 1930-х років**, але в оселях коломиєцьких електричне світло з'явилося лише за два — три роки²³⁰. Що ж до населення, то воно суттєво не зросло: 33 391 особа 1937 року проти 30 235 осіб ще 1902-го. 1939 р. в місті мешкало не менше ніж 15 тис. євреїв²³¹. Певним вкрапленням в етнічну структуру Коломиї стала поява тут 1930-х рр. болгар²³².

І все ж у коломиєцькій мозаїці 1919–1939 рр. маємо кілька нових та яскравих подій, які разом з тодішніми видавничою справою і шкільництвом мали безпосередній вплив на українське національне життя краю. Це насамперед започаткування в Коломиї першої новітньої української енциклопедії (1930–1935 рр.), яка мала назву «Українська Загальна Енциклопедія» у 3-х томах і відома саме як коломиєцька енциклопедія²³³,

²²⁷ *Зайшлий Я.* Товариство «Сільський господар» і кооперативні установи в Коломиї // Коломия й Коломиєщина. — С. 367.

²²⁸ *Васильчук М.* Українська видавнича справа в Коломиї... — С. 200–205.

²²⁹ *Біланюк І.* Біскупських Фабрика машин і відливня // ЕК. — Зш. 2, літ. Б. — С. 70–71; *Монолатій І.* Коломиєзнавство. — С. 149.

*У міжвоєнний період промисловість Галичини перебувала в занепаді, і тому ріст Коломиї був дуже повільний. До того ж слід враховувати, що на структурний розвиток міської мережі значно вплинуло створення Станиславівського воєводства. Це стимулювало розвиток Станиславова, який доволі швидко відсунув на другий план Коломию. Те ж саме відбулося з Дрогобичем і Перемишлем — відповідно через створення Львівського воєводства.

**Спеціальне засідання ради міста, присвячене цій події, відбулося 27 грудня 1925 р. Будівництво було розпочато 1935 р., однак його завершити в повному обсязі так і не вдалося через початок Другої світової війни. За проектом коломиєцька електрична мережа мала забезпечити світлом Гвіздець, Заболотів, Косів, Кути, Пістинь, Печеніжин, Шешори і Яблунів.

²³⁰ *Мельник Л.* Будівництво в Коломиї. — С. 103; *Монолатій І.* І заблищала зала електричним світлом // Вісник Коломиї. — 1995. — 27 грудня.

²³¹ *Samorząd miejski [Коломия].* — 1939. — №. 2. — С. 108; *Монолатій І.* Коломиєзнавство. — С. 177.

²³² *Монолатій І.* Болгари на К[оломиї]ні // ЕК. — Зш. 2, літ. Б. — С. 85–86.

²³³ *Микитчук В.* До історії «Української Загальної Енциклопедії» в Коломиї // Коломия й Коломиєщина. — С. 351, 361.

²³⁴ *Нова зоря [Станіславів].* — 1938. — Ч. 53. — С. 6.

²³⁵Верига В. 950-ліття хрещення Русі-України // Коломия й Коломийщина. – С. 420; Боровський В. Український євангельський рух на Покутті // Там само. – С. 427–428.

²³⁶Bundesarchiv Abteilung Potsdam, Deutsche Stiftung (BAP, DS). – Sygn. 949-i: Zur Orientierung über die evangelische Bewegung unter den Ukrainern (н/д).

²³⁷Андрієшин С. Коломия, 1939–1941. Короткий аналіз суспільно-політичних взаємин на Коломийщині. – Коломия, 2003. – С. 11, 15–16.

*На другий тиждень війни варшавський уряд з короткими перервами перебував у Коломії, Косові і Кутах. Уже 13 вересня о 19-й годині за розпорядженням маршала Е. Ридза-Смігли, в Коломию була перенесена квартира Головного уряду, а 14 вересня до міста він прибув особисто в супроводі прем'єр-міністра генерала Ф. Славоя-Складковського, міністра закордонних справ Й. Бека, чиновників уряду та офіцерів. Сучасники згадували, що коломийські вулиці були забиті автомобілями з варшавськими номерами. В Коломії Е. Ридза-Смігли пробув до 17 вересня включно. (Андрієшин С. Коломия, 1939–1941. – С. 33–34).

²³⁸Там само. – С. 48, 49.

²³⁹Там само. – С. 48.

**Сучасники тих подій згадували: «Накупивши кольорових нічних сорочок у комісійних крамницях, їхні жінки з задоволенням проходилися в них вулицями міста, будучи певними, що придбали “хороші плаття”. [...] З'явилися нові назви вулиць, пам'ятники Леніну і Сталіну, державні підприємства, державні школи, державна газета, тобто *все стало нашим* (курсив мій. – І. М.). У місто наїхало багато злих облич, на вулицях і в установах частіше стали лунати російські матюки, а простакуваті російські матрйони, жінки офіцерів, мили яблука в унітазах і дивувалися, як воно гарно мие. Голодні червоноармійці, мов саранча, змітали всі харчі з багатих єврейських крамничок, їли навіть дріжді». (Андрієшин С. Вказ. пр. – С. 60, 61).

проведення Шостого з'їзду українських музейників (1938 р.)²³⁴, а також початки Української євангельської реформованої церкви (1925 р.), величаве святкування 950-ліття хрещення Русі-України (16 жовтня 1938 р.)²³⁵ та пожвавлення екуменічного діалогу між українцями-євангелістами та німцями-протестантами (1925–1939), їхні спільні богослужіння²³⁶. Найвагомішою подією в національно-культурному поступі коломийських українців стало заснування музею «Гуцульщина» 1926 р., а 1935-го – відкриття першої музейної експозиції, в якій було репрезентовано здобутки народного мистецтва нашого краю, пам'ятки його славної тисячолітньої минувшини.

Загалом останній в історії міста період польської займанщини відзначився репресіями і здирницькими поборами з українських містян на користь польської держави, нетерпимістю до всього непольського, руйнуванням сторічних традицій добросусідства й толерантності.

Друга світова війна. Радянізація Коломії

Початок Другої світової війни у вересні 1939 р. ознаменував незворотні та суттєві зміни в політичному й економічному житті Коломії²³⁷.

Чекаючи приходу німців, чимало коломийців по радію з Києва почули, що Радянський Союз уклав договір з Німеччиною та що Червона армія йде їх «визволяти» від польсько-панського гніту. Для місцевого люду це стало справжньою несподіванкою. Впродовж кількох днів у Коломії не було жодної офіційної влади: польські війська відступили, польська адміністрація та поліція втекли*.

Ще вранці 17 вересня в Коломії стало відомо, що загони Червоної армії наближаються до міста. Ініціативний комітет з членів КПЗУ взяв на себе функції тимчасового управління містом. Нашвидкуруч написали привітання на великих червоних полотнищах українською, польською та єврейською мовами. Ввечері на ратуші вивісили червоний прапор²³⁸.

До міста радянські війська ввійшли 18 вересня – першими вїхали бійці 81-го кавалерійського ескадрону. Вони зайняли залізничний вокзал, міст через Прут, пошту, телеграф, банківські установи. Нарешті, у вівторок 19 вересня в Коломию вїхали радянські танки – великі, тяжкі та грізні²³⁹. За ними відразу приїхали цивільні, політруки і партійці, які стали новодити новий лад**. Вони зробили на коломийців таке саме гнітюче враження, як їхня армія. Сірі, погані, непривітні, без жодної оглади, примітивні, зате самовпевнені та бундючні. Поступово місто заповнювали прибулі зі сходу України службовці, вчителі й лікарі.

Уже в жовтні було створено перше представництво радянської влади — тимчасову міську управу, яка проіснувала до середини грудня 1939 р. Її очолив офіцер танкової групи Андрій Бойко, пізніше — перший секретар Коломийського МК КП(б)У.

За вказівкою нового керівництва «визволителі» ліквідували всі українські партії, товариства й організації. Промислові й торговельні підприємства було націоналізовано. Бібліотеки очистили від «націоналістичної» літератури і замінили комуністичною.

Для формального утвердження нового режиму в місті 22 жовтня 1939 р. провели вибори до Народних Зборів Західної України. Коломийці не бажали брати в них участь, тому радянські органи силоміць зганяли людей на виборчі дільниці. Від Коломийського повіту обрали 36 делегатів, зокрема коломийців — Ш. Шехтер, В. Білана, І. Михалевського, О. Кузьму, М. Черкаса, В. Проців, Ф. Сенюка, І. Чумака²⁴⁰. У грудні реорганізували Тимчасове управління і сформували Коломийський повітовий виконавчий комітет.

Наприкінці січня 1940 р. на підставі указу Президії Верховної Ради УРСР про ліквідацію повітів і волостей та утворення районів на території колишнього повіту, окрім Коломийського, було утворено ще 14 районів²⁴¹. У лютому Станіславський облвиконком видав постанову про створення Коломийської міської ради депутатів трудящих. Міськраду очолив В. Білоус.

Для участі коломийців у виборах до Верховної Ради СРСР (Ради національностей) і Верховної Ради УРСР у Коломиї створили відповідно 590-й і 366-й виборчі округи. 24 березня за «Сталінський блок комуністів і безпартійних» у Коломиї «проголосувало» майже 98% виборців²⁴².

Проте, як свідчать факти, ані численні «мітинги» і «демонстрації» коломийських трудівників, ні перші міські партійні та комсомольські конференції, ні нове радянське керівництво не змогли подолати глибокої економічної кризи тих часів²⁴³. Економіка міста й далі перебувала у важкому становищі²⁴⁴. В пошуках кращої долі від лютого 1940 р. чимало коломийців «добровільно» виїздило на роботу на підприємства міст Радянської України та на шахти Донецького басейну²⁴⁵.

З перших днів радянської окупації розпочалися репресії, переслідування коломийців, насадження нового «порядку» каральних служб більшовиків*. Обмеженість архівних документів органів держбезпеки, а загалом теперішня їхня відсутність вже не дадуть змоги повною мірою реконструювати той страшний час арештів, депортацій і розстрілів коломийців.

²⁴⁰ Там само. — С. 79, 80–82; Див.: З резолюції мітингу інтелігенції м. Львова з нагоди вступу Червоної армії у Західну Україну. 1 жовтня 1939 р. // Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. — К., 1995. — Т. 1 (1939–1953). — С. 57–58.

²⁴¹ Андріішин С. Вказ. пр. — С. 108, 109.

²⁴² Там само. — С. 110.

²⁴³ Прикарпаття під прапором Рад. / Ред. кол.: О. Ю. Карпенко, В. І. Кононенко, З. В. Куравський, П. С. Федорчак, О. І. Шокалюк. — Ужгород, 1989. — С. 83, 84, 92.

²⁴⁴ Андріішин С. Вказ. пр. — С. 85, 88.

²⁴⁵ Там само. — С. 93.

*Загалом у 1939–1941 рр. на землях Західної України було заарештовано приблизно 60 тис. осіб. Понад 50 тис. з них розстріляли або ж по-звірячому замучили в тюрмах. (Літопис нескорої України. Документи, матеріали, спогади. / Відпов. ред. Я. Лялька. — Кн. І. — Львів, 1993. — С. 13).

²⁴⁶Інформація «Подайте вістку». 8 липня – 24 серпня 1941 р. // Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. – С. 127, 140.

²⁴⁷Список репресованих і депортованих із Західної України у 1941 р. у Красноярський край. 13 грудня 1943 р. // Там само. – С. 202.

*Ще на початку 1942 р. рідні розшукували чимало коломийців. (Розшукуємо (д-ра В. Трутяка, Ю. Аннюка, Н. Стефурака, Д. Цицака, М. Томел, П. Сахра, О. Гостяк) // Воля Покуття [Коломия]. – 1941. – 7 січня; Розшукуємо (М. Шарабурек, В. Рудик, Н. Ковбаснюк, І. Грицюк, Н. Ткачук, П. Борук, В. Калиняк) // Там само. – 29 січня).

²⁴⁸Андрійшин С. Вказ. пр. – С. 223–224; Большевицькі методи допиту (про мешканця Коломиї Іллю Візерканюка) // Воля Покуття. – 1941. – 17 серпня; В'язниця НКВД в Коломиї // Там само. – 17, 24 серпня.

²⁴⁹Підраховано за: Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. У п'яти томах. – Том 1. – Коломийський і Косівський райони. / Упор. Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 107–350.

²⁵⁰Андрійшин С. Вказ. пр. – С. 116.

²⁵¹Там само. – С. 99, 101–102, 105, 108–109, 115; Ковтун В., Курчій Д. Літопис Коломийського педагогічного коледжу. – Снятин, 2000. – С. 7, 8.

²⁵²Савчук М., Суш П. Друга світова війна (1939–45) // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 161; Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород, 1989. – С. 104.

Документально відомо, що в липні – серпні 1941 р. рідні шукали в'язня Коломийської тюрми Яна Стажецького й учня коломийської СШ №2 Нуся Білінського²⁴⁶. 1941 р. коломийці поповнили ряди депортованих до Сибіру. Так, Карла, Анну і Антонія Жураковських репресували й вивезли на дільницю Тюбиль Даурського району Красноярського краю²⁴⁷. Внаслідок початку бойових дій безпосередньо між Німеччиною та СРСР і втечі радянської адміністрації у червні 1941 р. з тюрем Коломиї* та Печеніжина евакуювали 453-х арештантів, а також готували 15 вагонів (!) лишень для в'язнів коломийської тюрми²⁴⁸. Загалом же органи радянської держбезпеки в 1926–1969 рр. репресували 258 коломийців (мешканців і уродженців міста, яких пізніше реабілітували)²⁴⁹.

Для тотального контролю за місцевим населенням і неможливістю його переїзду на нові місця від 25 травня 1940 р. в приміщенні управління Коломийського РКМ НКВС офіційно почалася прописка населення²⁵⁰.

Водночас перше радянське правління в Коломиї мало і певні позитивні наслідки. Стосувалося це насамперед розвитку освіти, культури та медицини. Всі коломийські освітні заклади перейшли на рідну мову навчання (у них було запроваджено обов'язкове вивчення української та російської мов і літератур). У січні 1940 р. рішенням Раднаркому по народній освіті УРСР створено Коломийську педагогічну школу «по підготовці учителів I–IV класів початкової і середньої шкіл» (тепер Коломийський педагогічний коледж Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). До міста прибували делегації українських діячів культури і кіно: у жовтні 1939 р. – київська група творчих працівників разом з О. Довженком, наприкінці січня 1940 р. – харківські письменники Т. Масенко, А. Шмигельський, О. Кундзіч і М. Хачеватський. Від січня 1940 р. діяв Коломийський державний обласний український театр. Серйозною допомогою населенню стало запровадження безкоштовного медичного обслуговування. Станція швидкої медичної допомоги при центральній міській лікарні почала цілодобово працювати від 1 травня 1941р.²⁵¹

Радянська влада в Коломиї довго не протрималася. Напад Третього Рейху на СРСР змусив більшовиків наприкінці червня 1941 р. залишити місто. Останніми відходили бійці Коломийської окремої прикордонної комендатури з підрозділами 58-ї гірсько-стрілецької дивізії – лишень 1 липня за наказом командування вони покинули позиції²⁵².

Угорська окупація. Під німецькою займанщиною

З відступом Червоної армії в Коломиї наприкінці червня запанувало короткочасне безладдя. Цим скористалася місцева ОУН, яка намагалася захопити покинуті напризволяще зброю і техніку та швидко організувати місцеве самоврядування, створити мережу тимчасових управ і поліцію. За дорученням ОУН на ратуші та інших міських будівлях було вивішено синьо-жовті прапори. Для управління містом і краєм утворено Українську повітову управу²⁵³.

Рік потому станіславська газета «Українське слово» повідомляла про ці події так: «Війна захопила нас, коломиян, досить несподівано. Мешканці один в одного допитувались новин, на обличчях в усіх помітне поденервування. [...] Через цілий день 1 липня проїжджали містом моторизовані частини большевиків. Ніччю вивезло НКВД з коломийської тюрми усіх в'язнів. Насвітанку 2 липня відступаючі червоні “герої”, знані як безприкладні філантропи, здається, для підтвердження саме цих рис, висадили в повітря залізничний двірць (тут – залізничний вокзал) і верстати (тут – приміщення ремісничих майстерень нинішнього заводу ВАТ «Коломиясільмаш». – І. М.). Ранком місто було вже вільне.... В полудне прийшли до Коломиї відділи селян із Воскресінець, Вербіжа, Спаса та Березова. Усі були з жовто-блакитними опасками на рукавах, у деяких зброя. [...] На коломийському ратуші майорів жовто-блакитний прапор. Сформовані відділи українського національного революційного війська обняли вже військову владу. [...] Ніч проминула дуже неспокійно. По лісах крились ще сильні банди “червоної армії”. Третій день липня був уже спокійний. Українська міліція видала наказ, що в ньому зажадала від населення міста послуху та підпорядкування владі. Після полудня всі мешканці Коломиї спішили з квітами в напрямку ринку. Це вступили перші визвольні стежі союзної мадярської армії»²⁵⁴.

Місто зайняли війська 8-го угорського корпусу і встановили тут свою владу*. За час панування угорців (союзників Третього Рейху) в Коломиї (до 10 серпня) у місті було відновлено українське суспільне життя – відбулися маніфестація місцевих українців, конференція делегатів Українського окружного комітету, перше засідання начальників районів і громад Коломиї, господарської ради Коломийської округи, збори філії Товариства «Сільський господар»; утворено українську народну поліцію; організовано ремісничі, купецькі й жіночі товариства; розпочато підготовку до нового шкільного року в гімназії та фахових школах²⁵⁵.

²⁵³Савчук М., Суш П. Вказ. ст. – С. 161; Кічак І. Коломийське революційне підпілля під час і після Другої світової війни // Воля нації [Коломия]. – 1996. – 24 лютого; Монолатій І. Коломийська округа 1941–1942 рр. на сторінках газети «Воля Покуття». / Бібліограф. покажч. – Коломия, 1996. – С. 3, 4.

²⁵⁴Українське слово [Станіслав]. – 1942. – 25 березня.

*Напередодні вступу угорських військ до Коломиї відбулася збройна сутичка, яка зупинила угорців. Лише після перемовин з українцями вони ввійшли до міста з синьо-жовтим прапором (!), який розвівався над мотоциклом. (Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї ... – С. 121).

²⁵⁵Див.: Воля Покуття. – 1941. – 7, 14 червня; 27, 31 липня; 17, 31 серпня.

²⁵⁶Кічак І. Вільна Коломия 55 років тому // Вісник Коломиї. – 1996. – 10 вересня; Кіцелюк В. ... І замаяв над магістратом синьо-жовтий стяг // Там само. – 1996. – 20 серпня.

²⁵⁷Радзикевич В. Нарис історії української літератури. – Львів, 1941. – С. 218.

²⁵⁸Новий поділ Коломийської округи // Воля Покуття. – 1941. – 28 вересня. Архівні документи свідчать, що до Коломийської округи належали міста та містечка Гвіздець, Городенка, Заболотів, Коломия, Косів, Снятин, Печеніжин, Яблунів, а також 30 земельних сільських громад колишніх Косівського, Кутського, Жаб'євського, Заболотівського, Снятинського, Яблунівського, Печеніжинського, Ланчинського, Коршівського, Гвіздецького і Городенківського районів, утворених за першої радянської окупації. (ДАІФО. – Ф. Р-37, оп. 1, спр. 13, арк. 42, 43).

*Гестапо (від нім. – *Geheime Staatspolizei*) – таємна державна поліція Третього Рейху в 1934–1945 рр.

²⁵⁹Хонігсман Я. Документи Катастрофы в государственных архивах Ивано-Франковской и Львовской областях и в немецких архивах г. Людвигсбурга и г. Кобленца // Голокост і сучасність. Науково-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту. – К., 2003. – №1 (7). – С. 15–17.

**Гестапівська тюрма – місце попереднього ув'язнення та утримання громадян з політичних мотивів із застосуванням до ув'язнених насильницьких дій виняткової жорстокості, включаючи катування і вбивства.

²⁶⁰ДАІФО. – Ф. 98-с, оп. 1, спр. 18, арк. 1–31.

***Внаслідок початку Другої світової війни у вересні 1939 р. Коломию зайняла Червона армія. З цього дня до кінця 1939 р. до Коломиї з окупованої Польщі прибуло приблизно 5 тис. утікачів. Від жовтня 1939 р. до червня 1941 р. з Коломийського району депортували у віддалені райони СРСР приблизно 4 тис. осіб, з них 2400 – євреїв. На першу половину 1941 р. в місті залишалися разом з утікачами приблизно 17 000 євреїв. У липні в Коломиї хазайнували угорські окупаційні війська, однак вони не допускали погромів з боку місцевих юдофобів. Лишень у серпні 1941 р. смертні вироки угорського військового суду було винесено А. Аксельраду, А. Розенманові, Ш. Штайгеру, С. Абош, Ф. Ліндаверу, Я. Германові, Д. Шерлю, Я. Лейнерові, О. Райшу. (Воля Покуття. – 1941. – 3, 17 серпня).

Особливо величаво було відзначено 31 серпня Свято зброї – «останній святковий день вільної Коломиї»²⁵⁶ Шостого липня з'явилося друком перше число органу Українського революційного проводу й ОУН – часопис «Воля Покуття» (виходив у Коломиї в 1941–1942, а 1943–1944 – у Львові).

Коломийці, як і тисячі галичан, які вже відчували радянське «визволення» і «возз'єднання», щиро повірили в нове життя. Сучасник писав, що «у хвилину, коли завдяки тріумфам німецької збройної сили на широких просторах українських земель гасне криваве світло північної зірки, коли у хвилях Дніпра грають блиски золото-блакитних прапорів... розпочинається нова доба з чудовими перспективами...»²⁵⁷. Однак дуже швидко коломийці на власні очі побачили трагедію міста та його мешканців.

За німецької окупації відновили гміни, повіти, округи. Утворено Коломийську округу, межі якої були значно більші за колишній однойменний район²⁵⁸. Від 1 серпня 1941 р. Коломию оголосили окружним центром дистрикту Галичина. Старостою Коломийської округи призначили Клауса Фолькмана.

З перших днів німецької окупації місто опинилося під важким пресом *гестапо**, яке переслідувало український національно-визвольний рух і особливо єврейське населення. З вересня 1941 р. всю владу в Коломиї та в Коломийській окрузі здійснювало гестапо на чолі з Гансом Крігером (1909–1988), колишнім начальником канцтабору в Оранієнбурзі (1934–1939), а до того – офіцером *гестапо*** у Кракові²⁵⁹. В цей час у Коломиї існувала й спеціальна тюрма, яка підпорядковувалася гестапо та службі безпеки (СД). У 1944–1945 рр. «Станіславська обласна комісія сприяння Надзвичайній державній комісії підрахунків пошкоджень та злодіянь, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками» встановила, що коломийське гестапо розстріляло 17 465 коломийців, 1464 вивезло на каторжні роботи до Німеччини, а згодом додатково – 1218 осіб (усі – без означення національності)²⁶⁰.

Однак найбільшим лихом коломийське гестапо було для місцевої єврейської спільноти***. Тотальне пограбування і погроми євреїв розпочалися з перших днів німецької окупації. Наприкінці липня 1941 р. в Коломиї запанувала німецька комендатура на чолі з штандартенфюрером СС Краузе. На початку серпня німецькі зондеркоманди почали облави й арешти євреїв та колишніх активістів радянських установ. Заарештованих направляли на примусові роботи. Так,

18–24 жовтня 1941 р. на будівельні роботи до Коломиї привели 173-х місцевих євреїв, зокрема на вуличні (шляхові) роботи – 60, на сільськогосподарські – 50, у міському парку – 17, на впорядкування (прибирання) територій – 41, на будівництво каналів – п'ять осіб²⁶¹. Інших вели за місто в бік Шепарівського лісу, де й розстрілювали. Вже 24 серпня окружний староста К. Фолькман викликав до себе членів правління єврейської громади Мордехая Горвіца і Якова Шульмана. Їх зобов'язали очолити юденрат, який складався із шести осіб. На 1 вересня їх примусили скласти списки євреїв – мешканців Коломиї, внести в німецький банк міста контрибуцію в сумі 2 млн карбованців. Наприкінці серпня 1941 р. було заарештовано понад 300 євреїв. Серед заарештованих – юристи, інженери, лікарі і вчителі: Л. Аллергард, Й. і М. Ашкенази, Г. Енгельгард, лікарі М. Грабар, Г. Левін, М. Гулес, З. Раухбергер, А. Вебер, Ю. Блайхер, А. Фляйшман, Д. Гаммер, З. Тайхер та ін. Під охороною німецьких та місцевих поліцаїв їх відвели за місто в бік Шепарівського лісу. Там їх змусили викопати траншею, викласти все, що було в кишенях, і роздягнутися. Вбивці з німецької поліції безпеки (СД) відводили їх групами до траншей і розстрілювали²⁶².

Для примусового утримання євреїв та їх дальшого знищення 26 березня 1942 р. створили *гетто* *. Воно складалося з трьох частин, кожна з яких обгородили парканом, а вікна, що виходили на «арійський» бік, забили дошками. Відомо, що в коломийському гетто перебувало 16 тис. євреїв. У першій частині гетто розмістили євреїв-переселенців з інших місцевостей, там само перебував і юденрат Коломиї, членів якого незабаром розстріляли. У третій частині гетто розмістили непрацездатних, жінок і дітей²⁶³.

Вже 3 квітня 1942-го в гетто провели першу масштабну акцію: приблизно 2 тис. євреїв відправили в концтабір Белжець, приблизно 250 убили, а 86 згоріло живцем у підпалених будинках. Заарештовані євреї для відправлення в Белжець намагалися втекти, однак більшість з них розстріляла охоронна поліція та жандармерія, які супроводжували товарні вагони із станції Коломия до концтабору. Після цієї акції до Коломиї переселили 4849 євреїв з колишніх Верховинського, Гвіздецького, Коломийського, Коршівського, Косівського, Кутського, Обертинського, Яблунівського та інших районів. У квітні – травні 1942 р. депортували в табори смерті євреїв з другого коломийського гетто та довколишніх міст – Косова, Снятина, Обертини та ін. Серед депортованих було багато робітників промислових підприємств і

²⁶¹ДАІФО. – Ф. 60, оп. 1–д, спр. 2, арк. 3–9.

²⁶²Хонигсман Я. Документи Катастрофы в государственных архивах Ивано-Франковской и Львовской областей и в немецких архивах г. Людвигсбурга и г. Кобленца ... – С. 15, 16.

*Гетто – частина території населеного пункту, виділена для примусового утримання осіб єврейської національності, щоб їх ізолювати і далі знищити. Створювали з початком німецької окупації. Існували форми відкритого й закритого гетто. Майже всі гетто перед їхньою ліквідацією було перетворено на закриті, із суворою ізоляцією. Управляли гетто через єврейські ради (юденрати). Впродовж війни тривало знищення єврейського населення або депортація до таборів знищення. Окремі гетто було перетворено на табори примусової праці. З ліквідацією гетто в'язні підлягали знищенню або їх направляли до концентраційних таборів. У дистрикті Галичина існували 34 гетто.

²⁶³Зарядження про обмеження перебування жидів в Дистрикті Галичина від 1 вересня 1941 р. // Воля Покуття. – 1941. – 28 вересня; Круглов А.И. Катастрофа украинского еврейства 1941–1944 гг. Энциклопедический справочник. – Харьков, 2001. – С. 160.

сільськогосподарських установ. Тепер ці заклади залишилися без робочої сили і кваліфікованих працівників та робітників, збирачів сировини й утилю для німецьких фірм. Воєнна влада та чиновники з відділів праці зчинили галас, вимагаючи повернення їм спеціалістів. Унаслідок цього у травні і червні 1942 р. окупаційна влада повернула до Коломиї та інших міст декілька сотень кваліфікованих працівників. Їх закріпили за підприємствами Вермахту й окремих німецьких фірм. Тому в червні 1942 р. в Коломиї ще перебувало 15 832 євреї. Наприкінці червня 1942 р. в Белжець відправили ще приблизно 2 тис. євреїв²⁶⁴.

²⁶⁴Круглов А.И. Указ. спр. – С. 160;
Хонигсман Я. Указ. ст. – С. 16.

Від середини 1942 року ізоляція і дальше знищення коломиїських євреїв набули жахливих розмірів. 14 серпня новопризначений староста Коломиї Горгон розпорядився провести новий перепис усіх робітників-євреїв міста. За два тижні, 29 серпня, генерал Каман, незважаючи на брак робочої сили, знову розпорядився звільнити район від євреїв. Нова антиєврейська акція відбулася 7 вересня: на збірний пункт біржі праці (Арбайтсамт) зігнали ніби для реєстрації приблизно 5900 євреїв, з яких поліція безпеки (СД), формування СС звільнили 1000, а 4769 вислали в Белжець; при цьому вбили приблизно 300 осіб, які намагалися втекти²⁶⁵.

²⁶⁵Круглов А.И. Указ. спр. – С. 160.

*На 15 вересня 1942 р. в Коломиїській окрузі зафіксовано 386 126 осіб, з них – 289 імперських німців, 1262 фольксдойчі, 347 143 українці, 35 677 поляків, 1500 євреїв, 255 інших національностей. (Державний архів Львівської області. – Ф. Р–35, оп. 9, спр. 47, арк. 5).

²⁶⁶Российский государственный военный архив. – Ф. 1323, оп. 2, д. 292–б, л. 55; Там же. – Л. 40–42, 53–54.

Наприкінці вересня 1942 р. до Коломиї переселили решту євреїв з навколишніх населених пунктів (з Городенки, Косова та ін.). В цей же час розпочалися облави в гетто, під час яких убили понад 600 осіб. У гетто виникали пожежі, люди ховалися, а тому більшість з них згоріла. Внаслідок акцій 7–10 вересня, коли з Коломиї депортували приблизно 13 000 євреїв, у коломиїському гетто залишилося не більше як 1500 євреїв*. Переважна більшість підприємств міста залишилася без робочої сили²⁶⁶.

²⁶⁷Там же. – Л. 40–42, 54.

**На 1 березня 1943 р. в Коломиї, за даними німецького статистичного бюро, налічувалося 19 362 осіб, з них – 1209 імперських німців, 725 фольксдойчів, 8852 українці, дев'ять росіян, сім євреїв, білорус, а також 103 особи інших національностей (ДАІФО. – Ф. Р–37, оп. 1, спр. 13, арк. 38).

²⁶⁸Хонигсман Я. Указ. ст. – С. 16.

Десятого жовтня 1942 на збірний пункт зігнали понад 4 тис. євреїв і після відбору приблизно 250 спеціалістів їх також вивезли в Белжець; понад 100 євреїв убили. Незважаючи на це, було проведено нову акцію: 6 листопада в гетто схопили і розстріляли 1000 осіб (тих, які мали посвідчення особи категорії «W» і працювали на Вермахт). Після нових розстрілів у середині грудня 1942 р. тут залишалося 1500 євреїв²⁶⁷. Однак настав кінець і гетто. Наприкінці січня 1943 р. його звели до однієї вулиці, а вночі з 31 січня на 1 лютого ліквідували. Живими залишилося вісім лікарів, два аптекарі і 20 кваліфікованих ремісників. На початку березня 1943 р.** всіх, крім лікарів, розстріляли на кладовищі. Сім лікарів покінчили життя самогубством, один зумів утекти²⁶⁸. Єврейський робітничий табір

(юлаг) ліквідували в червні 1943 р., а Коломийську округу оголосили «вільною від євреїв». Загалом у 1941–1943 рр., за підрахунками А. Круглова, у Коломії вбито понад 8 тис. євреїв²⁶⁹. Так трагічно закінчилася історія довоєнної єврейської спільноти Коломії.

Репресіям з боку нової влади піддавали й діячів українського національно-визвольного руху. Гестапівцям допомагали члени польських організацій «Озон», а пізніше «Чорна мітла», які доносили на членів ОУН²⁷⁰. Переслідували й учасників так званої Коломийської старшинської школи²⁷¹, яку в липні 1941 р. організувала місцева ОУН.

П'ятого лютого 1942 р. гестапо заарештувало багатьох національно свідомих українців, звинувативши їх у належності до ОУН (майже 40 осіб). Українських патріотів помістили у в'язницю на вул. Романовського (нині вул. М. Павлика). В камері від туберкульозу помер Л. Паливода, а члена окружного проводу ОУН М. Оленюка (Лиса) й начальника української поліції в Коломії М. Микитюка 17 березня розстріляли в Шепарівському лісі. Декотрих арештантів звільнили.

Решту (15 хлопців і п'ять дівчат) двома вантажівками 14 жовтня 1942 р. відвезли до Чортківської тюрми на Тернопільщині, а 27 листопада розстріляли на полі між м. Чортковом і с. Ягільницею, десь за 300–400 м від дороги. Розстріляні були переважно з Тернополя і Дрогобича, а 15 осіб з Коломії та Коломийської в'язниці. Серед убитих з Коломийщини були: Василь Мельничук, Роман Сельський, Олекса Коссак, Степан Сатурський, Михайло Парасюк, Степан Тулівський, Володимир Магера, Богдан Ліцовський, Володимир Тихович, Володимир Левицький, о. Павло Витвицький, Юрій Сливка, Дмитро Григорович, Микола Сорук, Володимир Сидорук. Ця трагічна подія, коли німецькі окупанти розстріляли 52-х українських патріотів, увійшла в історію як Ягільницька трагедія. До Чортківської тюрми нацисти вивезли і коломиїок Марію Горбачевську, Ольгу Оробець, Ірину Яремчук, Дарію Харжевську і Лідію Гоянюк. У тюрмі коломиїські підпільниці захворіли на тиф. Ірина Яремчук утекла з-під варти і згодом перебралася на Захід. Ольга Оробець загинула в дорозі додому, повертаючись з концтабору Майданек²⁷².

Неоднозначно сприйняли коломиїці створення 1943 р. дивізії СС «Галичина», яка мала стати на бік окупантів. Така позиція Українського центрального комітету у Кракові здивувала багатьох українських діячів. Однак до Коломийської окружної військової управи зголосилося 10 200 осіб, з яких відібрали

²⁶⁹Круглов А.И. Указ. спр. – С. 161; Монолатій І. Катастрофа коломиїського єврейства (за матеріалами радянських періодичних видань часів «вдлинги», 1960-ті рр.) // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Рефлексії на межі століть. Зб. наук. пр. – К., 2000. – С. 89–94; Див. також: Арсен Б. С. Як знищено єврейську громаду в Коломії // Б. С. Арсен. Моя гірка правда. Я і Холокост на Прикарпатті. – (Б. м. і р. в.). – С. 130–163.

²⁷⁰Касіянін М. Забуті жертви гестапо в Коломії // Коломия й Коломийщина. – С. 875; Польський «Озон» і советське НКВД (проурядова польська організація «Озон») // Воля Покуття. – 1941. – 27 липня.

²⁷¹Харкевич М. З діяльності ОУН в Коломийщині // Коломия й Коломийщина. – С. 839–856.

²⁷²Томащук М. Ягільницька трагедія // ЕК. – Зш. 14, літ. Щ, Ю, Я. – С. 39–41.

²⁷³Савчук М., Суш П. Вказ. ст. – С. 162.

²⁷⁴Концерт колядок і щедрівок в Коломиї // Воля Покуття. – 1942 – 7 січня; Конкурс хорів Коломийського повіту // Там само. – 14 червня; Урочиста академія в Коломиї (20-ліття Великої Жертви під Базаром) // Там само. – 1941. – 30 листопада.

²⁷⁵Розпорядження відділу науки і освіти генерал-губернаторства про закриття музеїв. 23 червня 1943 р. // Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. – С. 151.

²⁷⁶Кланчук М. Молодість віддав боротьбі за волю // Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – С. 44.

²⁷⁷Б[огдан] Р[оманенчук]. Деякі події й люди ОУН–УПА // Коломия й Коломийщина. – С. 861, 862.

*Документально відомо про 677 осіб з Коломиї, яких було мобілізовано до лав Радянської армії, вони пропали безвісти, померли від ран чи хвороб у 1941–1945 рр. як коломиїці або такі, що тут проживали (Підраховано за: Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область: У 3 т. – Т. 1: м. Івано-Франківськ, Богородчанський район, Верховинський район, Галицький район, Городенківський район, Долинський район, Калуський район, Коломийський район. – Львів, 1998. – С. 571–607).

²⁷⁸Савчук М., Суш П. Вказ. ст. – С. 162.

²⁷⁹Там само. – С. 162.

**Документально спростовано офіційний міф радянської історії про опір, який зустріли радянські війська під час боїв за Коломию у березні 1944 р. Радянське командування та Радінформбюро свідомо перебільшувало ці події. З'єднанням і частинам, які нібито прославилися в боях за Коломию, яких фактично не було, пропонувалося присвоїти назву «Коломийський». До того ж повідомлялося, що радянська столиця 29 березня салютувала військам Першого Українського фронту саме за оволодіння містом. (Савчук М., Суш П. Вказ. ст. – С. 162). Визволення ж Коломийщини від німецьких загарбників завершилося лише 26 липня, коли було звільнено села Виноград і Ворону та присілки Баби і Сухий Став.

²⁸⁰Прикарпаття під прапором Рад. – С. 115.

²⁸¹Суш П. Коломийський район // Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область. – С. 569.

лишень 3800²⁷³. Саме коломиїці і становили відому 11-ту сотню дивізії.

Культурне життя міста, внаслідок відомих історичних і політичних обставин, розвивалося повільно. Відбувалися концерти колядок і щедрівок, конкурси народних хорів, було влаштовано академію до річниці трагедії під Базаром тощо²⁷⁴. Незважаючи на офіційне закриття музеїв Галичини загалом і Коломийського музею «Гуцульщина» зокрема²⁷⁵, культурно-мистецьке життя міста, навіть за таких несприятливих часів, не завмирало. Співробітники музею – діячі ОУН та Української національної самооборони (УНС) організовували виставки української книжки, свято української ноші²⁷⁶. Плідною у цей час була діяльність Коломийського окружного театру під орудою І. Когутяка.

Посиленням німецького терору та бойовими діями проти українського повстанського руху позначився кінець 1943 р. Від 10 жовтня по всій Галичині окупанти ввели надзвичайний стан, почали діяти так звані «наглі суди поліції безпеки». В Коломиї почастишали облави, які закінчувалися численними розстрілами, засланнями в концтабори, вивезенням на примусові роботи до Німеччини²⁷⁷. Цей масовий терор вважався відплатою за збройні виступи УПА, участь в підпіллі, переховування євреїв.

Коломию захоплюють радянські війська

Під натиском радянських військ*, а також численних акцій відділів УПА в березні 1944 р. почався відступ німецько-угорських військ з Коломийщини²⁷⁸. Приблизно в період між 24 та 27 березня 1944 р. в Коломиї практично вже не було жодного війська, а 27 березня з коломийського вокзалу евакуювали останні німецькі ешелони²⁷⁹. Вранці 28 березня перша гвардійська танкова бригада полковника В. Горелова, не зустрівши опору противника (якого тут уже не було), заволоділа Коломиєю**. Слідом за танками ввійшла піхота – воїни 351-ї стрілецької дивізії. Панівна за доби СРСР історіографія стверджувала, що в боях за місто радянські війська захопили 13 танків «Тигр», 15 залізничних ешелонів з воєнними вантажами, 45 паровозів, 10 різних складів, 450 автомобілів²⁸⁰. Нова стара (друга за чергою) радянська влада застала середмістя в напівзруйнованому вигляді, знищені промислові підприємства, громадські установи та школи, спалені дощенту будинки коломийського гетто. За даними радянської адміністрації, у місті спалили 1406 будинків, знищили залізничний вузол, 28 промислових підприємств, 15 навчальних, сім медичних і 13 культосвітніх закладів, що виносило 72,5 млн крб (за цінами 1946 р.)²⁸¹.

Відновлення радянської влади. Перші повоєнні роки

Разом із Радянською армією до Коломиї прибули і радянські урядовці. На перших же засіданнях відновленої міської ради розглядали питання про створення органів радянської влади в місті та відбудову народного господарства і промисловості²⁸². Одночасно до міста почало прибувати російськомовне населення. Дуже багато було військовослужбовців Радянської армії та НКВС, партійних і педагогічних працівників з Росії та східних регіонів України. За ними потягнулися сім'ї. Для навчання їхніх дітей у місті відкрили російські школи (спочатку в 1944/45 н.р. працювала НСШ №12, а в листопаді 1945 р. її поділили на дві окремі – СШ №9 та ВШ №8)²⁸³.

Коломийці насторожено зустріли нову владу: не поспішали влаштовуватися на роботу в радянські установи й органи влади, вичікували. Чимало громадських діячів, членів громадсько-політичних організацій та партій, уникаючи переслідувань, щоб не стати жертвами НКВС, разом із родинами навесні – влітку 1944 р. виїхали за кордон. У Західній Європі і за океаном вони намагалися зберегти свою національну ідентичність. Для цього засновували школи, споруджували церкви, організували різні товариства, зокрема «Комітет коломиян», заходами якого було видано збірники «Над Прутом у лузі. Коломия в спогадах» (1962) та «Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле» (1988)²⁸⁴.

Старше покоління коломийців ще добре пам'ятає голод 1946–1947 рр. – справжню народну трагедію повоєнних років. Пік голоду припав на зиму 1946–1947 рр. та весну і літо 1947 р.²⁸⁵ Незважаючи на те, що найбільше жертв голоду було в центральних та східних областях України, очевидці згадують, що до Коломиї подавалися сотні людей з тих земель, а також сусідньої Буковини міняти одяг на хліб. Везли сюди також і налавники, килими, шапки²⁸⁶. Непоодинокими були випадки захворювань дистрофією²⁸⁷, адже щоб прогодуватися, люди їли цвіт акації, лободу, бур'ян, кропиву, молоде жито. Селяни-буковинці часто працювали на міських городах, допомагали сіяти, доглядали худобу²⁸⁸. В серпні 1948 р. бюлетень інформації Української Головної Визвольної Ради повідомляв про 70 осіб, які стали жертвами голоду в районі Коломиї²⁸⁹ Станіславської області.

Окрім утікачів від голодної смерті з Наддніпрянщини, населення повоєнної Коломиї поповнювали й депортовані українці з теренів

²⁸²Прикарпаття під прапором Рад. – С. 121, 122.

²⁸³Бойцан В. Школи російські: Восьма школа // ЕК. – Зш. 13, літ. Ш. – С. 69.

²⁸⁴Монолатій І. «Над Прутом у лузі» // Коломийський вісник [Коломия]. – 1997. – 12 червня; його ж. Збірник, з якого ми довідалися правду («Коломия й Коломийщина») // Там само. – 1998. – 4 червня.

²⁸⁵Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали. / Гол. упор. О. М. Веселова. – К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 13.

²⁸⁶Стаття «Люди марили хлібом» (Невідомі сторінки голоду в нашому краї. Наш історичний екскурс). 22 січня 1991 р. // Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – С. 361; Свідчення Вержак Ксенії Мефодіївни. Травень 1994 р. // Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали. – С. 324.

²⁸⁷Телеграма УМВС по Станіславській області Міністерству внутрішніх справ УРСР про захворюваність дистрофією станом на 25 травня. 27 травня 1947 р. // Там само. – С. 238.

²⁸⁸Свідчення Вержак Ксенії Мефодіївни ... – С. 234; Свідчення Залевської Марії Мойсеївни. Травень 1994 р. // Там само. – С. 325.

²⁸⁹Інформація Української Головної Визвольної Ради про більшовицький терор на українських землях. Серпень 1948 р. // Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – С. 298.

²⁹⁰Акція «Вісла». Документи / Впорядкув. і ред. Є. Місила. – Львів – Нью-Йорк, 1997. – С. 34.

*За відомостями Генерального Штабу Війська Польського в рамках сумнозвісної акції було виселено 140 575 українців і членів змішаних польсько-українських родин, які проживали на території трьох воєводств – Краківського, Ряшівського та Люблінського. Однак, на думку Є. Місила, ці цифри неточні, оскільки не враховують кількох тисяч ув'язнених у таборах в Явожні й у в'язницях, яких після звільнення розселили на західних землях. (Акція «Вісла». Документи. – С. 34, прим. 88, 89).

²⁹¹Українське населення, виселене під час акції «Вісла», за повітами і воєводствами // Там само. – С. 463.

²⁹²Біланюк І. Вибори // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 100; Дем'янюк П. В'язниці // Там само. – С. 237.

²⁹³Дем'янюк П. Вислання // Там само. – С. 125–127; Докл. див.: Андрусяк М. Брати грому. Художньо-документальна повість. – Коломия, 2001. – 800 с.

²⁹⁴Лист Ради в справах Російської Православної Церкви при Раднаркомі РСР до М.С. Хрушова про план заходів щодо ліквідації Греко-Католицької Церкви. 20 квітня 1945 р. // Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. – С. 259–260; Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 130–135.

*З самого початку свого другого правління в Коломій радянська влада фальшиво декларувала своє неупереджене ставлення до УГКЦ. Зберігся документ, в якому коломийський декан о. О. Русин просить міську раду дозволити провести процесійний церковний хід 19 січня 1945 р. з нагоди торжества святого Йордану. Відповідь була така: «Виконком Коломийської міської Ради Депутатів Трудящих дозволяє Йорданське свято українській католицькій церкві на Пруті у віддалі не менше 300 (! – І. М.) метрів від головного моста». (Звернення греко-католицького уряду парохіяльного до міської ради депутатів трудящих міста Коломій у справі проведення свята Йордану. 15 січня 1945р. // ВФ МІК, б/н. – Арк. 1).

²⁹⁵Біланюк І. Віровизнання // ЕК. – Зш. 3, літ. В. – С. 184.

²⁹⁶Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне; Івано-Франківськ, 2001. – С. 274.

південно-східної Польщі 1947 р. в рамках так званої акції «Вісла»²⁹⁰. До України вивозили українців* з Краківського (49 місцевостей) та особливо Люблінського (963 місцевості) воєводств²⁹¹. Тепер важко встановити достовірну кількість населення, виселеного до тодішніх традиційних центрів Західної України та зокрема Коломій.

У перші повоєнні роки місто підводилося з руїни і поверталось до життя. Далися взнаки неволи, властиві радянському тоталітарному режимові. 1946 р. відбувся масовий арешт коломийської інтелігенції (понад 70 осіб), яку напередодні виборів до Верховної Ради СРСР енкаведисти запроторили до тюрми. Частина коломийців – Б. Вонсуль, А. Гінчицький, К. Сербинський, С. Маланюк, І. Лобода, В. Ткачук та інші – внаслідок жажливих знущань і примусового щеплення невідомою вакциною померла²⁹². Значну частину місцевої інтелігенції, діячів ОУН–УПА піддавали репресіям і депортаціям²⁹³.

Одним із перших виявів ворожого ставлення радянських органів до українського національного життя стала непримиренна боротьба з Українською греко-католицькою церквою²⁹⁴. Вже влітку і восени 1945 р.* під тиском НКВС «ініціативна група» греко-католицьких священників, які мали обстоювати «воз'єднання» з Російською православною церквою, провела в Коломийському деканаті кілька нарад зі священниками щодо підписання православ'я. Внаслідок цих «організаційних» заходів, а також «індивідуальних бесід» з органами НКВС та місцевої адміністрації в примусовому порядку чимало греко-католицьких священників міста та району змінили свій батьківський обряд. Тільки незначна частина священнослужителів і мирян залишалася вірною своїй церкві і на десятиліття пішла в підпілля²⁹⁵. Станом на 1 січня 1945 р. тут залишилося шість сестер-служебниць Пресвятої Діви Марії²⁹⁶.

І лишень від 1956 року розпочинається значна активність коломийських священників та ченців, яких можна поділити на три умовні групи. До першої входили ті, хто ніколи не переходив на православ'я, а відбувши тюремне ув'язнення, повернувся до душпастирської праці – Гнат Величко, Микола Данилович, Маркіян Баранюк, Мисак (монах), Степан Никифорів, Богдан Соколовський, Іван Грабовецький. Священники Степан Гаврилів і Петро Томчук належали до числа тих, хто вступив до «ініціативної групи» або прийняв православ'я, але згодом передумав, і їх як «ворогів» радянської влади були ув'язнили. Останню

групу становили священники й ченці, які не переходили в православ'я, але й не були ув'язнені і продовжували легально й нелегально в церквах і по хатах відправляти богослужіння та релігійні обряди. Це Іван Чукур, Василь Мандрусяк, Софрон Дмитерко (монах), Михайло Глібчук, Володимир Тимошук, Книгиницький, Чередарчук, Юрій Мелимука, Роман Бахталовський, Сіренький і Геврич²⁹⁷.

²⁹⁷Там само. – С. 295–296.

Потерпіли священники та ченці римо-католицької церкви. З 1947 р. радянська влада взяла курс на закриття церков, ліквідацію релігійних знаків, пам'ятників, переслідування священників, що не прийняли православ'я. Було видано розпорядження про закриття в Коломиї римо-католицьких костелів – на нинішніх вулицях Гетьмана Івана Мазепи й Івана Франка. Храми сплюндрували, а їхні будівлі перебудували і використовували як крамниці²⁹⁸.

²⁹⁸Мельник Л. Архітектура Коломиї. – С. 29.

Відразу ж по війні розпочалося відновлення довоєнної мережі середніх і фахових шкіл. 1944 р. запрацювало Коломийське педагогічне училище, 1951-го – відкрито Коломийський учительський інститут. Однак це так і не дозволило повністю забезпечити шкільництво потрібними спеціалістами²⁹⁹.

²⁹⁹Ковтун В., Курчій Д. Літопис Коломийського педагогічного коледжу. – С. 8–9; Прикарпаття під прапором Рад. – С. 144.

Для ідеологізації суспільного життя та інформування про здобутки радянського керівництва, а також висвітлення місцевих подій було відновлено видання газет. Уже з листопада 1944 р. періодично з'являвся «Червоний прапор» (виходив до 1991 р. включно), у травні 1945 р. вийшов перший номер газети «Червоний промінь» (виходила до березня 1959 р.). Тільки наприкінці 1950-х рр. почало формуватися літературне середовище, зруйноване останньою війною та сталінськими репресіями³⁰⁰. Щоправда, воно за своїм спрямуванням було суто радянофільським. Про це свідчила й участь коломиїців на сторінках альманахів літературного об'єднання Станіславської області в 1956 і 1957 рр.³⁰¹ Не слід забувати, що саме за радянського періоду з історії міста викреслили цілі сторінки, сотні прізвищ видатних діячів культури Коломиї зганьбили, а їхню спадщину – піддали забуттю.

³⁰⁰Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї ... – С. 123, 124, 127.

³⁰¹Докл. див.: Радянське Прикарпаття: Альманах Станіславського обласного літературного об'єднання. – [Станіслав], 1956. – 144 с.; Радянське Прикарпаття: Альманах Станіславського обласного літературного об'єднання. – [Станіслав], 1957. – 204 с.

З утвердженням у місті радянської влади на нові засади переводять й економіку. Наявність значних трудових ресурсів дала змогу від середини ХХ ст. розвивати легку промисловість. Цьому сприяла реконструкція коломиїських швейної, гардинної і взуттєвої фабрик. У зв'язку з потребами народного господарства і будівельної індустрії побудовано Коломийський завод дренажних труб³⁰². Проте, незважаючи на ці успіхи, більшість коломиїських

³⁰²Прикарпаття під прапором Рад. – С. 128, 149, 151; Мельник Л. Будівництво в Коломиї. – С. 104.

підприємств залишалися технічно відсталими, із застарілими технологіями й низькою продуктивністю праці.

Масштабна відбудова Коломиї розпочалася лише від 1960-х рр., коли на нинішній вулиці Степана Бандери стали зводити багатоквартирні будинки, а в усьому місті – приватні. Розв’язуючи проблему житла, за масової економії будівельних засобів, використовуючи компартійні директиви, згодом виросло кілька житлових мікрорайонів – на нинішніх вулицях Миколи Лисенка, Степана Бандери та Івана Богуна. Їхні будинки вражають архітектурною убогістю і дискомфортом³⁰³.

³⁰³ Мельник Л. Будівництво в Коломиї. – С. 104; його ж. Архітектура Коломиї. – С. 29; Андрійшин С. Богуна Івана вул[иця] // ЕК. – Зш. 2, літ. Б. – С. 77; його ж. Бандери Степана вул[иця] // Там само. – С. 22; див. також: Манів З. Ой верніться літа мої... Художньо-документальний роман. – Харків, 2000. – С. 130–174.

У цей час етнічну структуру міста становили як уже традиційні національні спільноти – українці та євреї (останні з’явилися переважно з теренів Півдня України та Молдавії внаслідок останньої світової війни), так і зайшли – прибулі після війни росіяни. Однак найбільшу частку становили місцеві українці...

На жаль, історія функціонування Коломиї як відомого феномену міської цивілізації Галичини після Другої світової війни (і переважно до часів новітньої української державності) майже повністю припиняється. Це пов’язано з відомими політичними й історичними обставинами. Але дух Коломиї пізньосередньовічної та австрійської епох, а відтак – міжвоєнного періоду, разом з храмами і кам’яницями, вулицями, надгробними пам’ятниками з написами українською, німецькою, польською, ідишем, івритом, живе в етнічній пам’яті коломиїців і в долях наших краян різних національностей, чиє життя було в кожного по-своєму якимось пов’язане з містом.

Замість епілогу

Ще у XVIII ст. український мислитель Феофан Прокопович (1681–1736) влучно зауважив: «Достоїнство міст підтверджується такими даними: по-перше, виникнення, при якому необхідно відшукати творця або засновника, чи вважається ним якийсь бог, чи герой? По-друге, стародавність. По-третє, маєтки або достатки. По-четверте, розміщення: розкішне, здорове, родюче, що має вигідне оточення. По-п’яте, сам вигляд міста: ширина, велика кількість будинків, краса, оздоби, зручне розміщення, громадські будівлі, а саме: храми, гімнасії, лазні, ринки, театри, амфітеатри, цирки, портики, дороги, мости, статуї, пам’ятники перемог, укріплення, водопроводи, розкішні фонтани... По-шосте, мужні, багаті, розумні люди, визначні і численні митці. По-сьоме, форма управління, державні

посади, котрі і які, і якого значення закони, нагороди і кари. По-восьме, велика кількість прикладів чеснот: велична військова слава, перемоги, тріумфи і інше. По-дев'яте, також сумні моменти (як-от: скільки разів місто було завойованим)...»³⁰⁴

Думаю, що більшість з перелічених складників Коломия мала в історичні періоди, і їх досліджено в цій розвідці. Адже світ мікро- і макрокосмосу цього міста реалізувався в кількох напрямках: топографічному, топонімічному, соціально-політичному, а також цілою галереєю людських образів (що колись реально існували і вигаданих) його мешканців.

Підставою такої оцінки є чимало духовних і матеріальних свідчень розвитку Коломій, передусім історичні містобудівні комплекси, окремі будівлі й міські ландшафти. Саме вони, зафіксовані на численних поштівках кінця ХІХ – середини ХХ ст., і являють сьогодні велику культурно-історичну вартість. Фахівці справедливо зазначають, що в багатьох випадках саме *листівка стає унікальним джерелом*, якого не вистачає для повнішого уявлення про історію краю, про шляхи розвитку культури та мистецтва³⁰⁵. Ще й нині, бува, випадає пересвідчитися в тому, що наші попередники досягли неабияких успіхів в інтеграції рідної культури до культури європейської, дивлячись, як їхній вплив на зразок палімпсестів «проростає» крізь по суті австрійський та польський у вигляді поштівок – напівстертих, а часом укритих пилом старих карток, рік видання і наклад яких уже вгадується так само важко, як і їхнє первісне призначення.

Я переконаний, що лише за умови наукового вивчення історії Коломій ми зможемо виробити певні орієнтири сучасного розвитку міста, досягнути мистецькі надбання наших попередників. Вивчення ж культурного розвитку міста, яке завше перебувало в тісному зв'язку з культурою європейського світу, дасть можливість використати здобуті знання для відродження рідного міста і краю. Цим ми станемо ближчими не лише до уявної, але й справжньої «Європи регіонів», оскільки знання власної минувшини, глибока пошана до історичної спадщини всіх народів, які створили Коломию, та її ефективне збереження – традиційні підвалини європейської ідентичності. Це посилить культурні взаємовпливи, сприятиме формуванню міцних міждержавних та особистісних зв'язків у їхній взаємній сув'язі.

³⁰⁴ Чистович І.А. Феофанъ Прокоповичъ и его время. – СПб., 1868.

³⁰⁵ Ковтун В. Крихітні вікна в минуле // Україна у поштовій листівці видавництва Якова Орештайна / Упоряд. В. Ковтун, С. Полегенький; передм. М. Васильчука. – Коломия, 2004. – С. 15.

Іван МОНОЛАТІЙ